Fantastic Club

ANDRÉ MAUROIS

MAȘINA DE CITIT GÎNDURILE

Editura Albatros

Fantastic Club

ANDRÉ MAUROIS

MAȘINA DE CITIT GÎNDURILE

În românește de
SANDA RĂPEANU și RUXANDRA SOROIU
Cuvînt înainte de SILVIAN IOSIFESCU

CLUB COLECȚIA Povestiri ȘTIINȚIFICO-FANTASTICE

SCAN: Doru Filip
PRELUCRARE și editor
prima ediție digitală:
Costin Teo Graur
iulie 2011

EDITURA ALBATROS • 1973

Coperta : Reproducere după lucrarea „Priviri" de Helmot Scheibling

André Maurois

© EDITIONS GALLIMARD :

La machine à lire les pensées (1937)
Le peseur d'âmes (1931)
Voyage aux pays des Articoles (1928)

Ne aflăm încă prea aproape de prozatorul francez, care s-a stins acum cîțiva ani, pentru a-l situa, cu multe șanse de a evita erorile, supraevaluările sau subevaluările. Scriitorul octogenar a scris pînă în ultimii ani de viață, fără coborîre. Mereu pomenita zonă de umbră în care intră îndată după dispariția lor atîția scriitori foarte populari poate împinge aprecierile la severități, la exagerări simetrice cu excesul de laude ce i-a fost hărăzit cîteva decenii lui André Maurois.

Numele lui rămîne legat de genul căruia i-a consacrat o jumătate de secol, de biografia literară, pentru a nu folosi termenul depreciat de „viață romanțată". Născut în 1885, ofițer de legătură cu trupele engleze care luptau în Franța în primul război mondial, el s-a făcut cunoscut cu două romane nutrite din experiența acestor ani : Tăcerile colonelului Bramble, Opiniile doctorului O'Grady. *Proza aceasta țesută din convorbiri ironice avea ecouri din Anatole France. Dar arăta mai curînd înrudire spirituală decît epigonism. Se desemnau trăsăturile care aveau să se impună de-a lungul cîtorva zeci de volume : luciditatea și discreția. Conștiința propriilor posibilități îl împiedica pe scriitor să se aventureze în regiuni mai dificile. Dar observația rămîne fină, fără pre-*

tenția de a-și epuiza obiectul, cu indulgență înțelegătoare și puțin sceptică. Structura romancierului aparținea unui clasicism lipsit de rigiditâți, de rigoarea normelor.

Maurois s-a întors în mai multe rînduri spre proza de ficțiune. A scris romane : Climate, Cercul familial, *povestiri cu punct de pornire științific, cum sînt cele cuprinse în volumul de față. A scris și lucrări istorice propriu-zise, centrate pe culturile anglo-saxone în care se specializase : Istoria Angliei, Istoria Statelor Unite. Însușirile pomenite s-au valorificat însă optim în mai multe din numeroasele sale biografii literare.*

A fost foarte conștient de dificultățile, de echilibrul instabil al genului și le-a examinat într-un studiu : Aspecte ale biografiei. *A vorbit acolo de rama constrîngătoare a datelor biografice, de greutatea de a plăsmui un personaj real, un* homo biographicus, *diferit de* homo fictus. *Dar a insistat și asupra farmecului pe care-l poate degaja aplicarea fanteziei epice asupra unui material care nu poate fi modificat după plac, asupra unor date și a unor trăsături impuse de documente. Spiritul clasic a fost ispitit de relația dintre libertatea naratorului și necesara supunere la obiect, de arta dozării și a luminării informației biografice, pentru a desfășura aventura, existența unui om.*

Eroii săi biografici au fost, în general, scriitorii. Faima i-a adus-o însă biografia unui om politic, Viața lui Disraëli. *Au urmat cărți și „studii" despre alți scriitori englezi, despre Shelley și Byron, despre Dickens și Ruskin. Aria biografiilor s-a extins la Voltaire, la Chateaubriand, la Turgheniev. Remarcabil*

este că, în ultimele două decenii de viață și activitate, aceste reconstituiri biografice devin mai minuțioase, fără a pierde capacitatea de a desena, din linii subțiri, un profil, că renunță la căutările excesive de pitoresc ce se făceau simțite în primele volume. Lélia sau Viața lui George Sand, Olympio sau Viața lui Victor Hugo, Prometeu sau Viața lui Balzac sînt astfel de cărți cu densitate crescută. Ca și pentru Disraëli sau Byron, avem de-a face cu Hugo sau Balzac văzuți de Maurois. Discipolul lui Anatole France nu are iluzia că și-a epuizat obiectul, că a dat unica interpretare posibilă a căilor pe care accidentele biografice i-au făurit pe Hugo și pe Balzac. Dar oferă date și sugestii mai bogate, își privește personajele biografice din unghiuri diferite.

Curiozitatea investigatoare l-a îndreptat pe André Maurois spre un alt teritoriu, în care imaginarul se îmbină cu stringența datelor, de astă dată spre faptul științific. Structura clasică nu a însemnat pentru Maurois acceptarea ierarhizărilor înțepenite de genuri, refuzurile sintezelor noi, acuzate de hibriditate. Apropierea de anticipația științifică s-a fructificat în volumul de maturitate Lumile imposibile, din care sînt extrase cele trei narațiuni cuprinse în cartea de față.

De fapt, doar primele două povestiri pot fi apropiate de domeniul multiform al anticipației științifico-fantastice. Călătorie în Articolia e o utopie satirică, în tradiția atîtor scrieri similare din secolul al XVIII-lea. Există chiar o anumită înverșunare, mascată, ca de obicei la Maurois, de calmul și măsura stilului, în descrierea societății în care estetizarea vidă a triumfat și se practică separația strictă între „articolii",

producătorii de artă, aflați în criză de conținut, împrumutînd de la alții informația din viața pe care o ignorează, și „beoțienii", care îi servesc cu umilință. Îl recunoaștem aici pe cititorul lui Swift.

Aceasta este atitudinea lui Maurois față de genul de proză în care a pătruns. El explorează cu același zîmbet și cu aceleași unelte. Este mai puțin interesat de fiorii fantasticului-științific și de întîmplările surprinzătoare și aventuroase, cît de subtextul ideilor. Latura speculației filozofice se întîlnește frecvent în literatura de anticipație și a dat cîteva dintre reușitele incontestabile. Dar în astfel de cazuri, îndrăzneala ipotezei științifice e pe măsura celei cu care sînt clădite speculațiile. Interesat — cel puțin în Mașina de citit gîndurile *și în* Călătorie în Articolia *— de observații morale și sociale, făcute dintr-o optică satirică, scriitorul creează puncte de pornire tehnice ori geografice cu o consistență voit aproximativă. „Psihograful" profesorului Hickey nu presupune eforturi mult mai mari de a construi posibilul științific decît insula necunoscută a articolilor. Respectînd regulile jocului, Maurois introduce în prima povestire un punct de pornire : fenomenele de rostire mută, care însoțesc gîndirea. Pe baza lor, psihograful va înregistra gîndurile produse. Construcția științifică nu e și nu a vrut să fie prea solidă.*

S-ar putea invoca exemple din H.G. Wells și aminti că nici demonstrația unei posibile invizibilități a omului pe baza indicelui de refracție nu e mai convingătoare. Dar atitudinea e alta. H. G. Wells, ca și alți unii contemporani care deplasează planetele și întorc timpul, a fost efectiv interesat de mecanismele progresului tehnic. În anticipația științifică, ca

și în biografie, Maurois rămîne un moralist. Psihograful duce la dezvăluirea unor vieți interioare, unor trăsături pe care masca le ascunde, descoperă și capacitatea omului de a se înșela pe sine. Aparatul doctorului James, care cîntărește suflete și, pînă la urmă, le desparte de trup, capătă altfel de rosturi. Povestirea nu mai e orientată satiric, reia, în veșminte cvazi-științifice, străvechiul motiv al împlinirii dragostei în moarte. Tactul prozatorului dă acestor pagini o grație tristă, deși conștient de măsura posibilităților sale, Maurois nu încearcă o replică științifico-fantastică la romanul lui Tristan și al Isoldei.

Se poate doar constata că André Maurois a tratat pretextele științifice sau fantastice cu obișnuita lui siguranță narativă. Nu a făcut-o la mari altitudini, dar peisajul literaturii nu e format numai din piscuri. Povestirea științifico-fantastică e tratată, ca și evocarea biografică, cu inteligență și cu binevenită discreție.

SILVIAN IOSIFESCU

MAŞINA DE CITIT GÎNDURILE

I

Invitație la drum

Deși sînt profesor de literatură franceză, iar teza mea cu privire la izvoarele lui Balzac a fost primită favorabil, nu numai de colegii mei, ci chiar de unii critici mai frivoli, n-am scris niciodată o operă de ficțiune. E drept că în tinerețe, pe cînd eram, ca toți adolescenții, neliniștit și romantic, m-au ispitit multe subiecte de nuvelă. Dacă aș fi cedat acestei tentații, întreaga mea carieră universitară ar fi fost grav compromisă. Am rezistat, și bine am făcut. Povestirea pe care o încep astăzi este, așadar, prima mea încercare de acest gen.

De fapt, nu poate fi numită operă de ficțiune propriu-zisă, deoarece e adevărată pînă în cele mai mici amănunte. O scriu mai degrabă dintr-o datorie de istoric decît dintr-un imbold artistic. Cum, fără voia mea, am fost asociat la descoperirea acestei mașini de citit gîndurile, atît de celebră timp de cîțiva ani sub numele de „psihograf", m-am gîndit că ar fi interesant să-mi notez amintirile cu privire la acest episod. Caracterul intim al anumitor detalii nu-mi permite să public povestirea atîta vreme cît Suzanne și cu mine mai sîntem încă în viață, dar îi împuternicesc pe copiii sau pe prietenii noștri să găsească un editor și s-o tipărească imediat după moartea noastră.

Începutul întîmplării ne găsește la Caen și aș dori să explic mai întîi de ce soția mea și cu mine eram mulțumiți de obținerea acestui post. Familia Suzannei era originară din Rouen ; tatăl ei, domnul Cauvin-Lequeux, consilier la Curtea de Apel din Rouen, nu-și părăsise, de cînd se pensionase, orașul unde

avea mulți prieteni și unde locuiau două dintre fiicele lui, una, Marie-Claude, căsătorită cu un industriaș din partea locului : Maxime Heurteloup, cealaltă, Henriette, căsătorită cu un avocat fără clientelă, Jérôme Lemonnier. Și de vreme ce am vorbit de surorile soției mele, aș vrea să vă mai spun că Suzanne o iubea din toată inima pe Marie-Claude, o ființă mediocră, și nu se înțelegea de fel cu Henriette, pe care eu o admiram pentru spiritul și frumusețea ei. În schimb, bărbații lor mă enervau : Maxime, om cinstit, foarte stimat la Rouen printre confrații săi, „bumbăcarii", mi se părea necioplit și încrezut ; Jérôme, seducător, leneș și lipsit de scrupule, nu se gîndea decît cum să exploateze mai bine familia soției, făcînd-o pe Henriette foarte nefericită.

Pe strada prefecturii, care se numește „strada Fontenelle", socrul meu își cumpărase o casă cu patru etaje, în care el ocupa etajul doi, soții Lemonnier etajul trei, iar celelalte două le închiriase. Mi se pare necesar să notez aceste detalii, deoarece „strada Fontenelle", centrul clanului, juca în viața soției mele un rol imens și funest. Suzanne veghea cu grijă și invidie în același timp asupra acestei proprietăți care, într-o zi, avea să fie a ei și încerca să-și convingă tatăl să i-o lase în întregime moștenire. Cît privește părerile, prejudecățile, antipatiile „străzii Fontenelle", toate aveau în ochii ei mai multă importanță decît ideile și sentimentele celor mai mari genii din vremea noastră.

Între „strada Fontenelle" și mine existau trei motive de discordie. Unul era educația copiilor noștri, de o vîrstă încă fragedă ; soacra mea îmi reproșa că îi surmenez, în loc „să văd de sănătatea lor" (îi surmenam, adică doream să știe cel puțin să citească și să scrie, înainte de a intra la liceu) ; un altul, modul de viață al Suzannei, pe care eu o „sechestram", cică, în timp ce ea „era o femeie strălucitoare și cu mari calități" (Suzanne, de altfel, de îndată ce ne îndepărtam de strada Fontenelle, nu se plîngea de viața

noastră modestă, retrasă dar foarte plăcută) ; al treilea, şi fără îndoială cel mai grav, o opoziţie irremediabilă între ideile mele politice şi cele ale socrului.

Totuşi făceam parte din aceeaşi clasă socială, burghezia mijlocie, dar de la 1789 încoace Franţa îşi are Ghibelinii şi Guelfii ei. Familia Suzannei s-a arătat întotdeauna conservatoare şi, rînd pe rînd, bonapartistă, orleanistă, raliată, melinistă [1] ; pe cînd familia mea fusese în opoziţie în timpul Monarhiei din iulie, republicană pe vremea Imperiului, gambettistă [2], apoi radicală şi chiar, prin unul din unchii mei, socialistă.

Cînd ne-am căsătorit, francezii păreau că se împăcaseră pentru cîţiva ani, în urma războiului, aşa încît dragostea noastră a triumfat cu uşurinţă asupra duşmăniilor potolite. Pe atunci eram ofiţer şi uniforma mea i s-a părut domnului Cauvin-Lequeux, care fără îndoială nu-l citise nici pe Stendhal, nici pe Paul-Louis Courier, simbol şi garant al unui conformist. O dată cu pacea, străvechile ranchiune, suspiciunile ancestrale au prins din nou viaţă şi, după alegerile din 1924, în afară de cumnata mea Henriette, strada Fontenelle m-a excomunicat, mesele în familie devenind de-a dreptul penibile pentru mine, care trebuia să aleg între a fi tăcut sau tăios, iar la plecare să aud reproşurile soţiei mele pentru mutismul sau intoleranţa mea.

E de la sine înţeles acum de ce, îndată ce mi-am luat titlul de agregat, foarte mîndru că am obţinut un post la liceul din Rouen, m-am grăbit să-mi dau doctoratul şi să cer o catedră universitară. Caen, unde am reuşit să fiu numit, era pentru noi locul ideal. Un oraş fru-

[1] Jules Méline (1838—1925) — om politic, unul din conducătorii progresişti republicani, apărător al protecţionismului care a favorizat agricultura. (n.t.)

[2] Léon Gambetta (1838—1882) — avocat şi om politic francez ; a depus eforturi deosebite pentru a organiza în provincie rezistenţa în timpul războiului din 1870—1871. Deputat în Adunarea Naţională, devine şeful Uniunii Republicane. A fost preşedintele Adunării Naţionale în 1879 şi prim-ministru între anii 1881—1882. (n.t.)

mos, liniştit, jansenist ; Universitatea, veche şi celebră, clima, sănătoasă. Şi, în plus, îi aveam pe Suzanne şi pe copii lîngă mine, iar Suzanne se simţea destul de aproape de Rouen pentru a se refugia acolo ori de cîte ori simţea nevoia, în acea atmosferă de pe strada Fontenelle, care era pentru ea ca un balon de oxigen. Trebuie neapărat să adaug şi că noi formam menajul cel mai unit şi chiar cel mai tandru. De cînd îmi lăsam soţia să meargă singură să-şi vadă tatăl, orice conflict dintre noi dispăruse. Copiii noştri erau destul de sănătoşi, elevii mei suportabili, colegii simpatici. Într-un cuvînt, eram fericiţi, atît cît pot fi fericite două fiinţe, în ciuda uşoarelor furtuni, cred eu, inevitabile în viaţa conjugală.

Într-o zi din aprilie 1925, soţia mea dădu buzna în birou în timp ce îmi pregăteam un curs despre Malherbe, şi-mi spuse că un american în vîrstă dorea să-l primesc.

— Un american în vîrstă ? Cum îl cheamă ?

— Spencer... Preşedintele Spencer. Uite-i cartea de vizită.

Am citit : *Doctor Theodore B. Spencer, preşedintele Universităţii din Westmouth.*

— Nu-l cunosc — i-am spus Suzannei — dar Universitatea din Westmouth este una din cele mai respectate instituţii din Statele Unite, iar preşedintele ei, un personaj important... Îl voi primi imediat.

Ea pofti înăuntru un bărbat de vreo şaizeci de ani, fără barbă, cu o privire blîndă, cu ochelari de baga, care-ţi lăsa, chiar de la prima vedere, o plăcută impresie de bunătate. Vorbind franţuzeşte extrem de tărăgănat şi cu o onctuozitate ecleziastică, mă informă că Universitatea al cărei preşedinte era dorea ca de acum înainte să invite în fiecare an un profesor din Franţa să comenteze în faţa studenţilor un scriitor francez.

— Am primit pentru această catedră fonduri deosebit de mari. Cel mai bogat industriaş din regiune este un imigrant alsacian care doreşte să încurajeze, prin toate mijloacele, predarea limbii franceze în Sta-

tele Unite. Şeful secţiei de limbi romanice, profesorul Macpherson, s-a gîndit că Balzac ar putea fi, pentru început, autorul de care tinerii noştri s-ar lăsa mai uşor atraşi, iar lucrările dumneavoastră, teza dumneavoastră vă recomandă să vorbiţi despre el. Mi s-a spus că ştiţi puţină engleză, ceea ce vă va face viaţa infinit mai agreabilă... Cum tocmai aveam un drum în Franţa, m-am oferit să fac un ocol pînă la Caen şi să vă propun postul.

— Dar mi-e greu... — am început să spun.

A ridicat mîna pentru a mă opri şi a continuat :

— Lăsaţi-mă să vă vorbesc şi de partea „prozaică" a acestei tranzacţii. Salariul va fi de trei mii de dolari pentru semestru universitar, adică pentru patru luni... călătoria dumneavoastră, ca şi a soţiei dumneavoastră, plătită... căci ţinem în mod cu totul deosebit ca doamna Dumoulin să vă însoţească. Universitatea vă va închiria, contra unei sume foarte modeste, o căsuţă mobilată. Veţi ţine cursuri de două ori pe săptămînă şi veţi conduce şi un „seminar" cu cei mai buni studenţi ai dumneavoastră. Acesta este, domnule profesor Dumoulin, mesajul pe care trebuia să vi-l transmit. Mi-am îndeplinit datoria. Vă sfătuiesc din suflet şi prieteneşte să acceptaţi... Da... N-o să regretaţi.

Mirat, şovăitor, i-am răspuns că, întrucît cunoşteam înalta reputaţie a Universităţi din Westmouth şi valoarea personală a lui Macpherson (care este, într-adevăr, autorul atlasului lingvistic al Auvergnei meridionale), eram foarte mişcat de alegerea lui, dar că, pe de o parte, nu ştiu dacă ministerul şi Facultatea vor fi de acord să mi se găsească un înlocuitor, pe de altă parte, dacă soţia mea va consimţi să se despartă pentru cîteva luni de copii şi de părinţi.

— Ştiu, ştiu — mi s-a adresat zîmbind. Familiile din Franţa se complac în interminabile discuţii, în care pînă şi verii de-al doilea cîntăresc avantajele unui proiect. Am observat adesea. Trebuie să vă spun că Mrs. Spencer şi cu mine iubim nespus de mult Franţa şi ne petrecem toate vacanţele aici, în oră-

şelele de provincie, la Caudebec, la Brantôme, la Vézelay... Da... Am explorat mult ţara dumneavoastră. O cunoaştem, poate, mai bine ca dumneavoastră... Da, da... Dacă veţi accepta să veniţi la Westmouth, Mrs. Spencer se va ocupa personal de doamna Dumoulin. Înţeleg prea bine că aveţi nevoie de cîteva zile ca să reflectaţi, dar cum, dacă mă veţi refuza, va trebui să caut pe altcineva, vă rog să-mi răspundeţi cît mai repede. În privinţa aprobării ministerului, sînt sigur că o veţi obţine fără dificultate, căci, înainte de a veni să vă văd, l-am consultat pe... cum îi spuneţi dumneavoastră... pe directorul învăţămîntului superior... Da, el este de acord. *Well, good bye,* profesore Dumoulin.

Toată seara care a urmat acestei vizite am petrecut-o discutînd cu Suzanne propunerea preşedintelui Spencer. Era dureros să-i părăsim pe copii ; să-i luăm cu noi, ne-ar fi fost greu şi ne-ar fi ruinat. Suzanne propuse să-i lăsăm în pensiune la părinţii ei, pe strada Fontenelle ; în aranjamentul acesta vedeam două inconveniente : mama, foarte geloasă pe socrii mei, n-ar fi scăpat prilejul să protesteze, iar soacrămea ar fi avut acum un prilej minunat să-şi pună în aplicare ideile, după părerea mea periculoase, în privinţa educaţiei. Suzanne părea tentată de salariul oferit ; i-am atras atenţia că şi cheltuielile vor fi, desigur, mai mari în America şi că, de altfel, vom fi obligaţi să păstrăm casa din Caen pentru cărţile şi fişele mele. Ispita acestei călătorii, interesul meu de a-l face cunoscut studenţilor americani pe adevăratul Balzac şi, mai ales, persoana preşedintelui, care ne-a plăcut amîndurora datorită înfăţişării lui serioase şi cinstite, ne-au determinat să acceptăm. I-am scris doctorului Spencer că vom sosi în America, aşa cum dorea, spre sfîrşitul lui septembrie.

M-am felicitat de a fi luat hotărîrea atît de repede, înainte ca Suzanne să-şi fi revăzut părinţii, căci strada Fontenelle a mobilizat imediat împotriva proiectului nostru acea forţă colectivă care, întotdeauna puternică, devenea irezistibilă atunci cînd locuitorii

ignorau cu totul o problemă. Deşi sînt convins că domnul Cauvin-Lequeux nu văzuse niciodată un american, ura cu o vigoare eroică cele o sută treizeci de milioane de fiinţe omeneşti ce populează Statele Unite. Îmi reproşa că-i tîrăsc fiica într-o ţară unde va fi răpită de gangsteri, coruptă de *bootleggers*[1] şi, deşi nevinovată, urcată pe scaunul electric de o justiţie barbară. Această imagine, cu totul romantică, a înspăimîntat-o într-atît pe Suzanne, încît ea ar fi bătut în retragere dacă soacra mea, de două ori fericită — de a-i smulge pe copii de sub influenţa mea sinistră şi a dragostei rivale a mamei mele — nu s-ar fi dat, pînă la urmă, de partea mea. Cînd frontul de pe strada Fontenelle s-a spart, a devenit vulnerabil, aşa că ne-am îmbarcat la data fixată pe pachebotul *France*.

II

Universitatea din Westmouth

Westmouth ne-a încîntat. Deşi nu împărtăşeam cîtuşi de puţin prejudecăţile socrului meu în privinţa Americii, mă aşteptam, luîndu-mă după descrierile clasice ale New York-ului şi Chicago-ului, să găsim o ţară înţesată de zgîrie-nori, cu un furnicar zgomotos de automobile, cu un pitoresc şi incoerent amestec de rase. Şi, într-adevăr, acesta a fost spectacolul oferit de cîteva mari oraşe pe care le-am străbătut în goană. Dar, spre marea noastră surpriză şi bucurie, la Westmouth am găsit o mică cetate englezească din secolul al XVIII-lea. Înfiinţată pe la 1750, într-un loc pe atunci sălbatic, pentru a-i strînge laolaltă şi a-i converti pe indieni, Universitatea păstra şi acum clădiri încîntătoare din acele vremuri, dintre care cea mai ciudată era casa fondatorului, un graţios *cottage* din lemn, marcînd centrul *campus*-ului. Acest *cam-*

[1] Contrabandişti de băuturi spirtoase. (n.t.)

pus era o pajiște imensă, încercuită aproape în întregime de cotul unui rîu, pe care se înălțau clădirile noastre. Cele mai vechi serveau drept birouri președintelui și decanului. În jurul lor se găseau colegiile, construite într-un stil „gotic universitar", ce pare că-i obsedează pe arhitecții academiști din Statele Unite. Unele erau înconjurate de camerele studenților, altele de sălile de conferințe, fiecare dintre acestea purtînd numele donatorului. De exemplu, amfiteatrul în care îmi țineam cursul se numea *Higgins 65*, fiind camera 65 a palatului oferit de John Higgins, regele utilajelor agricole, ale cărui secerători și combine vopsite în culori vii le văzusem adesea pe cîmpia de la Caen, fără să bănuiesc atunci că voi ajunge curînd să-l cunosc pe constructor.

Aș vrea să menționez de la bun început că puterea *alumnilor*, adică a foștilor elevi, în universitățile americane este o trăsătură care m-a șocat. Ca și cele mai bune surori ale ei, universitatea din Westmouth este o ctitorie privată, care nu primește din partea statului nici o subvenție. Trăiește de pe urma darurilor și a veniturilor raportate de bunurile ei, care sînt imense. Un consiliu de *trustees* (sau administratori) controlează finanțele, numește președintele și ia împreună cu acesta hotărîrile mai importante. Dar dacă nu poți să ai decît cuvinte de laudă în ce privește generozitate acestor *alumni*, care știu să facă ușor rost de o sută, două sute, trei sute de mii de dolari atunci cînd președintele le sugerează că suma este necesară pentru menținerea prestigiului universității sau pentru majorarea salariului profesorilor, este imposibil să nu regreți totuși importanța pe care ei o acordă banului. Imaginează-ți, în Franța, Sorbona nevoită să-și schimbe programa la cererea unui constructor de automobile! Este întocmai ceea ce am văzut la Westmouth cînd bătrînul Scripps a impus, fără consimțămîntul profesorilor, o școală comercială. Și, trebuie să mărturisesc, tot astfel a fost creată de către Morgenstein, fabricant de produse chimice, catedra pe care o ocupam chiar eu.

O altă consecință a puterii acestor *alumni* este locul, excesiv după părerea mea de profesor francez, acordat la Westmouth, ca și în alte colegii, sporturilor. Fotbal iarna, base-ball vara sînt cei doi poli ai vieții universitare. Meciurile jucate în fiecare săptămînă cu echipele rivale atrag în micul orășel pînă la cincizeci și chiar șaizeci de mii de spectatori. Desigur, foștii elevi, care vin de foarte departe să asiste la meciuri, sînt furioși cînd pierd într-una. L-am auzit chiar eu pe John Higgins spunîndu-i cu severitate președintelui Spencer : „*Mister President, we want less scholarship and more victories*"... (Mai puțină erudiție și mai multe victorii...) Uneori aveai impresia că acesta era unul din articolele programei de la Westmouth, și un *coach* oarecare, antrenor de echipă, era mai bine plătit decît un profesor de filozofie sau decît mine.

Trebuie să spun cîteva cuvinte despre casa ce ne-a fost rezervată pe Lincoln Avenue, la 302. Împreună cu celelalte case ale profesorilor, toate laolaltă alcătuiau un cartier înfloritor, ascuns după arbori și împărțit în pătrate egale de drumuri liniștite, însuflețite doar de cîntul păsărelelor și salturile veverițelor ce se cățărau prin arțari și sicomori. Mai tîrziu, domnul Cauvin-Lequeux a refuzat să mă creadă cînd i-am spus că pe străzile din Westmouth vedeai mai puține mașini decît la Rouen. Și totuși așa era. Studenților le era interzis să aibă mașină și, cu excepția zilelor de meci sau de bal, puțini străini frecventau cetatea noastră universitară.

Ca și ceilalți colegi, Suzanne și cu mine aveam o grădină ; era fără gard, iar o peluză neîntreruptă se întindea în jurul celor douăsprezece case ale „blocului". Socrul meu ne amenințase cu *gangsters* și *kidnappers*. Ca să vă dau o idee despre liniștea din Westmouth, n-am decît să vă spun că cei ce trebuiau să plece pentru cîteva zile din oraș lăsau ușa casei descuiată, pentru ca factorul poștal să poată intra și

pune pe masă scrisorile, care știai că se află în deplină siguranță.

Peste toată această lume ce număra trei sau patru mii de suflete, profesori, studenți, servitori, domneau președintele și Mrs. Spencer. Folosesc anume cuvîntul „domneau", căci autoritatea președintelui nu semăna din nici un punct de vedere cu cea administrativă, total exterioară, și, de altminteri, controlată a unui rector francez.

Nici un membru al Congresului, nici un guvernator de stat, nici un funcționar federal nu ar fi avut dreptul să intervină pe lîngă doctorul Spencer. Ales de Consiliul *trustees*-ilor, inamovibil, exceptînd cazul unei greșeli grave, acesta nu depindea decît de propria lui conștiință. Puterea lui era aproape absolută și Mrs. Spencer mă făcea întotdeauna să mă gîndesc, nu atît la soția unui mare funcționar, cît la nevasta unui guvernator al vreunei colonii îndepărtate sau, și mai mult, la suverana vreunui mic principat. Ea exercita asupra studenților și a „familiilor din Facultate" o tiranie maternă, blîndă, rezonabilă, dar inflexibilă. Imediat după sosirea noastră, s-a și apucat să-i arate Suzannei care-i sînt îndatoririle :

— *Well, well*, Mrs. Dumoulin, veți petrece cîteva zile grele... Veți găsi acasă, mîine dimineață, două sute de cărți de vizită : sînt de la Facultate. Veți începe, firește, să le trimiteți, dar să nu vă grăbiți prea tare ; aveți toată săptămîna la dispoziție... Prima vizită o veți face soției decanului, Mrs. Turner, care este puțin cam susceptibilă. Veți merge apoi la Mrs. Macpherson căci soțul ei este șeful secției de limbi romanice de care aparțineți. Profesorul Macpherson, președintele și cu mine vom asista la primul curs al domnului Dumoulin... Veți participa și dumneavoastră. Apoi îl vom lăsa pe profesor singur cu studenții. A, Mrs. Dumoulin, în legătură cu studenții, vi s-a spus că o dată pe săptămînă va trebui să dați un ceai pentru elevii soțului dumneavoastră ? Miercurea e ziua cea mai puțin încărcată. Astfel vor avea prilejul să vorbească franțuzește cu dumnea-

voastră. Aşa ! Nu uitaţi, Mrs. Dumoulin, că studenţii preferă îngheţata în locul băuturilor calde. Da, chiar şi iarna. Voi merge cu dumneavoastră la cofetar. Avem aici doi măcelari, Mrs. Dumoulin, dar să vă aprovizionaţi de la Hoffmann.

Acest monolog al doamnei Spencer a continuat multă vreme. În prima zi, siguranţa şi activitatea ei au speriat-o un pic pe Suzanne, dar pe măsură ce o cunoşteam, o stimam tot mai mult. Era o femeie foarte bună, cu bun simţ şi care ne-a pilotat pe amîndoi cu îndemînare şi blîndeţe printre recifele etichetei şi ale susceptibilităţii ce se ascundeau sub înfăţişarea liniştită a acestui orăşel. Mrs. Spencer era autoritară pentru că acesta era singurul ei mijloc de a fi respectată şi de a menţine pacea în principatul său. Admirabilă organizatoare, ea ştia să primească în frumoasa-i casă din Lakeview pe cei o mie de studenţi ai unei promoţii noi sau pe cei din ultimul an ce părăseau universitatea ; să recunoască printre aceşti tineri pe cei mai eminenţi „aşi" ai fotbalului sau redactori ai ziarului din Westmouth, *Argonautul ;* să spună fiecărula un cuvînt plăcut şi să folosească, în aceste zile mari, cît mai eficient pe toate soţiile din Facultate.

— Bună ziua, Mrs. Dumoulin — spunea ea. Aveţi un aer mai tînăr ca niciodată. Clima din Westmouth vă prieşte de minune. Mi s-a spus că ultimul curs al soţului dumneavoastră a fost remarcabil... *Well, well, well, well...* şi-acum, duceţi-vă să-i hrăniţi pe băieţi. Mrs. Turner vă va arăta ce aveţi de făcut. Mi se pare că răspundeţi de prăjituri... Bună ziua, Mrs. Hickey... Cum merg cercetările profesorului ? *Well, well, well, well...* Mi se pare că răspundeţi de ceai împreună cu Mrs. Griggs... Hai, duceţi-vă... Bună ziua, Mrs. Waldmann... Am aflat că aţi devenit bunică azi-dimineaţă. *Well, well, well, well...* O bunică foarte tînără... Mi se pare că vă veţi ocupa de sandvişuri... Hai, duceţi-vă...

Reproducînd aceste cuvinte, revăd chipul binevoitor al doamnei Spencer, frumoasele grădini din La-

keview, nesfîrşita defilare a profesorilor şi a soţiilor lor, pe Suzanne, foarte proaspătă, într-o rochie de bumbac înflorat, chipurile tinere ale studenţilor şi evoc, nu fără emoţii, un trecut care, în ciuda unor inevitabile incidente, a fost în această ţară, atît de tînără şi de încrezătoare, mai fericit decît prezentul complicat al Europei noastre.

III

Lincoln Avenue, 302

Casa pe care a ales-o pentru noi Mrs. Spencer era, ca mai toate din Westmouth, un *cottage* din lemn ce aducea cu o cabană de pionieri. Cred că este cu neputinţă să înţelegi America dacă îi neglijezi aspectul acesta „de frontieră". Îl întîlneşti cum ieşi din marile oraşe. Am observat că mulţi tineri americani duc dorul cîmpiei, pădurii, vieţii libere a vînătorilor din vestul sălbatic. La Westmouth, mai toţi studenţii s-au afiliat unui club forestier care întreţinea în pădurile din vecinătate colibe făcute din crengi şi unde, din cînd în cînd, cei dornici de singurătate puteau să petreacă două sau trei zile pregătindu-şi singuri masa şi meditînd sub cerul înstelat.

Suzanne, căreia-i plăceau nesfîrşitele discuţii cu bucătăreasa sau cu slujnica, suferea că nu are servitori permanenţi, în ce mă priveşte însă, pitorescul vieţii noastre m-a fermecat adesea. O negresă frumoasă, Rosita, ne pregătea masa ; un tînăr cu cămaşa desfăcută la gît *à la Shelley*, fără haină, fără pălărie, se oprea în faţa uşii noastre la cîteva minute după ce unul din noi doi telefona pentru a chema un taxi ; un grădinar comun, Mr. Barmann, grebla aleile noastre şi ale vecinilor ; un olandez bătrîn, politicos şi filozof, venea în fiecare dimineaţă să dea drumul la calorifer.

— Domnule profesor, găsiţi că engleza este o limbă muzicală ? mă întreba el.

— Depinde de cel care o vorbeşte : cînd recită din Shakespeare o mare actriţă, este încîntătoare, cînd e vorbită de dumneata sau de mine...

— Nu, domnule profesor — mă întrerupea olandezul, în timp ce-mi verifica instalaţia — nu, engleza nu-i o limbă muzicală ; olandeza este o limbă muzicală.

La dreapta noastră locuia şeful meu, profesorul Macpherson, om blînd, cumsecade şi fanatic. În ochii săi, nimic n-avea preţ pe lume în afara meseriei lui, adică predarea francezei vechi şi a provensalei. Părea ciudat şi îndeajuns de nobil ca acest descendent al puritanilor scoţieni să-şi consacre viaţa lui şi aceea a cîtorva adolescenţi veniţi din Chicago sau Kansas City, comparînd cinci versiuni ale unui obscur cîntec de gesta din secolul al XI-lea, ridicîndu-l în slăvi pe Albéric de Besançon sau pe Gautier de Lille şi editînd un atlas lingvistic al Franţei. Dar Westmouth-ul considera că e un lucru firesc şi întreţinea în Franţa cîţiva colaboratori, aleşi pentru fineţea urechii, care mergeau în toate provinciile noastre şi notau cu grijă modificările cuvintelor uzuale.

Cînd profesorul Macpherson a auzit că Suzanne e din Rouen, s-a interesat în mod deosebit de accentul normand al soţiei mele, a încercat să afle chiar de la ea dacă pronunţia ţărănească a cuvîntului *chat*, care în normandă este foarte apropiată de *cat*, poate fi remarcată şi la Rouen, Hâvre, Caen şi Dieppe, în ce cartiere, la ce clase sociale, şi a dispreţuit-o puţin cînd şi-a dat seama că ideile bietei Suzanne referitoare la acest subiect erau destul de vagi.

Cît despre Mrs. Macpherson, ea se înfiinţă chiar în prima seară, pe înnoptate, spunîndu-ne că vrea să fie pentru noi „o bună vecină", iar noi ne-am dat repede seama că atribuia acestui cuvînt un sens plin şi generos pe care nu-l mai găseşti în Franţa decît în cartierele populare.

La stînga noastră era casa fizicianului Hickey, una din gloriile Universităţii, căci obţinuse, la treizeci şi opt de ani, Premiul Nobel pentru cercetările sale pri-

vind alcătuirea atomului. Hickey nu era american, ci englez, elevul lui Thomson și al lui Rutherford. Universitatea din Westmouth, aproape tot atît de mîndră de laboratoarele ei pe cît era de echipele de fotbal, îl cîștigase pe acest om de geniu acordîndu-i pentru cercetări credite aproape nelimitate. Exista și o Mrs. Hickey, o femeie micuță și destul de frumoasă, dar în primele două săptămîni am văzut puțin acest cuplu care, în privința îndatoririlor de bună vecinătate, nu avea aceleași idei ca familiile americane. Acestea invadau existența noastră cu o inepuizabilă gentilețe ce înfrunta cu folos tendința noastră tipic franceză de a ne retrage, ca într-o fortăreață, în viața noastră de familie ; cei doi Hickey, foarte britanici, ne salutau curtenitor dacă ne întîlneau și lăsau să se vadă că nu doresc nici un fel de intimitate.

O împrejurare cu totul neprevăzută ne-a apropiat totuși de ei în a treia săptămînă a ședерii noastre acolo și trebuie să o descriu în amănunt căci ea constituie primul episod al aventurii pe care am început s-o povestesc.

Pentru cercetările lui, Hickey a avut nevoie de traducerea unei lucrări din franceză și m-a așteptat într-o zi, la ieșirea de la curs, ca să-mi ceară ajutorul. În ciuda ignoranței mele, subiectele științifice m-au interesat întotdeauna și i-am răspuns cu amabilitate că sînt la dispoziția colegului meu. El m-a rugat să vin cît mai repede cu putință, și astfel în aceeași seară mă aflam instalat într-un minunat fotoliu, încercînd să-i traduc cu glas tare, într-o engleză nu tocmai corectă, textul francez destul de dificil pe care mi-l dăduse. M-am descurcat cît am putut mai bine, deși eram stînjenit de termenii tehnici. Spre ora zece, terminîndu-he lucrul, Hickey s-a dus să caute două pahare, un sifon și whisky.

— Ce-i asta ? l-am întrebat. În ciuda prohibiției ? Mă puneți într-o mare încurcătură. Chiar azi-dimineață, președintele Spencer mi-a recomandat să respect cu strictețe această lege, pe care totuși el o con-

sideră absurdă. „Universitatea din Westmouth, mi-a spus el, nu trebuie să fie suspectată..."

— Cuvinte nobile — zise Hickey, rîzînd — dar eu nu sînt american şi, de altfel, cumpăr whisky de la şeriful însărcinat cu interzicerea vînzării, ceea ce mă scuteşte de orice scrupule. Le iau pe seama mea şi pe ale dumneavoastră. Beţi liniştit. Sper că traducerea nu v-a plictisit prea tare.

— Dimpotrivă. Dar nu ştiam că vă interesează şi biologia. Vă credeam un fizician pur.

— Aveţi dreptate — îmi răspunse — cercetările mele personale sînt de fizică pură.

— Aş putea să vă întreb...

— Care este obiectul lor ? Oh ! Pur tehnic. Cum să vă explic în cîteva cuvinte... Încerc să fac ceea ce, în evul mediu, alchimiştii numeau transmutaţie, să transform unele corpuri în cu totul altele. De exemplu : nu-mi pierd nădejdea că în curînd printr-un bombardament metodic, voi transforma atomi de argint în cadmiu.

— Ceea ce va dovedi...

— Ceea ce va dovedi că e posibil, pur şi simplu...

— Credeţi, ca alchimiştii, că oamenii vor fabrica într-o zi aur, argint, mercur ?

— Fără îndoială — îmi răspunse, aşezîndu-se în faţa mea, cu paharul în mînă. Mi se pare posibil ca într-o bună zi să se realizeze sinteza *tuturor* corpurilor simple... E chiar foarte probabil ca toate să fie structuri diferite ale aceleiaşi materii unice.

— Dar, după cum am aflat, corpurile fabricate prin sinteză costă mai mult decît cele naturale. Şi-atunci, care mai e interesul ?

— Mai întîi, un interes ştiinţific... Apoi, nu va fi întotdeauna aşa. În privinţa coloranţilor, lucrurile s-au şi schimbat. Chimiştii produc parfumuri mai ieftin decît cele extrase din flori.

— Şi substanţa vie ? Sînteţi materialist şi credeţi ca doctorul Faust că veţi produce fiinţe omeneşti în vreo retortă de laborator ?

— Dragul meu Dumoulin, ideea că orice savant trebuie să fie materialist pare astăzi destul de naivă. Fără îndoială, un fizician este obligat să creadă că fenomenele naturale ascultă de legi, fără de care n-ar exista nici știință, nici savanți. Dar el recunoaște că acestea nu sînt decît simple legi statistice, asemănătoare cu cele ce permit Societăților de asigurare să știe că, dintr-un milion de indivizi de sex masculin, circa o sută cincizeci se vor sinucide, fapt exact, necesar a fi cunoscut de cel ce oferă contracte de asigurare, dar care nu ne spune nimic în privința fiecărui individ în parte.

— Deci nu credeți că veți fabrica într-o bună zi, în laboratorul dumneavoastră, celule vii ? am întrebat.

— Ce știm noi despre viață și despre celulă ? Să presupunem că un observator de pe Sirius studiază Londra la ultratelescop și aceasta îi apare la dimensiunile care pentru noi le au celulele. Ei bine, va constata că într-o zi din șapte (iar pentru el aceste zile terestre sînt clipe foarte scurte) centrul celulei e mai luminat și golit parcă de substanță. De ce ? Observatorul de pe Sirius nu va ști. Dar *noi* aflăm lesne cauza acestui fenomen : sîmbăta și duminica centrul se golește efectiv. Dar cum să ghicească „siriatul" nostru lunga poveste a duminicii englezești, a legilor noastre sociale, a *week-end*-urilor... Oricît de genial l-ați considera, rămîne neputincios în rezolvarea acestei probleme. Iar în fața celulei vii, noi sîntem întocmai ca „siriatul" în fața Londrei. E posibil ca într-o zi, prezența, în celula inițială din care va ieși o ființă omenească, a unui anumit caracter ereditar să fie tot atît de vizibilă pentru biolog ca și prezența polițiștilor pe Fifth Avenue. Dar în faza actuală a aparatelor noastre, aceste probleme sînt la fel de insolubile ca și prezența polițiștilor pentru „siriat".

— Și totuși, lucrarea pe care mi-ați cerut astăseară să vi-o traduc ridică astfel de probleme. Ad-

miteți deci că ar fi interesant să le tratăm chiar în faza actuală a cunoștințelor noastre ?

— Cînd zăresc jungle neexplorate, îmi propun să fac, pentru propria mea plăcere, o scurtă călătorie... Dar sînt o gazdă rea : paharul dumneavoastră e gol. Mai doriți un whisky ?

— Cu plăcere... Deși în Franța nu sînt un mare băutor, regimul prohibiționist de aici începe să mi se pară oribil.

Îmi turnă un whisky aproape fără sifon. Apoi am ajuns, nu știu prin ce asociații de idei, să vorbim despre efectele posibile ale unui război și, în mod deosebit, despre un război aerian, despre viitorul civilizației.

Și, desigur, sub efectul acestei licori tari cu care nu eram obișnuit, am căzut într-o lungă visare, în timp ce Hickey, așezat în fața mea, răsfoia lucrarea pe care i-o tradusesem, studiind planșele. Pe la unsprezece m-am trezit din toropeală și m-am întors acasă. Nu aveam decît să trec peluza. Noaptea era rece, cerul senin, plin de stele. Pentru o clipă am avut impresia foarte firească, dar fugară, de a fi la o sută de mii de leghe de țara mea și de a *simți* distanța. Acești arbori, această casă, această toamnă, nimic nu era al nostru. Suzanne nu dormea și am observat că avea ochii plînși.

— Să nu mă mai lași niciodată singură. La Caen e altceva, dar aici !...

— Ți-e frică ? am întrebat-o.

— Nu, de loc... Dar încerc un fel de teamă. Copiii sînt atît de departe.

— Ai dat un telefon de dimineață...

— Ai dreptate, dar o convorbire e atît de scurtă... Și pe urmă, mi-or fi spus adevărul ? Mama nu vrea niciodată să mă neliniștească.

Pînă la trei dimineața îmi vorbi de copii, de strada Fontenelle, de mama mea, de-a ei, de averea familiei Cauvin-Lequeux, de surorile ei. Gîndurile Suzannei se învîrteau într-un cerc strîmt și îi plăcea să-i pomenească pe toți cel puțin o dată pe zi.

Cînd era aproape de maică-sa, de menajera Jeanne sau de soţiile colegilor mei din Caen, proceda cu ele la această trecere în revistă a zeilor domestici ; în absenţă, mi-a atribuit mie rolul lor şi eu nu mă achitam întotdeauna cu răbdare. Atmosfera la Westmouth e încărcată cu electricitate şi, uneori, cînd doi oameni îşi strîng mîna, între palmele lor se produce o scînteie.

IV

Un penny pentru gîndurile dumneavoastră

Cîteva zile mai tîrziu, familia Hickey ne-a invitat la cină şi, sosind, am aflat că nu vor mai veni alţi oaspeţi. Aceasta ne-a surprins puţin, pentru că celelalte forţe ale facultăţii ne poftiseră la adevărate banchete. Partida în patru ne-a permis o conversaţie serioasă, care m-a interesat mult şi a plictisit, cred, pe cele două doamne. După obiceiul englezesc, imediat după desert, Mrs. Hickey s-a retras cu Suzanne, iar eu am rămas cu Hickey, care se aşează lîngă mine, turnîndu-mi un excelent porto vîndut de şerif. Mi-a oferit o ţigare, şi-a aprins şi el una şi a fumat o vreme în tăcere.

— Dumoulin — spuse el deodată. Îmi cer scuze că-ţi pun o întrebare care te priveşte. E de foarte prost gust. Dar nici dumneata, nici eu nu ne aflăm în ţara noastră. Pe exilaţi îi apropie oarecum exilul şi de aceea mă simt îndreptăţit întrucîtva să te întreb. Cum să încep ? În sfîrşit, de ce te laşi de bună voie obsedat de ideea morţii ? Nu eşti bătrîn, ai o soţie încîntătoare, cariera dumitale a fost, după cît mi s-a spus, vertiginoasă şi strălucitoare. De ce nu ţii mai mult la viaţă ?

L-am privit cu o uimire firească.

— De ce naiba mă întrebi ? Cine ţi-a spus că nu ţin la viaţă ?

— Cine ? Cine altul decît dumneata ?

— Eu ? N-am deschis gura de cînd am rămas singuri, iar înainte de plecarea doamnelor, mi se pare că am vorbit de lucrările dumitale, de moravurile din Westmouth, şi nicidecum despre cheful pe care-l pot avea sau nu pentru viaţă.

— A, nu astă-seară, săptămîna trecută.

— Săptămîna trecută ? După cît îmi amintesc, n-am abordat un asemenea subiect. Nu-mi plac confidenţele, te-asigur, şi de-abia ne-am cunoscut.

Începusem să mă enervez văzînd ciudata lui insistenţă.

— Cum ? continuă el. Nu-ţi aminteşti de conversaţia noastră ? Ţi-am descris cum ar putea arăta un război aerian dacă popoarele Europei n-ar avea înţelepciunea să fie paşnice, după care ai rămas o vreme tăcut. Aşa-i ?

— Întocmai.

— Ei bine ! Nu te-ai gîndit atunci că, dacă s-ar întîmpla o asemenea catastrofă, ţi-ai trimite soţia şi copiii într-un loc care se numeşte Lassoche ?

— Nu, La Saussaye. E numele satului unde locuieşte mama, dar...

— Aşteaptă ! Nu te-ai gîndit apoi că, după trei zile de la mobilizare, ai să regăseşti statul-major al corpului VII... la... N-am înţeles numele oraşului. „Şi acolo, ţi-ai spus, am eu norocul să fiu ucis chiar după primele raiduri, ceea ce va aranja lucrurile.“ Mă abţin să-ţi reamintesc... care sînt aceste lucruri, căci nu vreau să împing indiscreţia pînă la a mă amesteca în viaţa dumitale particulară, dar aş vrea numai să-mi spui...

Am simţit că mă înroşesc şi m-am ridicat.

— Hickey, dar e groaznic... Dumneata citeşti gîndurile ?...

Îmi aminteam acum prea bine că m-am gîndit, într-adevăr, la asemenea lucruri în timp ce el vorbea despre războiul aerian, dar aceste gînduri erau fugare, imediat înlocuite de altele. Cum le-a putut

afla ? Hickey a pus mina pe umărul meu şi m-a silit cu blîndeţe să iau loc.

— Nu te supăra ; am greşit violînd tainele şi-mi cer scuze. Dar în prezent fac unele experienţe destul de interesante şi s-a întîmplat ca pentru una din ele să-mi serveşti drept subiect. Iartă-mă şi fii încredinţat că am şters pentru totdeauna din memoria mea gîndurile dumitale. Chiar aşa, dragul meu, ce importanţă are pentru mine dacă, în timp de război, îţi vei trimite copiii în Honolulu sau la Capetown ? Aminteşte-ţi de Balzac, subiectul dumitale favorit de studiu. Savantul, ca şi romancierul, îşi adună materialele de unde le găseşte. Ca şi un artist, ba chiar mai mult decît un artist, el este impersonal... Renunţă la acest aer nemulţumit, te rog ; în felul dumitale eşti un savant şi sînt sigur că mă-nţelegi.

Tonul lui Hickey era atît de cordial şi buna lui credinţă atît de evidentă, încît curiozitatea din mine a învins.

— Fie, te iert că m-ai folosit drept cobai, dar cred că am dreptul să cunosc natura experienţelor la care am fost asociat, fără să fiu prevenit. Au vreo legătură cu lucrările dumitale referitoare la atom ? Îţi mărturisesc că nu prea văd...

— Nici o legătură — spuse el, rîzînd. Nu, e o experienţă atît de diferită de munca mea obişnuită şi acord aşa de puţină importanţă acestei descoperiri, încît nici nu voi publica observaţiile mele, dar e un joc care mă amuză. Ţi-ai dat seama că am o predilecţie pentru ipoteze.

— E meseria dumitale.

— Foarte adevărat... Or, printre alte ipoteze, am emis mai multe cu privire la natura gîndurilor. Nu te-ai întrebat niciodată ce se petrece în dumneata cînd te gîndeşti la lucruri, la fiinţe sau evenimente *în absenţa acestora ?* Să nu-mi dai un răspuns de profesor care citează izvoare şi texte. Ia un caz concret. Gîndeşte-te la un eveniment din trecutul dumitale, indiferent care.

— Fie. Mă gîndesc la o bătălie la care am asistat în 1915.

— Perfect. Şi cum te gîndeşti la ea ? Vezi imagini, sînt clare ?

— Imaginile se perindă undeva departe... Nu sînt clare... Văd vag adăpostul în care am stat, parapetul de pămînt... obuzele explodînd deasupra ruinelor unei ferme, la o sută de metri în faţa noastră.

— Poţi reconstitui chipul comandantului dumitale de atunci ?

— Căpitanul Crozet ? Desigur.

— Îl vezi aşa cum ai vedea o persoană prezentă ? Ai putea să-l desenezi ?

— Nu. Nu ştiu să desenez. Şi, de altfel, trăsăturile lui nu-mi sînt clare. Imaginea îmi scapă dacă vreau s-o fixez.

— Şi unde anume este imaginea ? Dinaintea ochilor ?

— De bună seamă că nu. Nu dinaintea ochilor, unde te văd pe *dumneata,* faţa de masă şi paharul cu porto. Nu, imaginea căpitanului e mai degrabă situată în spatele ochilor. Este ca şi cînd aş vedea cu un ochi interior, sub cutia craniană. Dar unde vrei s-ajungi ?

— Încă puţin, te rog. Gîndeşte-te acum la o idee mai abstractă... De pildă, la Statele Unite şi la Franţa.

După o clipă de tăcere, am spus :

— Sînt gata.

— Bine. Şi ce observi ?

— În mine ?

— Fireşte.

— M-am gîndit : ţară veche şi ţară nouă. În acelaşi timp am văzut canalul dinspre mare de la Caen şi copacii aliniaţi care-l străjuiesc. Am văzut mînăstirea şi liceul din Caen. Apoi o faţadă de zgîrienori, perforată de ferestre, veverite în grădina mea din Westmouth şi, în sfîrşit, o hartă veche şi cafenie din atlasul Vidal-Lablanche reprezentînd Franţa al cărei titlu „hartă ipsometrică" mi se părea în copilărie enigmatic şi frumos.

— Bine, văd că imaginile şi cuvintele se amestecă. Cuvintele nu ţi se par mai clare ca imaginile ?

— Stai puţin... Da... Mult mai clare... Frazele interioare le-am rostit foarte limpede în timp ce imaginile se învălmăşeau, confuze. De altminteri, am fost întotdeauna un tip mai mult auditiv decît vizual.

— Eram sigur. E unul din motivele pentru care te-am ales ca subiect.

— Subiect pentru ce ? Te-ntreb încă o dată, Hickey, unde vrei s-ajungi ? Ce cauţi ?

O clipă, bătu nervos cu degetele în masă, ezitînd parcă să vorbească.

— Am să-ţi spun — începu el în cele din urmă — dar cu o condiţie. Să nu vorbeşti nimănui despre aceste experienţe. N-au un caracter riguros ca să-ndrăznesc să le comunic şi colegilor mei şi, pe drept cuvînt, ar fi şocaţi dacă ar afla-o de la dumneata, care, pînă la un punct, eşti un străin în această universitate sau, dacă vrei, un oaspete. Mă bizui pe discreţia dumitale.

— Se-nţelege.

— Ei bine, iată despre ce este vorba. De multă vreme mi-a trecut prin minte că, prin metodele obişnuite ale fizicienilor s-ar putea capta gîndul, deoarece elementele lui prime sînt fenomene fizice, imagini şi sunete... Reţine că nu sînt de părere că ar fi *numai* un fenomen fizic, dar rolul savantului este să studieze semnele observabile şi variaţiile fenomenelor a căror natură esenţială îi scapă. Fiecare funcţie a corpului, inclusiv gîndirea, e însoţită de fenomene fizice, fapt de mult remarcat de fiziologi. Profesorul Berger de la Universitatea din Iena a studiat ceea ce el numeşte „undele cerebrale". Doctorul Max, punînd subiecţii într-un fel de sicriu izolant, a putut capta şi amplifica emisiunile lor cerebrale. Chiar eu am făcut vreo doi-trei ani cercetări în această direcţie şi m-am întrebat dacă imaginea cerebrală, cea despre care dumneata spuneai acum cîteva clipe : „o văd sub cutia craniană", n-ar putea fi captată de un aparat asemănător belinografului.

— În concluzie, vrei să filmezi visele ?

— Întocmai, dar trebuie să-ți spun că n-am reușit. La drept vorbind, nici nu puteam să reușesc pentru că, așa cum ai spus chiar dumneata, aceste imagini sînt confuze, mobile, se învălmășesc.

— În filme ai fi obținut însăși imaginea acestei neclarități.

— Fără îndoială. Într-un cuvînt, deși soția mea a acceptat să se supună acestor experiențe cu multă răbdare și bunătate, n-am înregistrat nimic care să merite un studiu mai complet. Dimpotrivă, limbajul interior al omului care gîndește este un fenomen fizic foarte definit. El se traduce prin mișcări ale limbii și laringelui, mișcări imperceptibile, dar suficiente pentru a da naștere undelor sonore.

— Adevărat ? Aș fi zis că subiectul are numai iluzia că rostește cuvintele, dar că rămîne mut.

— Te înșeli. De altfel, e de ajuns să te observi o clipă pentru ca să constați... Gîndește-te la o frază oarecare.

— Gata.

— La ce frază ?

— Un vers de Racine : *Ziua nu mai e neprihănită.*

— Cînd te-ai gîndit la acest vers, l-ai și auzit ?

— Da... Îl mai aud și-acum.

— Și unde-l auzi !

— Lasă-mă s-ascult. Îl aud în gură, mai precis în cerul gurii, la baza nasului.

— Gîndește-te la o gamă. Cînd o cînți mintal, nu remarci cum corzile vocale iau diferite poziții pentru fiecare notă ?

— Lasă-mă o clipă. Da, așa e.

— Poți să te gîndești la o notă care să fie prea sus pentru vocea dumitale ?

— Nu cred.

— Nici eu. Știi de ce ? Pentru că notele și cuvintele gîndite se formează în chip firesc în laringele subiectului care gîndește. Și lucrul acesta este atît de adevărat, încît, dacă ai cădea într-o meditație pro-

fundă, dacă, de plidă, peste cîteva minute ai uita de prezența mea, ai vorbi singur... Uneori, gînditorului preocupat îi mai scapă o frază ; alteori, în timpul unei nopți de insomnie, bolnavul își ține un discurs întreg. Pe scurt, orice om își rostește gîndul, nebunul ceva mai tare ca ceilalți. Un compatriot de-al dumitale, un doctor din Bordeaux, a inventat un laringograf cu ajutorul căruia înregistra gîndurile nebunilor: tuburi de cauciuc leagă laringele pacientului de o diafragmă și de un cilindru care înregistrează ; nimic mai simplu după aceea decît să citești vibrațiile astfel notate.

— E interesant și curios, dar în cazul meu, dragă Hickey, după cîte știu, nu mi-ai aplicat în seara aceea pe laringe tuburi de cauciuc !

— Nu, în cazul dumitale nu m-aș fi putut folosi de acest aparat prea vizibil și care ți-ar fi stîrnit neîncrederea. Trebuia să-l perfecționez... Și am făcut-o.

— Cum ?

— N-aș vrea să te obosesc cu detalii tehnice. Să știi doar că am înlocuit contactul direct prin microfoane foarte sensibile, iar tuburile de cauciuc prin fire de cupru. Acestea transmit vibrațiile pînă la un disc unde sînt înregistrate. Nu-mi mai rămîne decît să pun discul la un gramofon obișnuit pentru a-ți *asculta* gîndul.

— E miraculos și diabolic... Așa mi-ai înregistrat reveria în ziua aceea ? Pot s-o ascult și eu ?

— Desigur.

— Dar unde era microfonul ?

— Fotoliul pe care te-ai așezat era înconjurat de microfoane ascunse în diferite obiecte. Unul se afla în spătarul fotoliului, unul în lampă, altul pe masă... Ei, dar îți destăinui chiar toate secretele. Mă bizui pe tăcerea dumitale.

— Aflu acum de la dumneata, Hickey, că nu mai există tăcere.

S-a ridicat și, cum am făcut același lucru, m-a luat prietenește de braț.

— Tăcerea obișnuită mi-ajunge — îmi spuse el. Pentru moment; sînt singurul care ți-a ascultat gîndurile.

Cum am intrat împreună în salon, am văzut-o pe Suzanne, nu fără oarecare strîngere de inimă, stînd în fotoliul periculos. Vorbea cu însuflețire și, de bună seamă, nu bănuia nimic. Totuși am făcut-o să se ridice, spre marea ei mirare, spunîndu-i :

— Stai mai bine pe divan, draga mea.

Hickey mă privi atît de amuzat, încît m-am întrebat în sinea mea dacă nu cumva noul loc unde o îndemnasem să se așeze nu era de asemenea înconjurat de urechi mecanice perfecte și perfide.

V

...Et Dona Ferentes

Niciodată n-am putut afla de la Hickey dacă în seara aceea i-a înregistrat „limbajul interior" al Suzannei. Totuși, în scurt timp ne-am împrietenit mult cu această familie. Suzanne se întîlnea bucuroasă cu Gertrude Hickey, o englezoaică afectată, dar plăcută, mama unor copii frumoși cu care Suzanne era încîntată să se joace. Cînd aveam timp, îmi făcea o reală plăcere să discut cu Hickey, spirit original și cu o imaginație bogată. Adeseori, seara, traversam peluza ce separa casele noastre și, prin fereastra deschisă, aruncam o privire indiscretă spre divanul vecinilor mei. Dacă erau singuri și nu păreau ocupați, dacă vorbeau între ei, uneori chiar dacă citeau, îmi îngăduiam să sun.

Această prietenie mi-era cu atît mai prețioasă, cu cît, la Westmouth, pentru prima oară în istoria căsniciei noastre, nu mă mai înțelegeam atît de bine cu Suzanne. Judecînd acum, după zece ani, cred că eram amîndoi vinovați de această neînțelegere. După primele zile de interes și amuzament, soția mea începu să deteste viața la Westmouth. Știa foarte puțină

engleză şi se simţea izolată. Nu se putea obişnui să trăiască departe de copii şi, mai ales, îi lipsea Franţa. Observînd-o, mi-am dat seama în ce măsură patriotismul este un sentiment carnal, puternic, chiar la persoanele mai puţin conştiente de acest lucru şi care nu discută despre el. În America, Suzanne era literalmente bolnavă, lipsindu-i acea hrană inefabilă pe care nu i-o putea oferi decît o atmosferă franceză.

În zadar Mrs. Spencer, mîhnită s-o vadă atît de tristă, o înconjura cu solicitudine şi afecţiune. În zadar, cele mai înţelegătoare doamne din universitate îşi dădeau osteneala să se intereseze de strada Fontenelle, de polipii lui Jean-Louis ; dezrădăcinată, soţia mea rămînea abătută. Totul i se părea absurd în America. Detalii pitoreşti le considera fără noimă. Îşi făcea o plăcere din a sublinia aspectele ridicole din Westmouth şi refuza să-i admire virtuţile. Într-un cuvînt, era nedreaptă, cum se întîmplă aproape întotdeauna atunci cînd eşti nenorocit.

Nici greşelile mele nu erau de neglijat. În această perioadă dificilă ar fi trebuit ca eu să fiu elementul de echilibru şi armonie în căsnicia noastră. Dar n-aveam răbdare. Departe de a împărtăşi prejudecăţile Suzannei împotriva Westmouth-ului, îmi plăcea decorul, mediul. Nu pentru că aş fi fost mai puţin legat de viaţa din Franţa decît era ea, dar aveam impresia că acest agreabil intermezzo mă ajută, prin contrast, să-i gust mai bine deliciile. Engleza mea, corectă odinioară, se perfecţiona destul de repede, iar conversaţia cu colegii mei, oameni cultivaţi, de cele mai diverse discipline, era pentru mine o permanentă îmbogăţire spirituală. Dar, mai ales, trebuie să mărturisesc, orgoliul juca un rol în sentimentul de fericire pe care-l încercam la Westmouth : cursurile mele se bucurau de mult succes, atrăgeau un număr tot mai mare de studenţi, al căror entuziasm şi curiozitate mă încîntau. Reuşiseră şi cîteva femei tinere să obţină permisiunea de a asista la ore ; multe dintre ele erau frumoase ; şi, fără îndoială, satisfacţia mea de pro-

fesor ascultat se îmbina cu o anumită cochetărie masculină.

Toate acestea mă făceau să primesc cu vădită plictiseală lamentările Suzannei. Președintele Spencer îmi propusese să cer la minister, în Franța, prelungirea șederii mele și dorea, după cum spunea el, să mă păstreze la Westmouth un an. Suzanne începu să-mi facă scene și să devină arțăgoasă. Cînd, în fața prietenilor mei americani, își exprima dorința de a se reîntoarce cît mai repede la Caen, eu o mustram pentru lipsa ei de tact și de politețe, iar ea plîngea. Sfîrșeam prin a ne împăca, așa cum face întotdeauna o pereche tînără și fidelă, dar senzualitatea nu înlocuia nici respectul, nici afecțiunea, și eu băgam de seamă cu spaimă cum mă cuprinde un sentiment de plictiseală și de detașare, pe care nu întotdeauna reușeam să-l ascund. S-au scurs astfel mai multe săptămîni de certuri și împăcări.

Într-o seară, cam la vreo două luni după sosirea noastră, ieșind de la curs, am intrat pe la ora șase la Hickey, și cum era singur, îmi spuse brusc :

— Dumoulin, ți-amintești de aparatul meu de citit gîndurile ?

— Ce întrebare ! Dacă nu ți-am vorbit niciodată de el, e pentru că mă temeam să nu te plictisesc... dar m-am întrebat adesea dacă nu l-ai încercat și asupra altor oaspeți.

— Ba da — mi-a răspuns — și de mai multe ori. Aparatul, așa cum l-ai văzut, avea un mare cusur... Persoana al cărei „flux de gîndire" doream să-l studiez trebuia să se așeze la experimentator pe un fotoliu pregătit dinainte. Ceea ce nu era posibil decît în condiții excepționale. Numai un fizician sau un medic pot avea acasă acest complicat joc de microfoane, de fire conductoare, de discuri de înregistrare. Pentru ca invenția să devină practică, universal folosită, pentru ca să intre în jocul vieții cotidiene, trebuia să capete o formă mai simplă. Ei bine, această formă am căutat-o și am găsit-o. Posed acum, dato-

rită ingeniosului meu asistent Darnley, un instrument, încă destul de complicat, dar mobil şi portabil.

— Aş fi tare curios să-l văd.

— Te uiţi la el chiar şi-n clipa asta — îmi spuse.

Am privit în jur :

— Nu văd absolut nimic !

— Nu vezi pe masă, lîngă dumneata, un sul de hîrtie destul de gros ?

— Ba da... E un număr din *Fortuna* sau *Esquire*.

— În aparenţă, aşa e. Desfă-l !

Am luat sulul ; era coperta cartonată a unei reviste în interiorul căreia se afla un obiect foarte greu, avînd o formă stranie. Dînd la o parte învelitoarea, am văzut un fel de pistol, model vechi, cu un pat lat şi o ţeavă evazată ce ocupa aproape toată lungimea cilindrului.

— Ce instrument ciudat ! Flinta asta îţi serveşte acum la înregistrare ?

— Da. Patul flintei, cum o numeşti, conţine un tambur ce face să se învîrtească un mecanism de ceasornic, pe care se înfăşoară o peliculă foarte îngustă. Ţeava evazată, al cărei interior, după cum vezi, nu e neted, ci căptuşit cu oglinzi aşezate după unghiuri calculate, dirijează spre aparat undele sonore ce vin dintr-o direcţie determinată. Datorită unei celule fotoelectrice, vibraţiile se înregistrează pe peliculă. După ce developezi pelicula, nu-ţi mai rămîne decît să operezi transformarea inversă şi, ca la cinematograful sonor, să faci sunete din aceste semne. Dar nu-i chiar atît de simplu, de aceea încerc acum un dispozitiv de tuburi filtrante care să elimine sunetele parazite. Însă, în linii mari, acesta-i principiul. Amuzant, nu ?

Suceam şi răsuceam cu neîncredere pistolul greu.

— Şi cum, nu eşti deranjat de zgomotele exterioare ?

— Tocmai astea încerc să le elemin, dar trebuie să recunoşti că la Westmouth ele sînt reduse la minimum... Ascultă ! Nu se aude literalmente nici un zgomot.

— Într-adevăr — i-am răspuns după o pauză. Ei, indiscretul aparat a înregistrat şi în seara aceasta gîndurile ?

— Nu, nu. Te-asigur. N-am atins mecanismul de ceasornic. Priveşte. Iată cheia. Dacă-l învîrteşti pînă la capăt, aparatul este încărcat pentru şase ore de înregistrare.

Aproape inconştient, am răsucit cheia pînă cînd am simţit rezistenţa arcului întins la refuz.

— Şi-acum — îmi spuse Hickey — ca să declanşezi resortul şi să pui în mişcare tamburul, e de ajuns să apeşi pe butonul alb aflat în dreapta pe patul armei. Iar pentru a-l opri, apeşi pe butonul roşu. Observă că orificiile sulului de hîrtie corespund acestor butoane şi permit punerea în funcţiune sau oprirea aparatului fără a fi nevoie să-l scoţi la iveală. Cînd pelicula s-a terminat, vezi prin această deschizătură o linie roşie... E foarte simplu.

— Şi funcţionează ?

— Dragul meu, pentru un aparat care e la începuturile sale, funcţionează destul de bine. De altfel, dacă vrei să-l încerci, pot să ţi-l împrumut. Darnley mi-a montat trei aparate.

— Şi ce vrei să fac cu el ?

— Cine ştie ? Uneori poate să fie util unui soţ să afle gîndurile soţiei, unui părinte să afle gîndurile copiilor, unui profesor să afle gîndurile elevilor !

— Util sau periculos ? ! Şi, oricum, n-am aparatul acela absolut necesar, adică mecanismul care să-mi îngăduie citirea peliculei înregistrate.

— Pentru asta, îţi stau oricînd la dispoziţie, dragă Dumoulin. Serios, ia aparatul... dar nu-l arăta. Dacă vei dori într-o zi să-l foloseşti, cea mai bună distanţă între gura ţevii şi cea a subiectului e de circa un *yard*.

Înfăşură cu grijă flinta în cilindrul cartonat şi legă pachetul pentru a-i da înfăţişarea inofensivă pe care-o avea mai înainte. Peste cîteva clipe vorbeam despre problemele universităţii, apoi, în clipa cînd

m-am ridicat, cu o mişcare firească, Hickey îmi întinse aparatul. Fără să mai adaug un cuvînt, am luat cilindrul cel greu, l-am pus sub braţ şi am plecat.

VI

Suzanne

În răstimpul, foarte scurt, cît am traversat peluza ce separa casa noastră de cea a lui Hickey, mă întrebam ce-i voi spune Suzannei. Să-i arăt aparatul ciudat pe care-l aduceam, să-i explic mecanismul şi să-l încerc asupra ei ? Sau, dimpotrivă, să tac, să pun cu indiferenţă pachetul perfid într-un loc unde aş avea şansa să înregistrez o meditaţie, să surprind astfel gîndurile cele mai tainice ale soţiei mele ? Mărturisesc că această „efracţie a spiritului" m-a ispitit o clipă : mi-am spus apoi că nu este cinstit. Oare aş fi deschis o scrisoare ce nu-mi era adresată ? Nu, de bună seamă. „Şi este acelaşi lucru", îmi ziceam în sinea mea în vreme ce apăsam pe clanţa porţii, hotărît să-i povestesc totul Suzannei.

Dar, adeseori, împrejurările ne schimbă hotărîrile ; s-a întîmplat ca Suzanne să-mi facă o primire proastă în seara aceea.

— Ce tîrziu vii ! îmi spuse cu iritare în glas. Eram neliniştită.

— N-aveai nici un motiv de nelinişte — i-am răspuns, punînd sulul de carton lîngă ea, pe măsuţă. După ce-am ieşit de la curs, am trecut pe la Hickey şi am stat amîndoi un ceas de vorbă ; vezi bine, un lucru foarte nevinovat...

— Tot ce se poate — zise ea — dar vei fi de acord că n-aveam cum să ghicesc. De altfel, nu văd ce plăcere îţi face să vorbeşti cu englezul ăsta pisălog.

— Suzanne, cum poţi să judeci cu atîta superficialitate un mare savant a cărui limbă şi idei nu le

poţi înţelege ? Trebuie să-ţi spun că Hickey mi se pare de sute de ori mai interesant decît sora ta Marie-Claude cînd îţi explică pentru a nu ştiu cîta oară de ce fac guturai copiii ei, sau decît cumnatul tău Maxime cînd povesteşte cum a fost în război.

— Ai putea să ai atîta inimă şi să nu-mi aminteşti de strada Fontenelle cînd, vai, se află la şase mii de kilometri depărtare ; şi aşa, în ţara asta am o predispoziţie accentuată spre neurastenie...

— Neurastenie e un cuvînt comod — i-am spus, dînd din umeri.

Negresa veni să ne anunţe că masa e gata. În timp ce o urmam pe Suzanne, îmi reproşam lipsa mea de răbdare. De cîteva săptămîni, aceste certuri deveniseră tot mai dese. Mă întorceam acasă plin de înţelegere pentru exilata mea, hotărît să am o atitudine părintească, s-o liniştesc ; mă gîndeam cu plăcere la felul în care aveam să mă port cu ea. Dar, îndată ce eram împreună, o frază deplasată reuşea să declanşeze proasta mea dispoziţie. După cinci minute, o discuţie aprinsă şi inutilă se isca între noi. „Astă-seară — îmi spuneam, intrînd în sufragerie — n-am să-i dau apă la moară şi n-am să mă supăr cu nici un preţ.“ Dar cînd se pornea Suzanne, mai opreşte-o dacă poţi ; parcă era o sibilă mistuită de un foc lăuntric.

Nici nu ne-am aşezat bine în faţa unei felii de pepene galben de la gheaţă, că şi-a şi reluat afurisitul de subiect : strada Fontenelle. O scrisoare primită în cursul dimineţii o anunţa că domnul Cauvin-Lequeux fusese cam bolnav.

— Înţelegi acum de ce e periculos ca Jérôme şi Henriette să stea în preajma tatii, să-l îmbrobodească, în timp ce eu, din cauza ta, sînt despărţită de el printr-un ocean şi incapabilă să-mi apăr drepturile ? Înţelegi acum de ce nu m-am împăcat niciodată cu călătoria asta a noastră ?

— Dragă Suzanne, n-aş vrea să reluăm o discuţie penibilă. În primul rînd, în timpul vizitei preşedintelui Spencer la Caen, am acceptat acest post cu

consimțămîntul tău. Apoi te-am rugat de sute de ori să uiți, cel puțin pentru cîteva săptămîni, veșnicele povești de familie. Jérôme și Henriette vor să pună mîna pe fermele tatălui tău ? Ce vrei ? Asta-i situația : n-ai ce să-i faci, iar eu cu atît mai puțin. Vorbele tale nu rezolvă nimic. Atunci, pentru numele lui Dumnezeu, să vorbim despre altceva... Căci totuși este mult prea trist să ne aflăm în cea mai nouă țară din lume, într-un mediu nespus de interesant, cu desăvîrșire necunoscut nouă, iar tu să mă obligi în fiece seară să rumeg și iar să rumeg legile care guvernează proprietatea funciară din Normandia de Nord ! Ei bine, nu și nu ! E un lucru meschin, mărginit, care în cele din urmă mă face să sufăr... Te iubesc mult, sincer, dar lasă-mă să respir. Încearcă să-ți dovedești generozitatea și larghețea de spirit... Ești în stare.

— Știu — îmi răspunse ea cu amărăciune. Bărbații ca tine numesc generozitate și larghețe de spirit ceea ce satisface egoismul *lor*. Firește, tu te simți foarte bine aici. În primul rînd, pentru că, în fond, tu n-ai suflet și, din clipa în care ești departe de copii, de părinți și de prieteni, ei încetează în ochii tăi să mai existe. Apoi, pentru că aici ești adulat, pentru că niște nătîng ca Mauriel Wilson te consideră un om de valoare...

— N-o cheamă Wilson, ci Wilton, și dacă asistă la cursul meu...

— O face de dragul lui Balzac, pentru *Crinul din vale* sau *Preotul din Tours ?* Nu, Denis, o știi la fel de bine ca și mine. De altminteri, mi-e absolut indiferent dacă faci curte femeiuștelor ăstora ; dar să nu-mi vii pe urmă și să-mi ții predici despre generozitate. În ceea ce privește proprietatea funciară de care vorbești cu atîta dispreț, vei fi foarte mulțumit la bătrînețe să ai un culcuș în strada Fontenelle... dacă voi putea pînă atunci să salvez casa de lăcomia lui Jérôme.

Îmi dădeam seama că era o criză fără leac ; nu-mi rămînea decît s-aștept să se sfîrșească. Nu știu ce

diavol a intrat atunci în mine ; fapt este că, ieșind din sufrageric, Suzanne s-a așezat în fotoliul ei, iar eu m-am apropiat nepăsător de aparatul lui Hickey, pretextînd că-mi pun cafeaua pe masă, și, prin mica deschizătură a sulului, am pus mașinăria în funcțiune. O clipă am crezut că am fost observat. Suzanne, avînd o carte pe genunchi, m-a întrebat cu o nepăsare ce mi s-a părut prefăcută, dar care de fapt era sinceră :

— Ale cui sînt revistele ?

— Ce reviste ? A, sulul acesta ?... Reviste împrumutate de la Hickey.

N-a insistat. Am constatat cu satisfacție că aparatul era întors spre ea și la distanța cuvenită. Așezîndu-mă în fața ei, am deschis un volum de Balzac și m-am prefăcut că iau note în timp ce o observam pe Suzanne. Citea *Lucienne*, o carte care-mi plăcea și pe care i-o recomandasem ; dar părea cu gîndurile duse. Din cînd în cînd își lăsa cartea pe genunchi și visa. De mai multe ori chiar a deschis gura să-mi vorbească, dar, văzîndu-mă preocupat și crezîndu-mă inaccesibil, și-a luat din nou cartea, cu un ușor suspin. Pe la orele zece se ridică :

— Sînt obosită, mă duc să mă culc.

— Termin capitolul și te urmez într-o secundă.

Cum a plecat, am tras țeava din cilindru, am oprit mecanismul, am ascuns aparatul în sertarul meu și l-am încuiat. Apoi am ajuns-o pe Suzanne, nu fără un sentiment de vină și de neliniște.

A doua zi așteptam nerăbdător clipa cînd să-l pot vedea pe Hickey, după orele lui de curs și de laborator. Acolo am avut ghinionul să-l întîlnesc pe Darnley, preparatorul lui. Cum în fața acestuia nu îndrăzneam să spun că am adus banda înregistrată și că doream să-i aflu conținutul, Hickey pricepu imediat despre ce era vorba și abordă el subiectul care mă stînjenea :

— Dragul meu, poți vorbi de față cu Darnley, căci nu este numai colaboratorul meu ; vei avea mai multă nevoie de el decît de mine în tălmăcirea psi-

hogramei pe care ai adus-o. Am adoptat termenul de „psihogramă" pentru a desemna înregistrarea. Darnley te va conduce la subsol, unde am instalat un aparat vorbitor... și pe care-l va pune în funcțiune pentru dumneata. Să nu-ți fie teamă. Din discreție îl deleg pe Darnley să te-nvețe manipularea. Eu rămîn aici. Presupun că textul e în franceză.

— Desigur.

— Ei bine, Darnley nu știe o boabă franțuzește, pe cîtă vreme eu înțeleg frazele mai ușoare. Deci e mai bine așa. Pe curînd. Cînd termini, treci pe la mine.

L-am urmat în beznă pe Darnley, care ținea piesa. Mi-a explicat că developarea se face simultan cu redarea sonoră, prin trecerea peliculei printr-o serie de băi și desicatoare. Tînărul, unul din sportivii facultății, era jovial, deschis, eu însă mă simțeam vinovat și regretam ceea ce eram pe cale să săvîrșesc. Ajuns în laborator, am avut destul de așteptat pînă cînd el și-a pregătit aparatul; m-am uitat la ceas : trecuse de șase. Iar o să-mi reproșeze c-am întîrziat. Biata Suzanne ! Nu eram oare pe punctul de a o trăda ?

— *Ready ?* mă întrebă deodată Darnley.

I-am răspuns că sînt gata. Am auzit apoi acel țăcănit regulat cu care ne-a obișnuit cinematograful, apoi, într-un murmur întretăiat de zgomote scurte și regulate, pe care le-am recunoscut imediat ca fiind cele ale respirației, am recunoscut o voce emoționată care doar aducea cu vocea Suzannei. Ceea ce spunea era destul de neclar și mi-a trebuit un timp ca să deslușesc că sînt fraze din cartea pe care o citea, amestecate cu proprille-i gînduri.

N-aș vrea să citez în această povestire fragmente prea lungi din psihogramă, căci sînt monotone, plictisitoare și, azi, familiare tuturor celor ce au psihografe, adică celor mai mulți dintre cititori.

Voi reproduce totuși un fragment pentru că a fost primul pe care l-am auzit și pentru că doresc să vă dau o idee despre mirarea și perplexitatea mea.

Pentru ca textul să fie inteligibil, voi sublinia frazele luate din cartea pe care o citea Suzanne.

... *La cinci și douăzeci eram în fața gării.* Denis este, într-adevăr, foarte egoist ; *la cinci și douăzeci eram în fața gării,* era îngrozitor sculatul la ora cinci, pe vapor, zgomotul pașilor pe punte ; era groaznic, eram atît de obosită, și apa din baie care se înclina cînd la dreapta cînd la stînga, și acea senzație de greață ; după ce ne vom întoarce în Franța, nu voi mai călători niciodată cu vaporul ; nu știu dacă am să mai suport încă două luni, sau poate șase dacă acceptă. Denis e mulțumit pentru că e aplaudat : îi place să fie aplaudat ; în fond, e vanitos și naiv ; dar eu n-am nimic aici... și americanii ăștia, care nu știu să vorbească cu o femeie, sînt atît de serioși, de timizi ; în Franța, bărbații sînt îndrăzneți... Ce nostim era prietenul acela al lui Denis... cum îl chema ?... Couzanne ? Aplecîndu-se deasupra leagănului lui Jacques, Couzanne îmi șoptea : „Mi-ar fi plăcut să fie al meu !" Eram furioasă și îmbujorată și i-am spus : „Ia seama, Denis ar putea să te-audă", *la cinci și douăzeci eram în fața gării, mi-am dat seama c-am uitat s-o întreb pe Marie Lemieux pe unde trebuie s-o iau, știam numai că locuința se află pe undeva pe lîngă anexele gării ;* casă, casă, casă, strada Fontenelle ; am fost tare imprudentă că am plecat ; dacă Henriette și Jérôme au nevoie de bani, îl vor determina pe tata să ipotecheze casa de pe strada Fontenelle, iar banii se vor risipi ca și cei luați pe ferma din Martot ; dacă aș putea să-l fac pe afurisitul ăsta de Jérôme să se certe cu tata, nu m-aș da în lături ; va trebui să vorbesc cu Adrien ; *la ora cinci și douăzeci eram în fața gării.* Adrien, teatru, dragoste... Adrien e un bun sfătuitor pentru problemele mele din Rouen și-apoi se pricepe la afaceri ; lui Denis, degeaba îi vorbesc, el crede în onestitatea lui Jérôme ; Denis este cinstit, asta da. Îl stimez, dar el nu pricepe absolut nimic, nu-și dă seama de toate murdăriile și o admiră pe Henriette pentru că e frumoasă, de parcă asta ar conta ; o

urăsc pe Henriette ; cînd eram mică, îmi plăcea s-o zgîrîi fiindcă era mai frumoasă decît mine ; acum eu am trei fire albe de păr, îmbătrînesc ; ce repede a trecut viaţa ! *La cinci şi douăzeci eram în faţa gării,* cît e de trist aici, cîtă linişte, la Rouen îmi plăcea zgomotul din Piaţa Saint-Romain, căluşeii cu muzica mecanică, manejurile din Piaţa Beauvoisine, menajeria Bidel, cîtă veselie ! Adrien se aşeza cu mine în leagănele ce se învîrteau atît de repede, de-l trînteau peste mine şi mă simţeam atît de bine, şi oamenii care se opreau în faţa prăvălioarelor, agitaţia de la loterie, şi dulciurile, caramelele, nugaua, *mi-am dat seama c-am uitat s-o întreb pe Marie Lemieux pe unde trebuia s-o iau ;* uneori, în mulţime, Adrien mă lua de mijloc, şi-mi plăcea ; la urma urmei, dacă m-aş fi căsătorit cu Adrien, aş fi fost poate mai fericită. Denis este cinstit, dar el nu înţelege absolut nimic, şi Adrien s-a descurcat bine : lucrează la o agenţie comercială maritimă, cîştigă două sute de mii de franci pe an, iar Louise e mult mai bine îmbrăcată decît mine şi n-are în casă plictiselile pe care le am eu, şi-apoi Adrien e tandru, delicat. Denis e brutal şi stîngaci. Adrien, teatru, dragoste, divanul albastru, mobilele de pe strada Fontenelle, dacă nu sînt prudentă, vor dispărea toate. Lui Denis îi e totuna, dar eu ţin la comoda Louis XVI şi la consola cea veche ; *ştiam numai că locuinţa se află pe undeva pe lîngă anexele gării.*

Mă opresc pentru că ar fi plicticos şi inutil să citez textul incoerent care s-a derulat astfel timp de o oră. Fluxul „limbajului interior" era întrerupt de tăceri destul de scurte şi de fragmente din carte. Temele esenţiale ale acestei lungi meditaţii erau cele pe care cititorul le-a putut reţine din pasajul citat. O mare teamă ca domnul Cauvin-Lequeux să nu fie dus de nas de ginerele lui, Jérôme, o senzualitate discretă, nesatisfăcută, şi o dragoste din tinereţe pentru un oarecare Adrien Lequeux, unul din verii ei. Această ultimă referire m-a înfuriat, deoa-

rece îl știam pe Adrien, un bărbat de vreo patruzeci de ani, muieratic, mediocru și încrezut, un agent comercial burtos și plin de ifose care, de fiece dată, mi-l amintea pe Joseph Prudhomme sau pe César Birotteau, mai degrabă decît pe Don Juan sau pe Rastignac. În această meditație nu era absolut nimic care să mă lase să cred că Suzanne îl iubea, dar o serie de fraze dovedeau că între ei fusese un flirt de adolescenți, căruia soția mea îi acorda o mare importanță, păstrîndu-i o amintire vie și, de asemenea, că în afacerile personale dorea să ceară sfatul nu mie, ci acestui imbecil. Toate la un loc, în momentul cînd le-am auzit, mi s-au părut destul de grave. Din fericire, întunericul l-a împiedicat pe tînărul Darnley să-mi observe emoția.

— Sînteți satisfăcut ? mă întrebă el cînd țăcănitul încetă.

— Foarte satisfăcut, Darnley — i-am răspuns calm. Mii de mulțumiri.

Dar ieșind din pivnița blestemată, am făcut în așa fel, încît să părăsesc casa fără a-l mai întîlni pe Hickey.

VII

Acțiuni și reacții

Deși era întuneric beznă și destul de tîrziu cînd am plecat de la vecinii mei, n-am avut curajul să intru în casă imediat. Sentimentele mele erau prea violente, mînia mea prea recentă. Simțeam nevoia ca, înainte de a o vedea pe Suzanne, să reflectez la ceea ce auzisem. Cu pași iuți mă învîrteam în jurul grupului de case, pe cărările presărate cu frunze moarte și, în curînd, mersul, aerul proaspăt al nopții mă calmară puțin. Prima reacție a fost să-i fac nevesti-mi, la întoarcere, o scenă meritată ; a doua, dimpotrivă : mi-am jurat să tac.

„La ce-ar servi — mă gîndeam — o confruntare brutală a Suzannei cu gîndurile ei ? M-ar învinovăți, și pe drept cuvînt, de efracție spirituală, iar eu m-aș afla de la început într-o poziție defavorabilă. În plus, aș da amploare, expunîndu-i-le limpede, tuturor reproșurilor ei. Dimpotrivă, înțelept ar fi, dacă o să am curajul s-o fac, să profit în taină de această lecție și să-mi recîștig soția, pe care, în orice caz, o iubesc și care, dacă nu iau seama, se va îndepărta cu totul de mine. Pentru aceasta mă voi sluji de miraculosul instrument ce-mi va îngădui să-i spionez gîndurile, pe care Suzanne le va crede în continuare mute, și voi putea...“

În acel moment mi-am dat deodată seama că uitasem în laboratorul subteran psihograful dat de Hickey. Era neplăcut, dar nu prea grav ; nu mi-era greu să i-l cer a doua zi. Dar ce aveam să-i spun lui Hickey ? Nu cine știe ce. Aveam să-i mulțumesc și să adaug în treacăt că aparatul îmi confirmase unele fapte cunoscute. Stabilind această linie de conduită, care mi se părea rezonabilă, m-am îndreptat spre Lincoln Avenue și am intrat în casă.

Dar vai ! Se întîmplă în unele familii ca elementele de discordie să fiarbă ca în sînul unei obști nemulțumite : degeaba năzuiesc cei ce-o conduc ca, prin reforme înțelepte, s-o facă să depășească fără accidente zona periculoasă ; în ciuda prudenței și bunelor lor intenții, sînt la discreția celui mai neînsemnat incident, iar focul tras de o santinelă beată va declanșa, împotriva voinței tuturor, inevitabila revoltă. E poate o comparație cam prea grandilocventă pentru a descrie o discuție banală de familie : aș vrea doar să notez că nu mai sîntem stăpîni pe întorsătura pe care o ia o conversație și că, între două ființe cu nervii prea sensibili, cel mai neînsemnat incident verbal poate să declanșeze un conflict pe care nici unul din cei doi nu-l dorește.

Veneam acasă cu cele mai bune intenții, dar Suzanne mă primi acră. Îmi reproșă din nou întîrzierea, care, în seara aceea, mărturisesc, se datora unui

fapt de o importanță surprinzătoare. Cînd i-am spus că petrecusem două ore la vecinii noștri, ridică din umeri și insinuă că Muriel Wilton nu era străină de dezmățul meu. Atunci am simțit cum mă înfurii, cu violența bunei credințe tăgăduite și, după cinci minute — nici azi nu sînt în stare să-mi amintesc care au fost elementele de tranziție — m-am pornit să-i înșir tocmai ceea ce doream să-i ascund.

— Înainte de a vorbi de Muriel Wilton — i-am spus — poate ar fi mai potrivit cu ordinea cronologică să vorbim întîi de Adrien Lequeux.

— Adrien ? întrebă ea, cu o nepăsare admirabil jucată. Adrien ! Cine se interesează de Adrien ?

— Tu... Și într-un mod foarte drăgăstos.

— Ești nebun ? strigă Suzanne, atît de tare, încît negresa Rosita, crezînd că a fost chemată, întredeschise ușa. Ești nebun ? Puțin îmi pasă de Adrien ! De cînd am plecat din Franța, nu i-am trimis nici măcar o ilustrată.

— Poate că nu i-ai trimis nici o ilustrată, dar asta nu te-a scutit să te gîndești aseară că Adrien ți-ar da sfaturi mult mai bune în afaceri... Ți-ai adus aminte cu plăcere de plimbările făcute împreună în bîlciul Saint-Romain și chiar de unele gesturi care, pentru o tînără, erau cel puțin deplasate !

Încremenită, soția mea mă privi o clipă cu ură amestecată cu spaimă, ceea ce mă făcu în același timp să mă rușinez, dar să încerc și un surprinzător sentiment de forță.

— Eu ?... Aseară ?... bîigui ea.

— Da, aseară, în timp ce citeai sau te făceai că citești. Ai putea să juri că nu te-ai gîndit atunci la plimbările tale cu Adrien, la călușeii de la bîlci, la nu știu ce divan albastru ?... Ba n-ai ajuns chiar să-ți spui că Adrien e tandru, afectuos, în vreme ce eu sînt brutal și stîngaci ? Nu tăgădui, Suzanne ! Însăși fața ta te trădează.

Într-adevăr, părea copleșită, înmărmurită de uimire ; cu o voce înspăimîntată, întrebă :

— Dar, Denis, de unde știi ? Am vorbit în somn ?

Poate că ar fi trebuit să confirm această neverosimilă explicație, dar nu mai eram în stare să dau dovadă de prudență. I-am spus totul : mirarea mea cînd Hickey mi-a dezvăluit propriile mele gînduri, fotoliul perfid, noul aparat, pistolul de înregistrare îndreptat spre ea, în sfîrșit, mașina vorbitoare a tînărului Darnley și supliciul meu în timpul lungului și monotonului șușotit din pivnița luminată doar de o lampă roșie. M-a ascultat în tăcere, cu neîncredere, apoi cu aviditate, pe urmă cu furie, și acesta din urmă a fost sentimentul pe care l-a exprimat cînd mi-am isprăvit povestirea :

— E rușinos !... E josnic !

— Suzanne, dar...

— Josnic !... Mi-ai ținut aseară un curs de o oră despre ce înseamnă a fi un gentleman anglo-saxon... Oare aseară te-ai purtat ca un gentleman ? Mi-ai furat nu numai gîndurile și biata libertate ce mi-a mai rămas în această țară de urgie, libertatea de a visa, dar te-ai dus să și împărtășești secretele mele la doi străini care, fără îndoială, rîd pe socoteala mea !

— Suzanne, nu fi absurdă ! Darnley nu știe franțuzește, iar Hickey nu era de față.

— De unde știi că nu stătea ascuns ?

— Suzanne, Hickey e un gentleman.

— Nu ! Te rog... Nu mai folosi acest cuvînt absurd !... Unde e banda ? Ai adus-o ?

— Banda ?!... Dumnezeule !

Mi-am amintit că uitasem banda alături de psihograf pe masa din laborator. Simțindu-mă vinovat, am atacat :

— Suzanne, ești de o inconștiență care depășește orice închipuire ! Printr-o metodă care nu este, poate, lăudabilă, dar e cît se poate de precisă și, fără îndoială, veridică, am descoperit fapte pe care mi le ascundeai, pe care n-aveai dreptul să mi le ascunzi. Și tot tu îmi faci scene ?!... E nemaipomenit !

— N-am nimic de ascuns. Ce e de condamnat cînd...

— Cînd te gîndeşti la mîngîierile lui Adrien Lequeux — am zis eu, sec.

Ea izbucni în rîs.

— Bărbaţii sînt nişte proşti, asta e! Am flirtat cu Adrien la cincisprezece sau şaisprezece ani; au trecut de atunci paisprezece ani; am doi copii; el trei; nu mă mai gîndesc la el şi, zău, nu văd ce crimă am făcut...

— Cum poţi să spui că nu te gîndeşti cînd îţi dovedesc că?...

— Nu-mi dovedeşti absolut nimic... Cu toată experienţa asta nemaipomenită, îţi repet că nu mă gîndesc *niciodată* la Adrien... S-a întîmplat aseară să-mi vină în minte numele lui fiindcă într-o problemă de vînzare se pricepe să dea sfaturi... Încă o dată îţi spun că nu e o crimă.

— N-ar fi o crimă dacă nu te-ai fi gîndit la el decît ca la un sfătuitor. Dar nevoia de sfaturi practice se îmbina cu amintiri de o intimitate foarte ciudată.

— Ciudată? De ce? Adrien era vărul meu... singurul tînăr cu care mama mă lăsa să mă plimb. Îmi făcea puţină curte, aşa cum fac toţi tinerii... Ei, şi? Tu ai fost un sfînt, Denis? Adu-ţi aminte de adolescenţă. Ai îndrăzni să juri că n-ai amintiri aproape identice, legate de imaginea unor fete pe care nu le-ai mai văzut de atunci, şi nici măcar nu mai doreşti să le vezi?

— Poate, dar...

Am tăcut. Suzanne obţinuse un avantaj tactic, obligîndu-mă să rămîn în defensivă. Tonul conversaţiei se îndulci şi, datorită acelei ciudate reacţii, care se observă adesea în familie şi care i-a determinat pe unii să considere „scenele" ca „vijelii necesare" pentru a limpezi atmosfera, cearta se transformă deodată în tandreţe.

— Draga mea, împărtășesc întru totul părerea ta și într-atît de departe e de mine gîndul să te dojenesc pentru visările tale involuntare și retrospective, încît, întorcîndu-mă acasă, eram hotărît să nu-ți pomenesc un cuvînt din toate astea... S-a întîmplat să mă primești prost și proasta ta dispoziție m-a contaminat... Am isprăvit... Recunosc singur că incidentul nu e grav... Știu că Adrien nu mai e pentru tine decît un văr bătrîn, destul de ridicol, dar că-ți face plăcere să-ți aduci aminte de copilărie...

— Nici măcar atît.

— Te cred, draga mea. Singurul lucru pe care ți l-aș reproșa cu toată afecțiunea... e că nu ai încredere în mine... Această lungă reverie, pe care nu o mai iau în serios, mi-a dezvăluit însă că ai multe griji, neliniști de tot felul... De ce nu-mi spui nimic ?... De ce nu vrei să ne sfătuim ?

Avea ochii scăldați în lacrimi.

— Pentru că ești atît de distant, Denis. Cînd ți se vorbește de lucruri cu adevărat interesante, nu asculți, te gîndești la cursul tău, la elevi, la politică... Simt că te plictisesc. Și atunci tac și rumeg în singurătate bietele mele gînduri de femeie.

— Suzanne, hai și așază-te ca pe vremuri pe genunchii mei și spune-mi tot ce ai de spus.

— Nu, ar fi caraghios — îmi răspunse. O femeie de treizeci de ani !... Și pe urmă sînt destul de grea...

Culcați, cu capul Suzannei pe umărul meu, am avut o conversație intimă și plăcută. Simțeam cum zidul artificial ce ne despărțise se topea și binecuvîntam psihograful. Dar nu pentru multă vreme.

VIII

Muriel Wilton

Cînd ne-am stabilit la Westmouth, nu-i cunoșteam decît pe președintele Spencer, pe decanul Turner cu soția, familiile Macpherson, Hickey, precum și

alte cîteva glorii locale. Cu excepția lui Hickey, zeii ce populau acest Olimp erau ființe venerabile, cam demodate și de o afectare verbală care ne-a surprins. Timp de cîteva săptămîni ne-a făcut o adevărată plăcere să observăm aceste perechi vîrstnice, tandre și naive, care mie îmi evocau unele din cele mai emoționante personaje din Balzac sau din Dickens. Am descoperit mai tîrziu că printre unii profesori tineri domnea alt spirit.

Aici, radicalismul, în sensul deosebit pe care îl are acest cuvînt în America și în Anglia, era, în 1925, un curent de opinie acceptat. Se citea Hemingway, Faulkner, Dos Passos mai mult decît Emerson, Hawthorne sau Oliver Wendell Holmes ; tinerii nu-și petreceau vacanțele, ca familia Spencer, la Vézelay sau la Bath, ci la Moscova sau Tbilisi ; și în timp ce generația mai vîrstnică respecta cu strictețe legea prohibiției alcoolului, pe-atunci în vigoare, și cînd la Lakeview, chiar la cele mai solemne ocazii, nu se servea decît apă cu gheață, clanul rebel dădea în secret cocteiluri nocturne.

Ca să fiu drept, trebuie să adaug mai întîi că acest grup era foarte restrîns, apoi că la Westmouth conformismul rămînea, chiar în rîndul tinerilor, atitudinea firească, poate din motive de prudență și de carieră, și că rebelii, ei înșiși, sufereau cumplit din cauza revoltei lor. De cîte ori, în cursul inofensivelor lor orgii, nu mi s-a părut că aud zgomotul lanțurilor sfărîmate pe care le mai purtau la glezne și la gîturile lor învinețite ! De altminteri, erau conștienți de puritanismul lor ereditar, și cel mai remarcabil dintre ei, un tînăr filozof, Clinton, mi-a vorbit de mai multe ori foarte deschis.

— De ce violăm legea prohibiției ? Vă asigur că eu sufăr încălcînd-o. Dar dumneavoastră nu puteți înțelege, dumneavoastră, francez realist, obișnuit să considerați problemele trupului ca pe niște fapte, iar păcatul ca un accident aproape inevitabil, nu, nu puteți înțelege care sînt sentimentele noastre față de acest subiect teribil, ale noastre, noi, fii de pele-

rini... Ne prefacem că vorbim despre el ca niște savanți, ca niște psihologi, cu un cinism aparent, dar în noi protestează ceva și acest conflict interior se traduce prin tulburări fiziologice... Or, alcoolul ne salvează. Da, alcoolul ne eliberează pentru cîteva ceasuri de conștiința puritană... Cinci sau șase cocteiluri îi reduc la tăcere pe nesuferiții quakeri, care-și țin în celulele noastre corticale pioasele adunări. E groaznic s-o spun, dar numai în stare de ușoară beție pot să iubesc... să trăiesc sau, cel puțin, să încerc să trăiesc... căci destinderea nu e niciodată lungă. Otrava este repede eliminată, pelerinii se trezesc și remușcarea începe. Nu vă cunoașteți fericirea, Dumoulin.

Și tocmai această intimitate cu Clinton ne-a făcut, pe Suzanne și pe mine, să luăm cîteodată parte la reuniunile micului grup care, la Westmouth, se numea, după exemplul unor libertini din secolul al XVIII-lea, *Hell Fire Club* (Clubul focului infernal). Fără îndoială, ar fi fost mai bine să ne abținem, căci președintele Spencer ar fi rămas foarte surprins dacă ar fi aflat de imprudența noastră, dar, la drept vorbind, acest infern era destul de călduț și respectabil. Îndemînatici, Suzanne și cu mine aruncam cocteilurile servite fie într-un vas cu flori, fie pe fereastră cînd era deschisă, sau lăsam paharul pe masă, prefăcîndu-ne că l-am uitat. Cu desăvîrșire stăpîni pe noi înșine, puteam să ne bucurăm de spectacolul destul de ciudat și de conversația care, datorită beției, la începutul acestor reuniuni era mai totdeauna plină de vervă.

Unele dintre tinerele care participau la aceste serate îmi plăceau mult, aveau chipuri fermecătoare, picioare desăvîrșite, pe care moda de atunci le lăsa cu generozitate să se vadă, iar cîteva dintre ele posedau, pe deasupra, o reală cultură și un umor original, pe care limba americană, atît de bogată, de nouă, mă făcea să-l consider irezistibil. Totuși nici nu mi-a trecut prin minte să le fac curte ; erau so-

ţiile colegilor mei ; consideram că, în calitate de vizitator şi oaspete, trebuia să am o purtare ireproşabilă ; în sfîrşit, sînt timid de felul meu şi, deşi foarte slobode la gură, aceste fermecătoare persoane păstrau distanţa cuvenită.

O singură excepţie : acea Muriel Wilton, despre care am mai vorbit şi a cărei prezenţă asiduă la cursuri fusese, nu cu plăcere, remarcată de Suzanne. Nu era, ca celelalte doamne, soţie de profesor, ci soţia divorţată a unui industriaş din Chicago. Venită pentru cîteva luni să locuiască împreună cu mama ei, văduva unei persoane importante din Westmouth, Mrs. Wilton obţinuse permisiunea de a asista la cursurile mele, deoarece fratele ei era unul dintre cei mai generoşi *alumni* şi membru în consiliul *trustees*-ilor. Nu cred că puteai s-o vezi fără s-o admiri. Cînd venea la catedră să-mi pună cîteva întrebări despre lecţia predată, mărturisesc că eram emoţionat şi flatat de a fi trezit interesul, fie şi indirect, unei fiinţe atît de frumoase.

Dar întîlnirile cu Muriel Wilton în „Higgins 65", sub ochii vigilenţi a cincizeci de studenţi şi a cîtorva colegi, erau inocente, iar situaţia nu a devenit periculoasă pentru mine decît în seara cînd am reîntîlnit-o pe frumoasa mea auditoare la un cocteil dat de Clinton. În onoarea mea, el obţinuse de la *bootlegger*-ul său vinuri franţuzeşti care, spre mirarea mea, au fost foarte apreciate. Chiar şi domnul Cauvin-Lequeux, atît de dificil, ar fi apreciat un Haut-Brion de neuitat şi un Vosnes-Romanée vrednic de a fi cîntat de colegul meu Albert Thibaudet. Beţia cu vin e mai fină şi mai locvace decît cea cu cocteil. Puritanii îşi dezlegară limba. Chiar şi eu care, aşa cum am mai spus, nu mă dădeam în vînt după băutură, n-am putut să tratez vinurile noastre ca pe amestecurile perfide de alcooluri dubioase, astfel încît, pe la două noaptea, eram foarte vesel şi destul de puţin stăpîn pe mine.

Cum s-a terminat serata ? N-aș fi în stare să vă spun. Cred, dar refuz să jur, că m-am refugiat cu Mrs. Wilton în biblioteca lui Clinton, apoi că Muriel s-a întins lîngă mine pe un divan și că lucrurile n-au mers prea departe. Singura mea amintire este întoarcerea acasă pe jos, cu Suzanne, plăcuta senzație pe care mi-a dat-o aerul proaspăt și răcoros al nopții, felul tandru în care țineam brațul soției mele, care părea iritată și se smulgea îmbrățișărilor mele, în sfîrșit, ora la care am ajuns, căci în micul hol era o pendulă care, în clipa cînd urcam scara, bătea ora patru.

IX

Suzanne contraatacă

Deși am adormit tîrziu, a doua zi după „orgie" m-am sculat la ora mea obișnuită și nu m-am simțit obosit. Dimpotrivă, încercam bucuria intelectuală a bărbatului care crede că a făcut o cucerire, și mi-am dat imediat seama că în dimineața aceea voi fi la curs mai în vervă ca de obicei. La ora zece am plecat spre „Higgins 65", fără a-mi lua rămas bun de la Suzanne, care mai dormea ; i-am lăsat pe birou cîteva rînduri, amintindu-i că și în miercurea aceea urma să iau masa la club cu colegii de limbi romanice.

Așa cum am sperat, n-am vorbit rău la curs. Aveam ca temă politica lui Balzac. Pentru a trezi interesul tinerilor americani, trebuia să prezint mai întîi un amplu tablou al Franței, așa cum fusese ea modelată de Monarhie, Revoluție și Imperiu, apoi să-l plasez pe Balzac în acest cadru și să relev natura deosebită a regalismului și catolicismului său. M-am servit de *Șuanii*, *O afacere teribilă*, *Preotul de țară*, *Medicul de țară* și de *Funcționarii*. Străduindu-mă să prezint aceste probleme pur franceze

în termeni pe care să-i înțeleagă și cu emoții pe care să le simtă studenții mei, am încercat acea bucurie, atît de vie pentru un profesor, de a vedea timp de o oră doar chipuri atente și îmbujorate. Am terminat în șopotul plin de mulțumire a cincizeci de voci : „Ce interesant a fost!" În asemenea zile sînt încredințat că meseria mea este cea mai frumoasă ; sînt și zile cînd o blestem, dar se întîmplă rar.

În acea dimineață, singurul meu regret a fost de a nu o vedea la locul ei obișnuit pe Muriel Wilton. Dar cum putea să vină? La ora patru mai era încă la familia Clinton și nu părea de loc dispusă să plece. S-a culcat desigur în zori și mai dormea încă, în timp ce-mi țineam cursul, ca și Suzanne. Am luat parte la o adunare a profesorilor în biroul lui Macpherson, apoi m-am dus să iau masa cu colegii mei. S-a vorbit despre problemele universității, de apropiata pensionare a președintelui Spencer, care urma să împlinească șaptezeci de ani, despre dorința unanimă ca urmaș să-i fie decanul Turner, mare matematician, om drept și foarte iubit. După-masă am făcut o lungă plimbare pe jos cu Clinton și m-am întors pe Lincoln Avenue, fericit să vestesc succesul lecției mele.

Spre marea mea mirare n-am găsit-o acasă pe Suzanne. Rosita, negresa noastră, mi-a spus că Mrs. Dumoulin plecase cam de o oră. La Westmouth, rareori se întîmplase să iasă fără mine ; dacă vroia să facă unele cumpărături, cunoașterea imperfectă a englezei ei făcea ca prezența mea să-i fie necesară ; dacă dorea să meargă într-o vizită, uzanțele locale cereau s-o însoțesc. În orice caz, absența ei nu avea nimic neliniștitor, orașul și mediul fiind dintre cele unde nu se întîmplă nimic deosebit. Aveam de pregătit o serie de conferințe pe care urma să le țin la Chicago, luna următoare, despre moraliștii francezi, și am început să lucrez.

Suzanne s-a înapoiat pe la ora cinci şi chiar de la primele cuvinte mi-am dat seama că e într-o dispoziţie mizerabilă. Am pus-o pe seama exceselor noastre din ajun şi m-am adresat vesel :

— Vezi, draga mea, sîntem nişte burghezi francezi, cazanieri înrăiţi, care se culcă o dată cu găinile, nu sîntem făcuţi să ne amestecăm cu tineretul de aici... Totul suferă în noi, şi caracterul, şi activitatea noastră... Totuşi trebuie să-ţi spun că azi-dimineaţă, cursul meu despre Balzac, omul politic, n-a fost rău de loc... Studenţii păreau foarte mulţumiţi...

— Şi Muriel Wilton ? Şi ea a fost mulţumită ? întrebă Suzanne, ironică.

— Muriel Wilton a lipsit. Presupun că a suportat destul de prost noaptea de nesomn. De fapt, acest soi de plăceri este nesănătos pentru toată lumea. Omul nu-i un animal nocturn. Cu cît trece vremea, îmi dau seama că a te scula şi a te culca devreme sînt două din secretele fericirii.

— Mă iei drept auditoriul tău din Chicago ? mă întrebă Suzanne, cu o ciudată amărăciune. Te încredinţez că eşti scutit să enunţi platitudini şi să-i comentezi pe moralişti în această casă.

După cum am mai spus, mai avusesem cu Suzanne certuri inofensive, dar rareori îmi vorbise pe un ton atît de ostil şi de dispreţuitor. O priveam cu stupoare.

— Da, da — continuă ea, scoţîndu-şi pălăria. Găsesc că e cît se poate de ridicol să ţii un curs de morală, unde să-ţi dai aere de înţelept şi să vorbeşti, cum te pricepi de altfel atît de bine, despre moderaţia pasiunilor, cînd nu te gîndeşti decît la Mrs. Muriel Wilton şi cum s-o întîlneşti la Chicago.

— Eu ? Ai înnebunit ?

Şi în acel moment o idee redutabilă, dar cît se poate de verosimilă îmi trecu prin minte.

— Suzanne !... Nu cumva ai împrumutat de la Hickey maşina aceea stupidă ?

— De ce nu ? Şi tu ai împrumutat-o. M-am dus să i-o cer fiindcă tu ai uitat-o. L-am rugat pe profesorul Hickey să-mi arate cum funcţionează şi să-mi dea o nouă bandă.

— Şi ţi-a dat ? Să ştii c-am să-i spun în faţă ce cred despre el !

Suzanne rîse strident şi răutăcios :

— Într-adevăr, sînt nemaipomeniţi bărbaţii ăştia! Atîta vreme cît este vorba de a-mi surprinde secretele *mele*, de a-mi spiona gîndurile *mele*, de a-mi viola intimitatea *mea*, vi se pare foarte firesc, iar experienţa, dintre cele mai interesante, şi vă comportaţi, tu şi Hickey, ca nişte gentlemani desăvîrşiţi... Dar dacă o femeie pătrunde în gîndirea sacră — de altminteri, bestială — a unui bărbat, este cea mai cumplită crimă. Nu vezi cît eşti de caraghios ? Cît sînteţi de caraghioşi cu toţii ?!

Poziţia mea devenea cu neputinţă de apărat, încît, dîndu-mi seama, am încercat să fiu calm :

— Suzanne, degeaba strigi... Mai bine spune-mi clar ce s-a întîmplat, ce ai auzit, ce ai să-mi reproşezi, şi am să-ţi răspund cum am să pot mai bine.

— Nu-ţi cer nici un răspuns. Mi-ai dat unul, şi încă foarte sincer. Ce s-a întîmplat ? Foarte simplu. Cum ţi-am spus, ieri după-masă i-am făcut o vizită lui Hickey şi i-am cerut în numele tău... cum se numeşte ?... psihograful. L-am adus aici. Bineînţeles că nu m-am servit de sulul de reviste pe care, fără îndoială, l-ai fi recunoscut. Dar ştiu cît eşti de distrat şi cît de neatent faţă de orice în afară de cărţile tale. Am înfăşurat aparatul într-un jupon şi l-am pus pe masă, lîngă patul tău. Întorcîndu-ne de la blestemata aceea de serată, m-am urcat repede, în timp ce tu îţi atîrnai pardesiul şi pălăria în vestibul, şi am apăsat pe butonul de pornire. Pe urmă ai venit şi tu, te-ai întins şi te-ai gîndit.

— La ce ? Îţi jur că nu-mi amintesc nimic.

— Eu îţi jur că-mi voi aminti toată viaţa. Te-ai gîndit la femeia aceea. Ţi-ai spus : „E clar că-i

plac". Ce orgoliu ! Nu tu îi placi, ci succesul tău de orator. Ai şoptit : „Sărutul acela !" Şi pe ce ton !... Apoi ai făcut planuri pentru călătoria la Chicago ; te-ai gîndit chiar să-i ceri să meargă şi ea în acelaşi timp, iar pe mine să mă trimiţi în Franţa. „În fond, ţi-ai spus tu, Suzanne se aclimatizează greu aici. Va fi mai bine pentru ea să se întoarcă la Rouen. O voi urma peste trei luni !". Pentru că eşti ipocrit şi moral chiar şi-n clipele cînd eşti singur cu tine. Cel mai comic, sau cel mai tragic, cum vrei, e că toate se amestecau cu pregătirea cursului tău de la Chicago şi cu reflecţii profund virtuoase despre Vauvenargues şi Pascal... Ce ridicole sînt gîndurile unui bărbat !

Amuţisem, şi eram cu atît mai încurcat, cu cît îmi aminteam acum de reflecţiile pe care mi le evoca Suzanne. Venisem acasă foarte obosit şi am crezut că voi adormi imediat. Dar n-a fost aşa ; într-o ceaţă confuză de imagini, regăseam amintirea unei reverii străbătute de dorinţe vagi şi un plan himeric de drum cu care prilej s-o întîlnesc pe Muriel. Nici o clipă n-am luat visul în serios. Şi cum uneori visul e realizarea imaginară a unei dorinţe inconştiente, acea halucinaţie, după emoţiile nopţii, mă făcea să trag o concluzie ireală şi măgulitoare. N-ar mai fi rămas nimic, nici măcar dorinţa de a realiza acele fantezii, dacă blestemata de peliculă nu mi-ar fi înregistrat divagaţiile.

— Suzanne, cine ţi-a „citit" banda ?

— Prietenul tău Hickey, în persoană, m-a însoţit în laborator şi a dat drumul difuzorului.

— Şi a ascultat ?

— Cuvînt cu cuvînt. M-am înroşit ca focul, dar nu era vina mea, ci a ta.

— Suzanne ! Asta întrece orice măsură. Ce-o să creadă despre mine acest englez ?

— Fraza asta te caracterizează ! Te gîndeşti ce poate să creadă despre tine acest englez mai înainte de a te întreba ce pot eu să cred. Dar am să-ţi spun

totuși. Cred că nu mă mai iubești, că dorești să te descotorosești de mine și că în această situație ar fi mai bine să isprăvim de a mai sta laolaltă. Doreai să mă vezi în Franța ? Tocmai asta am să și fac. Numai că acolo voi avea grijă să pregătesc despărțirea.

— Suzanne — am zis eu, cu o emoție sinceră care o înduioșă — nu rosti lucruri nechibzuite pe care le vei regreta. Știi bine că te iubesc, și știi foarte bine că și *tu* mă iubești. Ceea ce ai surprins la mine, ca și eu deunăzi la tine, sînt gînduri fugare, fără consistență, ireale. Pot să părăsesc și mîine această țară împreună cu tine, și să n-o mai revăd niciodată pe Muriel Wilton, și-mi va fi absolut indiferent.

— Cred că nu asta îi spui cînd o săruți — zise Suzanne.

— Dar n-o sărut, Suzanne. Tot așa cum nici tu nu dorești să devii iubita lui Adrien Lequeux... Visăm, și visăm poate cu atît mai mult, cu cît în viață sîntem mai cuminți și mai credincioși.

— Adevărat ? mă întrebă cu o înflăcărare pe care n-o mai observasem la ea de pe vremea cînd eram logodiți. Adevărat ? Îmi ești credincios ? Nu m-ai înșelat de cînd ne-am căsătorit ?

— Niciodată, Suzanne... De ce aș fi făcut-o ? Doar mă vezi la Caen...

— Și n-ai dorit-o niciodată pe... Henriette ?

— Pe sora ta ? De ce ? Am vorbit de ea în acea... confesiune ?

— Nu, de loc... Dar m-am temut uneori.

— Ce nebunie, Suzanne... Îi admir frumusețea... dar așa cum admiri o operă de artă... Dacă ai ști cum te iubesc, și numai pe tine, chiar și-atunci cînd te detest.

Nu-mi răspunse nimic. M-am îndreptat spre ea, m-am așezat la picioarele sale și mi-am pus capul pe genunchii ei : nu m-a alungat.

X

Reproșuri aduse inventatorului

Țin să arăt că psihograful nu a dus la destrămarea căminului nostru. Dimpotrivă. Scena pe care am povestit-o a fost urmată, ca și precedenta, de o împăcare drăgăstoasă. Încercam amîndoi un adevărat simțămînt de ușurare, știind că nici un gînd secret nu ne mai desparte. Aproape în toate familiile există, între ființe care trăiesc alături una de cealaltă, unele lucruri nerostite, adesea grave, a căror prezență mută otrăvesc viața. Psihograful le-a eliminat dintre noi. În emoția primei clipe, ne-am jurat unul celuilalt să nu ne mai slujim de afurisitul acela de aparat ; puțin mai tîrziu am socotit această măsură excesivă și am căzut de acord să-l mai folosim din cînd în cînd, dar prevenind în mod cinstit pe cel ale cărui gînduri urmau să fie înregistrate.

Am descoperit astfel că e posibil, printr-un efort de voință, să controlezi fluxul de gîndire și că această facultate poate fi cultivată cu succes. La început, chiar prevenit fiind, mă lăsam pentru un sfert de oră pradă unor reverii necontrolate ; încetul cu încetul am putut reduce aceste periculoase divagații, la scurte absențe. Am inventat chiar „o rugăciune psihografică" pe care o spuneam repede cînd vedeam că, fără voia mea, gîndurile o luau razna. Această experiență a pus într-o lumină nouă anumite ritualuri prescrise de Biserica catolică și mi-a inspirat, pentru profunda lor înțelepciune, un respect pe care nu-l avusesem pînă atunci. Timp de cîțiva ani, și trecînd cu vederea cîteva accidente, pot spune că influența psihografului asupra căminului nostru a fost excelentă.

Dar n-aș vrea ca acest aspect personal al problemei să întrerupă o povestire pe care aș dori s-o redau cît mai clar, mai exact și conform cu desfășurarea evenimentelor. Să revin, așadar, a doua zi după inci-

dentul cu Muriel Wilton. Vă puteți ușor imagina că prima mea vizită a fost la Hickey. Eram, și cred că nu fără motiv, supărat pe el. Cum remarcase și Suzanne, nu se făcuse, desigur, mult mai vinovat oferindu-i soției mele mijloacele de a-mi citi gîndurile decît atunci cînd îmi îngăduise mie să ascult reveriile Suzannei. Dar a doua experiență m-a făcut să înțeleg mult mai bine decît prima riscurile noului aparat. Credeam că Hickey o să respecte o anumită solidaritate masculină și că primele noastre conversații creaseră între noi un fel de convenție tacită, pe care el o încălcase. Într-un cuvînt, socoteam că s-a comportat urît față de mine și i-am spus-o deschis. Ce-i drept, a rămas calm și chiar zîmbitor în timp ce-i făceam reproșuri.

— Sînt dezolat dacă ți-am pricinuit vreo supărare... Dar recunoaște că n-are mare importanță...

— Ba nu recunosc de fel și consider că privești prea ușor o răspundere ce putea să aibă urmări grave. Dacă eu și soția mea n-am fi fost o familie foarte unită prin legături multiple... datorită dumitale am fi ajuns la divorț... Ei bine, dragul meu Hickey, mi se pare că n-ai dreptul să riști astfel... Invenția dumitale e ingenioasă, ipotezele îndrăznețe... Ești un mare savant... Un geniu... Cu asta, toată lumea e de acord... Dar n-am crezut niciodată că drepturile geniului n-au limită... Ar fi fost mai simplu pentru dumneata să faci experiențe mai puțin inumane... E o problemă de morală și, bineînțeles, o rezolvi cum găsești de cuviință, dar eu cred că un savant nu trebuie să se joace nici cu viața, nici cu sentimentele semenilor, nici chiar pentru binele științei... Dragul meu, dacă ai fi medic...

— Dac-aș fi medic? întrebă vesel Hickey. Aș experimenta fără scrupule, pe bieții bolnavi internați, tratamente cu rezultate îndoielnice și, în unele cazuri, mortale... Dacă aș fi romancier, m-aș servi de caracterele și de aventurile prietenilor mei, fără să mă preocup de efectele pe care cărțile mele le-ar putea avea asupra lor, cu condiția să fie bune... Oare

Balzac avea mustrări de conştiinţă cînd se folosea de confidenţele iubitelor pentru a da viaţă eroinelor lui ? Te rog, Dumoulin, nu te supăra... La urma urmelor, ce s-a întîmplat ? Te-ai certat cu doamna Dumoulin ?

— Certat ?... Doamne fereşte ! Soţia mea a fost şocată de... anumite cuvinte, sau de anumite gînduri pe care mi le-ai atribuit.

— „Atribuit" e destul de comic.

— Dar are prea mult bun simţ pentru a nu recunoaşte că e vorba de un vis întrerupt...

— Şi-atunci ?... De ce te plîngi ?

— Ba s-avem iertare... presupune că menajul nostru ar fi fost mai şubred... soţia mea mai puţin rezonabilă... sau confesiunile mele ceva mai precise, atunci experienţa ar fi putut să ia o întorsătură nefastă.

— Desigur. Dar dacă lucrurile ar fi stat aşa, n-aş fi făcut-o... Mi-am permis să vă aleg drept subiecţi tocmai pentru că mi-am dat imediat seama că sînteţi o familie solidă... Există un anumit fel de intimitate conjugală care nu-l înşală pe observator şi care e răspîndit în Franţa... În cazul vostru eram sigur că experienţa nu putea să prezinte pericole grave... Ba mai mult, am ţinut să fiu prezent cînd doamna Dumoulin a ascultat banda şi stăteam cu mîna pe întrerupător, gata să născocesc o defecţiune dacă textul devenea prea compromiţător pentru dumneata... Din fericire, ceea ce am auzit eu şi soţia dumitale a fost destul de nevinovat...

Cum e lesne de închipuit, această frază m-a făcut să respir uşurat, căci Suzanne refuzase să-mi spună precis în ce-a constat reveria mea.

— Adevărat, Hickey ? Şi, de fapt, ce-ai auzit ?

— Dragul meu, dacă vrei s-o asculţi, banda mai e în laborator, după care n-ai decît s-o distrugi.

E o impresie foarte ciudată să te asculţi gîndind. S-a mai tocit ea de cînd psihograful a devenit un aparat banal, iar contemporanii noştri au auzit, cel puţin o dată în viaţă, propriul lor discurs interior. Dar în ziua aceea nu m-am simţit prea la largul meu cît

timp a durat murmurul amplificat ce fusese gîndul meu. Totuşi am recunoscut cu uşurare că acest monolog era, într-adevăr, mult mai „inofensiv" decît fuseseră unele gînduri referitoare la Muriel Wilton. Fără îndoială, numai o parte din meditaţia noastră este verbală, o altă parte, alcătuită din imagini, însoţeşte discursul, şi multe din aceste imagini nu sînt descrise prin sunete articulate. Din fericire pentru mine, aparatul lui Hickey nu păstrase nici o urmă despre acestea, dar m-am ferit să i-o spun, căci ar fi fost în stare să atace şi problema mai complexă a fotografierii imaginilor cerebrale şi să o rezolve, ceea ce nu mi se părea de dorit nici pentru mine, nici pentru omenire. Cînd maşina tăcu, n-am mai făcut nici un comentariu ; l-am rugat doar să distrugă banda, ceea ce a făcut imediat în faţa mea.

— Şi acum — i-am spus pe cînd ieşeam din laborator — deşi nu-ţi păstrez nici o ranchiună, cred că soţia mea şi cu mine am jucat în cercetările dumitale un rol satisfăcător şi că în interesul acestor experienţe ar trebui să schimbi subiecţii.

— Aceasta e şi părerea mea — îmi răspunse, oferindu-mi o ţigară — şi dacă îmi promiţi că vei fi discret, îţi mărturisesc că mă ocup de un caz foarte ciudat, care va dovedi, dacă voi reuşi, cu mult mai bine decît în cazul dumitale, utilitatea practică a psihografului.

— Adevărat ? Şi care e acest caz ?

A şovăit o clipă.

— Nu ştiu dacă trebuie să-ţi spun, e vorba de un secret legat de viaţa şi de viitorul acestei universităţi... Dar eşti de-ai noştri, membru ca şi mine al facultăţii ; am nevoie în această privinţă de un sfat, şi dubla dumitale calitate de străin şi de profesor face să mi-l poţi da cu mai multă competenţă şi imparţialitate decît oricare altul... Îţi cer doar discreţie absolută.

— Promit.

— Chiar faţă de soţia dumitale ?

— Dacă n-o vei înarma din nou cu mijloace pentru a-mi surprinde gîndurile...

— Atunci, să-ţi relatez toată povestea. Dar e destul de lungă şi trebuie să te instalezi confortabil...

Mi-a oferit un fotoliu, pe care m-am aşezat cu oarecare neîncredere, a pus în faţa mea un pachet de ţigări, o sticlă de whisky şi un pahar, apoi a început.

XI

Succesiunea prezidenţială

— Ca să mă fac pe deplin înţeles, îţi voi descrie situaţia, ca şi cînd ar fi cu desăvîrşire nouă pentru dumneata. Îţi voi repeta fapte ce-ţi sînt cunoscute. Îmi cer scuze, dar astfel vei avea toate datele problemei. Ştii că preşedintele Spencer are intenţia să se retragă la pensie la sfîrşitul anului universitar. E o hotărîre irevocabilă pe care o explică prin motive de vîrstă, de sănătate, prea legitime pentru a mai fi discutate. Preşedintele şi Mrs. Spencer vor să se mai bucure de cîţiva ani liniştiţi, petrecuţi în Europa printre opere de artă, dragi amîndurora. E cît se poate de firesc şi facultatea noastră trebuie să accepte.

Această hotărîre fiind anunţată, *urbi et orbi*, de trei luni de preşedinte, se pune problema succesiunii care, în această universitate, e o chestiune foarte serioasă. Trăieşti de puţină vreme în America ; ai văzut însă destule ca să înţelegi pericolele ce ameninţă aici învăţămîntul superior. În linii mari putem spune că se înfruntă două tendinţe : prima, mai sănătoasă, cea a oamenilor într-adevăr cultivaţi care au format, după modelul universităţilor europene, centre de cultură cum sînt Harvard, Yale, Princeton, Williams College, John Hopkins, Cornell, Dartmouth, Columbia şi alte douăzeci ; a doua este cea a şarlatanilor care, sub protecţia bogătaşilor, fac să treacă drept învăţămînt superior o nedemnă parodie a culturii.

. Dragul meu Dumoulin, cred că nu-ţi poţi imagina pînă unde merge ridicolul acestei boli. Ca să-ţi faci o idee, citeşte, dacă ai timp, excelenta carte a lui Flexner. Anumite instituţii ajung să ofere, la libera alegere a studenţilor care se pregătesc pentru examene echivalente cu bacalaureatul şi licenţa din Franţa, cursuri absurde ca : *Principiile publicităţii*, *Arta de a fabrica îngheţată cu frişcă* (curs elementar şi superior) *Olăria elementară*, *Primele ajutoare date răniţilor*... Vei găsi lista completă în Flexner... Este în acelaşi timp şi comică, şi înspăimîntătoare... Te-asigur că nu văd nici un „inconvenient ca asemenea subiecte, care toate prezintă un interes, să fie predate ca atare în şcolile tehnice, dar să se creeze o confuzie de diplome şi să dea unui tineret prea încrezător iluzia că dobîndeşte o cultură generală, cînd aici nu poate fi vorba de aşa ceva, asta mi se pare periculos.

Aici, la Westmouth, ai putut constata că învăţămîntul — cu rare excepţii — are o înaltă ţinută. În ce mă priveşte, consider cu toată sinceritatea că studenţii mei de la secţiile ştiinţifice sînt la fel sau chiar mai buni decît majoritatea studenţilor englezi, şi chiar dumneata mi-ai spus cît de plăcut te-a surprins ardoarea elevilor dumitale şi cunoştinţele lor de franceză. Este rezultatul a douăzeci şi cinci de ani de eforturi şi fermitate blîndă, dar neînduplecate, ale preşedintelui Spencer. În cursul domniei lui, bogaţii *alumni* au încercat adesea să-i impună cadouri de care erau legate condiţii inacceptabile. A refuzat întotdeauna, şi dacă a fost nevoit să accepte în cele din urmă înfiinţarea şcolii comerciale impusă de bătrînul Scripps, a făcut din ea o instituţie separată, de altminteri, excelentă, şi ale cărei diplome nu sînt universitare.

Ţi s-a povestit întîmplarea comică cu Kettlefish ?.. Nu ?... Pentru că azi avem timp să stăm de vorbă, am să ţi-o spun în cîteva cuvinte ; e un caz simbolic. Kettlefish, aventurier ingenios şi nevoiaş, a prins într-o bună zi, aproape de cascada Niagara, o pasăre

de o specie necunoscută și a descoperit (susține el) că pasărea vorbește, nu ca papagalii, care nu fac decît să repete sunete omenești, ci într-un limbaj aparte, propriu speciei sale. Cînd a fost prinsă, pasărea (susține Kettlefish) putea să articuleze șaptesprezece sunete diferite. Kettlefish însuși a alcătuit un dicționar și a declarat ziariștilor încîntați că este gata să predea lecții de limba păsărilor.

Pînă aici, aventura era doar à la Aristofan, dar s-a întîmplat ca un miliardar, Caius Mitchell, care este unul din binefăcătorii universității Westmouth, să citească articolul și să-l convoace pe Kettlefish. Nu înțeleg prea bine de ce acest octogenar fabricant de băuturi alcoolice a fost sedus de extravagantul naturalist ; fapt este că, a doua zi, Mitchell i-a scris doctorului Spencer, oferindu-i o sută de mii de dolari pentru crearea unei catedre de ornito-fonetică, avîndu-l ca prim titular pe Kettlefish. Ceea ce-ți povestesc pare o operetă de Gilbert și Sullivan, însă jur că e adevărată. Președintele i-a răspuns, așa cum bănuiești, printr-un veto absolut, dar știi că a avut de înfruntat indignarea *trustees*-ilor, care considerau că e o gafă să nemulțumești un om atît de puternic ?... Bătrînul Spencer s-a ținut tare și ne-a salvat de acest caraghioslîc. Totuși Mitchell a găsit ușor o instituție cu mai puține scrupule, astfel încît azi „profesorul" Kettlefish domnește nu știu unde în ce laborator de ornito-fonetică. Într-una din zilele trecute am citit pe prima pagină a unui ziar foarte serios titlul acestui articol : „Pasărea lui Kettlefish descoperă al nouăsprezecelea sunet".

— E de necrezut ! l-am întrerupt eu.

— Și totuși e o realitate — spuse Hickey. Îți dau acest exemplu numai pentru a-ți arăta de ce în universitățile care nu sînt supuse unui control de stat, alegerea președintelui este o problemă de viață și de moarte... Or, din fericire, s-a întîmplat s-avem aici, în mijlocul nostru, tipul marelui educator american, și știi ca și mine că acesta e decanul Turner. Matema-

tician de mare valoare, filozof lăudat odinioară de Henri Poincaré, administrator ferm și totuși adorat de studenți ca și de profesori, Turner este într-adevăr singurul capabil să-i urmeze lui Spencer, fără riscuri grave pentru universitate.

— Cred că în această privință — am zis eu — acordul este unanim... De cînd sînt la Westmouth, am auzit mereu de această candidatură, anunțată și aprobată de toți.

— De toți — spuse Hickey — cu excepția unuia... Căci, așa cum avem candidatul ideal, îl avem, vai! și pe cel nedorit. Și, din această clipă, convorbirea noastră devine secretă... Îl cunoști pe profesorul Windbag?

— Foarte puțin... L-am văzut în ziua cînd i-am întors vizita... Mi s-a părut strălucitor, onctuos și mediocru...

— Toate epitetele dumitale sînt exacte... Windbag este un mediocru și predă aici pedagogia. Ține cursuri despre arta de a „măsura" aptitudinile unui student sau valoarea unui profesor! Dă o formă savantă unei gîndiri confuze. El e cel care a inventat, pentru a determina ecuația personală a unui elev, formula:

$$X = \frac{(T^2 - T^2\,N)\,(1 - S^2)}{A + \frac{1}{p^1} + \frac{1}{p^2}}$$

T fiind numărul de ore de curs pe săptămînă, N numărul de studenți din grupă, S nu mai știu ce, A vîrsta părinților, p^1 timpul de educație al tatălui, p^2 timpul de educație al mamei...

— Glumești, Hickey...

— Unde nu dă cel-de-sus să glumesc, dragul meu, dar nu... nebuniile astea sînt predate, cu toată seriozitatea, viitorilor profesori care pregătesc apoi, sub supravegherea profesorului Windbag, cîte o incredibilă teză despre *Rolul femeii de serviciu în*

liceele de fete. Şi nu numai că sînt predate, ci inspiră cea mai mare admiraţie unora dintre susţinătorii şi binefăcătorii noştri. Windbag este foarte stimat şi nici chiar preşedintele Spencer n-a îndrăznit să se atingă vreodată de el. Căci nu e numai un pseudosavant, ci şi un pseudosfînt... Onctuos, spuneai... Da, onctuos şi ipocrit. El îmi sugerează personajul acela al lui Dickens care seamănă cu un stîlp indicator arătînd direcţia de urmat, dar pe care el n-o urmează de fel... Nu l-ai auzit pe drăguţul de Windbag predicînd duminica trecută la capelă ?... A fost admirabil... A ales un text din Sf. Pavel — „Se smintiseră şi şi-au luat numele de înţelepţi" — şi a tunat contra ştiinţei moderne, în special contra mea, cu un talent indiscutabil, căci acest spirit nefast este un mare orator... Linguşitor, spuneai... Într-adevăr, a găsit o metodă foarte abilă de a-i flata pe unii ca Scripps, Higgins, Mitchell. S-a apucat să scrie o lucrare despre trăsăturile ce trebuie dezvoltate la elevi pentru a face din ei mari oameni de afaceri şi, în această privinţă, i-a consultat pe aceşti pontifi, întrebîndu-i respectuos cărei calităţi datorează faptul de a fi devenit cei mai iluştri fabricanţi de băuturi, metalurgişti, bancheri. Fiecare din ei e mîndru să fie luat drept model şi Windbag şi-a făcut astfel, printre mai marii noştri, prieteni puternici. Nu-şi mărturiseşte ambiţiile, nu-şi depune candidatura, dar sîntem vreo doi-trei care îl vedem ajungînd sus şi sîntem hotărîţi să-l îndepărtăm.

— Cred că nu e greu... Cine ezită între un Windbag şi un Turner ?!

— Nu sînt de aceeaşi părere. Cine ezită ? Tocmai cei de care depinde alegerea... Calităţile lui Turner, atît de solide, nu sînt vizibile... Windbag amestecă politica în învăţămînt. Nu ştiu dacă Windbag nu visează uneori la aventura unui Woodrow Wilson, si

nu vede în preşedenţia de la Westmouth un pas spre preşedinţia Statelor Unite. Se laudă a fi un om de acţiune. Vorbeşte cu dispreţ de lipsa de energie a preşedintelui Spencer şi de această universitate vlăguită. *Asta* sîntem noi, dragul meu... Aceste violenţe atrag de partea lui pe unii dintre administratorii noştri, care, cu bună credinţă, se tem de indulgenţa lui Turner... Apoi mai e şi Mrs. Turner, care, trebuie să recunoaştem, nu este o bună carte de vizită în sprijinul candidatului nostru... Ştii şi dumneata că e cumsecade, dar destul de ridicolă.

— Eh, cred că aici mai e şi puţină legendă — am spus eu.

O cunoşteam bine pe Mrs. Turner, care mă invita uneori la ceai, ca să vorbim despre poeţii francezi. Se considera „ o artistă" şi avea o reală înclinaţie pentru poezie, muzică, pictură. Nenorocirea era că, într-o vreme cînd tinerii americani admirau doar pe Hemingway, Picasso, Stravinsky, ea rămăsese legată de moda literară şi vestimentară de pe la 1900, cea a adolescenţei ei. Era un spectacol considerat comic de cei de la Westmouth, cînd această femeie uriaşă (dimensiunile ei erau cele ale Melpomenei de la Luvru) apărea într-un salon, îmbrăcată într-o rochie ca a eroinelor din tablourile prerafaelite şi recitînd cu un accent indescriptibil versuri din François Coppée, Sully Prudhomme sau Longfellow. Uneori invita profesori cu soţiile lor pentru a le citi din propriile-i creaţii, şi pot fi aduse elogii bunăvoinţei ce domnea la Westmouth, ţinînd seama că nimeni nu rîdea, că era ascultată cu răbdare şi că, după douăzeci şi cinci de ani în această universitate, ea nu bănuia de fel efectul pe care-l producea.

După sosirea mea aici, mi s-a povestit, în legătură cu aceasta, un episod pe care-l găsesc destul de emoţionant. Un fost student la Westmouth, spirit rebel şi

scînteietor, devenind, după absolvirea universității, romancier la modă, a avut ideea să facă din Mrs. Turner personajul central al uneia din cărțile lui și i-a schițat un portret foarte asemănător. Primul dintre membrii universității care a primit romanul nu și-a putut închipui, fără să nu se înduioșeze, durerea pe care o va încerca Mrs. Turner citind textul nelertător. Le-a dat imediat de știre colegilor și s-a format o adevărată conspirație pentru suprimarea cărții pretutindeni unde soții Turner ar fi putut s-o întîlnească. Au fost cumpărate toate exemplarele din librărie. Exemplarul din bibliotecă, de altfel ca și revistele ce conțineau referința la carte erau, ca prin miracol, veșnic împrumutate. Pentru a preîntîmpina orice surpriză, au jurat să nu mai vorbească niciodată de ea. Și succesul acestor manevre a fost desăvîrșit, astfel încît în momentul sosirii noastre, adică după zece ani de la această întîmplare, Mrs. Turner își purta nestingherită rochiile prerafaelite și recita din Sully Prudhomme fără să-i treacă prin minte că, de fapt, copia propria-i caricatură.

— Este aici și puțină legendă — am repetat eu. Cultura doamnei Turner, ce-i drept, e de modă veche, dar reală și, în plus, este o femeie atît de cumsecade.

— Nu încape nici o îndoială... Dar imaginează-ți cum poate profita un adversar fără scrupule de pe urma micilor ei defecte. Noi știm că e cea mai cumsecade femeie din lume și că, dacă va domni la Lakeview, va fi respectată și iubită de toți... Însă ar fi destul de ușor să-i faci să creadă contrariul pe unii *trustees* mai puțin informați și care nu au aceeași mentalitate ca cei din Westmouth. De altminteri...

În clipa aceea, servitoarea doamnei Hickey deschise ușa biroului și anunță :

— Profesorul Windbag, sir.

Mi-am luat rămas bun și am salutat, trecînd prin vestibul, viguroasa siluetă și masca romană a oaspetelui.

XII

Uneltiri și dejucarea lor

Văzîndu-l pe Windbag intrînd la Hickey chiar în clipa cînd acesta îmi vorbea cu un viu interes despre el, m-am gîndit că fizicianul îl convocase pe pedagog, sub un pretext oarecare, pentru a-l psihografia. Nu m-am înșelat. Trecînd din nou în seara următoare pe la vecinii mei, i-am găsit pe Hickey și pe soția lui foarte agitați.

— Ah ! exclamă zărindu-mă. Iată omul de care aveam nevoie... Dumoulin, dragul meu, ne vei fi arbitru, deoarece Gertrude și cu mine nu sîntem de acord într-o problemă foarte gravă... E vorba de ilustrul Windbag. L-ai întîlnit ieri aici. Ghicește...

— Am ghicit.

— Francezii ăștia sînt admirabili ! Înțeleg totul într-o clipă. *Well*, dragul meu, de data asta psihograful și-a cîștigat galoanele. Cu ajutorul lui am descoperit o întreagă mașinație. Te scutesc de detaliile strategiei mele... Sub un pretext oarecare, l-am lăsat singur pe Windbag pentru un sfert de oră, la dispoziția aparatului, și dumnealui a început să mediteze... Vrei să-i auzi psihograma ? E foarte interesantă.

— Bucuros, dar s-o lăsăm pentru altă dată cînd vom avea amîndoi mai mult timp. Pentru moment, povestește-mi-o pe scurt.

— Ai dreptate... Mai întîi și-a revărsat furia împotriva mea fiindcă-mi permiteam să părăsesc pentru atîta vreme un om eminent... „Englezii ăștia își îngăduie orice ! O să lămurim noi treaba asta într-o zi... Cînd voi fi la Lakeview...“ Apoi, plăcute viziuni de grandoare prezidențială... Un Hickey timid și deferent, primit cu condescendență de un Windbag impunător. „Va fi cu totul altfel decît bietul Spencer... Nenorocitul e atins de paralizia voinței.“

— Într-adevăr era nostim modul în care aparatul repeta : „Paralizia voinței... paralizia voinței“ — spuse Gertrude, rîzînd.

— Windbag a examinat apoi (totul e în psihogramă), nu încape îndoială că pentru a mia oară, planul care avea să-i aducă ascensiunea şi să-l scape de un concurent periculos ca Turner... Plan foarte ingenios... În primul rînd şi-a dat seama că cel mai bun atu în favoarea lui sînt aparenţele doamnei Turner, ceea ce ,cred eu, este adevărat... Cu cît o vor cunoaşte mai bine cei mai mari *alumni*, cu atît şansele lui Turner scad. În consecinţă vrea să le-o prezinte. Şi pentru a reuşi, Windbag se va strădui să devină prietenul doamnei Turner.

— Am observat şi eu asta de la o vreme — spuse Gertrude Hickey. Se invită la ea să ia ceaiul şi-i cere sărmanei femei să-i citească versuri.

— Bineînţeles — continuă Hickey. Scopul e să-i cîştige încrederea. După care, îi va sugera, dacă vrea să contribuie la avansarea soţului ei, să dea cîteva recepţii intime în cinstea principalilor binefăcători ai universităţii. Luaţi seama pînă unde împinge perfidia. Însăşi victima va fi instrumentul propriei sale distrugeri... Ba mai mult chiar... căci Windbag este om cu resurse.. Psihograma m-a lăsat să întrevăd un adevărat plan machiavelic de scandaluri studenţeşti ce vor fi declanşate la momentul oportun pentru a dovedi lipsa de autoritate a decanului. ... În această privinţă, am puţine detalii căci, evident, la asta s-a gîndit adesea, iar în textul meu nu face decît aluzii. Dar am auzit destul pentru a mă convinge că bănuielile mele sînt întemeiate, că acest om are un suflet josnic, ambiţii mari şi precise şi că important este să-i dejucăm cît mai repede uneltirile. Şi de aici încolo nu mai sînt de acord cu Gertrude.

— Malcolm vrea s-o previn pe Mrs. Turner — spuse Mrs. Hickey. Eu susţin că biata femeie e incapabilă să se apere. În primul rînd nu-şi va da niciodată seama de ridicolul persoanei sale şi va primi complimentele interesate ale lui Windbag mult mai uşor decît sfaturile mele.

— Gertrude — o întrerupse Hickey — mă sfătuieşte să-l văd imediat pe preşedintele Spencer şi

să-i expun cazul. Mărturisesc că stau oarecum în cumpănă, căci ar trebui să încep prin a-i mărturisi existența psihografului. Nu știu cît de mult mă va dezaproba pentru că am recurs la un asemenea procedeu ca să surprind gîndurile unui coleg... Chiar și dumneata te-ai arătat destul de sever cînd ai fost în cauză. Ce părere ai ?

— Sînt de părerea doamnei Hickey. Dacă îi vei preveni pe soții Turner, vor reacționa greșit. Vor fi îngroziți de atîta răutate... Vor avea îndoieli... Vor pierde pentru viitor orice încredere în ei și vor renunța pe loc la postul pe care, ca și mine, dorești să-l ocupe... Dimpotrivă, dacă îl previi pe președinte, el va aranja totul discret... Dă dovadă și de bun simț, și de bunătate... În ceea ce privește invenția dumitale, cred mai degrabă că o să se minuneze decît s-o dezaprobe.

— Fie — spuse atunci Hickey — dar cu o condiție : să mă însoțești și dumneata la Lakeview. Îmi trebuie un martor... Nu vreau ca președintele să mă considere nebun cînd îi voi vorbi despre o mașină de citit gîndurile.

Am căzut de acord să cerem o audiență a doua zi și să mergem împreună. Mare a fost uimirea președintelui Spencer, auzid cele relatate de noi, dar capacitatea de adaptare a acestui bătrîn m-a impresionat. Departe de a-l dezaproba pe Hickey, îl lăudă, însă adăugă cu seriozitate :

— Va trebui, firește, ca pînă la sfîrșitul anului să faci o comunicare oficială despre descoperirea dumitale, Hickey... Nu e drept să păstrezi în exclusivitate un mijloc de informare și de dominare... Pot să văd aparatul ?

Hickey luase cu el un psihograf ; l-a demontat în fața președintelui. Acesta îl privi cu cea mai mare atenție, fără să scoată un cuvînt. Cînd se hotărî să vorbească, spuse :

— În ceea ce privește cazul Windbag, nu cred că e prudent s-o avertizăm pe Mrs. Turner... Totuși, aș dori în această privință s-o consult și pe Mrs.

Spencer, care o cunoaşte mai bine ca mine... De altminteri, va fi foarte interesată de descoperirea dumitale, profesore. Veniţi cu mine.

Mrs. Spencer n-a fost nici măcar mirată de destăinuirile noastre.

— *Well, well, well, well* — spuse ea. Ce nu se poate descoperi în zilele noastre? Ce mai face doamna Dumoulin, profesore? Începe să se obişnuiască puţin cu noi? Am aflat că ceaiul dumneaei de miercuri a fost foarte reuşit; studenţii vă aduc numai elogii. *Well, well, well, well...* În problema Windbag? Ei bine, cred că nu trebuie să suflăm un cuvînt soţilor Turner. Sărmana fiinţă! Ar fi nenorocită pentru tot restul vieţii. Nu, nu! Voi vorbi despre asta cu preşedintele şi vom găsi o altă cale... *Leave it to me,* profesore Hickey! Lăsaţi-mă pe mine să aranjez lucrurile, profesore Dumoulin.

Nu ştiu dacă planul operaţiunilor a fost conceput de ea sau de preşedinte, dar a fost magistral. Consiliul *trustees*-ilor se reunea o dată pe lună la Lakeview. La întîlnirea următoare, preşedintele Spencer anunţă oficial, la sfîrşitul şedinţei, că se va retrage la pensie chiar din luna iulie, cerînd Consiliului să-l numească pe decanul Turner drept succesorul său, căruia îi aduse elogii fără rezerve. Bătrînul Higgins, pe care îl atrăsese, nu ştiu cum, de partea lui, susţinu imediat moţiunea. Oponenţii, dacă ar fi existat, ar fi fost luaţi prin surprindere; ei nu s-au putut sfătui înaintea şedinţei, deoarece nimeni în afară de Higgins, care şi-a ţinut gura, nu ştia că se va ridica această problemă. Numele lui Windbag nici n-a fost rostit. Preşedintele a pus propunerea la vot, iar Turner se trezi ales preşedinte la Westmouth, cu nouă voturi pentru şi trei buletine albe. Niciodată o alegere nu s-a desfăşurat cu mai multă abilitate şi niciodată cel ales n-a fost un om mai puţin abil.

După vot, preşedintele şi *trustees*-ii au mers împreună să-i comunice decanului numirea. Bucuria soţilor Turner a fost un spectacol emoţionant. Cînd se răspîndi vestea, toată universitatea îi sărbători.

Chiar şi Windbag, cu frumoasa lui mască romană devenită deodată foarte galbenă, a fost printre primii care le-au prezentat omagiile. Firește, rapiditatea evenimentului i-a surprins pe toți. Dar numai familia Spencer, Hickey şi cu mine ştiam că ea se datora psihografului şi am păstrat cu toții secretul, astfel încît nu această întîmplare a făcut cunoscut publicului psihograful, ci alte două episoade pe care le voi aminti în cele ce urmează.

XIII

Două episoade

Am mai vorbit despre importanța deosebită acordată la Westmouth, ca şi în majoritatea universităților americane, sezonului de fotbal. Studenții selecționați pentru a face parte din echipă îşi întrerupeau studiile în timpul antrenamentului. În perioada aceea „munceau" pe un stadion împrejmuit cu ziduri înalte, a cărui intrare era păzită cu strictețe, căci, de cîțiva ani, sportul căpătase în Statele Unite caracterul unui război civil. Spionajul era pedepsit cu asprime, unele colegii ajungînd să întrețină un adevărat serviciu secret, însărcinat să spioneze antrenamentele şi formațiile adversarului. Acum cînd scriu, aceste practici sînt condamnate de principalele universități, care au promis că nu vor mai face uz de ele. Dar în timpul şederii mele la Westmouth, neîncrederea era mare, iar prudența îndreptățită.

Eficacitatea unui asemenea spionaj poate să-i mire pe cei care, ca majoritatea francezilor, nu cunosc decît două forme de fotbal : fotbalul propriu-zis, cu mingea rotundă, şi rubgy, ambele admițînd o infinită varietate de combinații şi reclamînd improvizarea celor mai frumoase concepții tactice. Dar fotbalul american este un joc mai mecanic. Înaintarea cu mingea e un lucru atît de dificil, încît, pentru a înşela şi depăşi apărarea adversarului, echipa atacantă

trebuie să-şi pregătească pas cu pas ofensivele, ca infanteriile europene în 1917. Lungi şiruri de mişcări (numite *plays*, sau „jocuri") sînt puse la punct învăţate pe dinafară, repetate, fiecare purtînd un număr. Cînd căpitanul anunţă „23", fiecare jucător ştie ce loc trebuie să ocupe în formaţie sau dacă rolul lui e să atace, să transmită, să degajeze mingea sau să imobilizeze un adversar. Aceasta fiind natura jocului, vă imaginaţi ce servicii poate aduce unei echipe cunoaşterea schemelor „repetate" de rivalii ei.

Chiar în cursul jocului trebuie să fii atent ca echipa adversară să nu poată ghici că un anume semn ar corespunde unei anumite serii de mişcări. De aceea s-au imaginat mii de combinaţii pentru a asigura secretul. Uneori echipa şi căpitanul se string în cerc, iar planul atacului următor e indicat cu glas scăzut, alteori numărul e strigat în gura mare, dar înecat printre altele. De exemplu, căpitanul şi restul echipei se înţeleg în prealabil ca din trei grupuri de două numere numai al doilea să fie luat în consideraţie. Astfel, „43, 37, 25" înseamnă pentru iniţiaţi „jocul 37". Sau grupul de două cifre ce urmează după un 9. De exemplu: „21, 37, 39, 30" anunţă „jocul 30". Mai mult, cum aceste combinaţii, oricît de complicate, pot fi dibuite, antrenorul îi învaţă pe jucători arta de a le schimba în cursul partidei, aşa cum procedează statul-major cu codurile secrete care, în timp de război, servesc la cifrarea telegramelor.

Îmi cer scuze pentru această digresiune; era însă necesară pentru ca cititorul să înţeleagă primul din cele două episoade la care am făcut aluzie şi care a dezvăluit publicului american psihograful. Le voi povesti pe scurt căci relatarea detaliată se află în ziarele vremii. Pentru ceea ce ne interesează e suficient să ştim că: 1. Tînărul Darnley, un fanatic al fotbalului, era în acelaşi timp şi asistentul lui Hickey, şi asistentul antrenorului din Westmouth, faimosul Lovejoy; 2. Meciul echipei din Westmouth

constituia în fiecare an evenimentul central al sezonului fotbalistic ; 3. În acel an, echipa școlii militare din West-Point era infinit superioară celei din Westmouth ; 4. Cele mai savante combinații ale jucătorilor din West-Point au dat greș ca prin minune; 5. Cu toată evidenta inferioritate, Westmouth a cîștigat meciul, cu 27 puncte contra 15 ; 6. Antrenorul nostru, după terminarea jocului, a scăpat față de Hickey vreo două fraze imprudente sau, mai precis, inconștiente ; 7. Hickey a făcut la iuțeală o anchetă, care a dovedit că în ajun Darnley instalase un psihograf în camera ocupată la hotel de căpitanul echipei din West-Point ; 8. Faptele au fost aduse la cunoștința președintelui Spencer, iar acest om cinstit a cerut imediat ca meciul să fie jucat din nou ; 9. Întîmplarea a preocupat timp de trei săptămîni toate ziarele sportive din Statele Unite ; 10. În sfîrșit, Hickey, fizician cunoscut în ajun numai de cîțiva specialiști, a devenit peste noapte la fel de celebru ca un boxer sau un tîlhar.

Suzanne și cu mine am văzut deodată strada noastră, odinioară atît de liniștită, invadată de reporteri. Cei mai buni ziariști din New York au fost însărcinați să „exploateze", cum se spune acolo, afacerea Hickey. Vecinul meu devenise „Știrea de pagina întîi", iar cînd agențiile de presă au aflat că fusesem și eu amestecat în descoperirea psihografului, am început să primesc telegrame prin care mi se cereau articole despre „mașina de citit gîndurile". M-am abținut, firește, ferm hotărît să nu compromit, prin persoana mea, prestigiul universității. Dar cîțiva din colegii noștri au avut mai puține scrupule, făcînd universității — în presa celor două continente — o publicitate dezagreabilă.

Tocmai această publicitate a fost cauza celui de-al doilea episod la care am făcut aluzie. Aș vrea să vorbesc de celebra afacere Ladislas Kogacs. N-a fost încă dat uitării acel strălucit avocat acuzat de a fi ucis pe soțul unei femei al cărei amant era. Verva înfruntării oratorice dintre acuzat și procurorul dis-

trictului făcuse în cîteva săptămîni ca afacerea Kogacz să fie la fel de celebră ca și afacerea Dreyfuss. După condamnare, mii de telegrame se abătuseră asupra guvernatorului, implorîndu-l să cruțe un nevinovat. De trei ori a fost anunțată execuția și de trei ori guvernatorul, pe drept cuvînt mișcat, a găsit pretexte legale pentru a acorda o amînare. Tot atunci a apărut în presă știrea despre existența psihografului și autoritățile închisorii s-au gîndit să-i ceară lui Hickey un aparat și să-l așeze în celula lui Kogacz.

Îmi amintesc de seara cînd, în prezența soțiilor noastre, Hickey și cu mine am discutat îndelung despre această chestiune. El șovăia asupra răspunsului pe care urma să-l trimită autorităților din Pennsylvania.

— Mi se pare — spunea savantul — că nu prea e cinstit să se violeze astfel gîndurile cele mai tainice din mintea unui întemnițat, fără ca el să se poată apăra. Prea îi acordăm multe privilegii acuzării.

— Nu sînt de părerea dumitale — am răspuns. Dacă Kogacz e nevinovat, aparatul va face dovada peremptorie a acestei nevinovății ; dacă e vinovat, cu atît mai rău pentru el. Un asasin nu mă interesează prea mult.

— Chiar dacă a ucis — spuneau soțiile noastre — de ce să-l omoare ? Asasinul care ucide din dragoste nu e periculos. Nu vă băgați în afacerea asta.

În cele din urmă, Hickey a trecut de partea mea sau cel puțin a recunoscut că nu putea să refuze justiției din țara în care trăia să beneficieze de o descoperire devenită publică și l-a trimis pe Darnley în Pennsylvania. Ceea ce a însemnat condamnarea definitivă a nenorocitului Kogacz, care era vinovat nu numai de această crimă, ci și de alte două, descoperite datorită psihografului. După scandalul stîrnit, Kogacz s-a dus direct pe scaunul electric, iar Hickey a devenit mai mult ca oricînd mana cerească a ziariștilor. El suferea, spunea că va părăsi Uni-

versitatea Westmouth şi se va refugia în Anglia, dar degeaba. Din clipa aceea, psihograful era cunoscut în lumea întreagă, iar inventatorul lui osîndit la glorie.

XIV

The Psychograph Company Inc.

Cum e uşor de imaginat, oamenii de afaceri americani au înţeles imediat că vînzarea psihografului ar putea deveni o sursă de cîştiguri fabuloase. După procesul Kogacz, casa lui Hickey a fost luată cu asalt de emisarii lor. Dar oricît de orbitoare au fost ofertele, prietenul nostru a stat mult în cumpănă pînă să accepte. Spunea că un savant nu trebuie să tragă profituri de pe urma invenţiilor sale, ci să le dăruiască umanităţii şi să se considere răsplătit cum se cuvine prin ocuparea unui loc onorabil în istoria ştiinţei. Colegii lui i-au amintit că lordul Kelvin, unul dintre cei mai iluştri fizicieni englezi, a făcut parte în America din consilii de administraţie ; Suzanne i-a demonstrat că, dacă invenţia lui intră în domeniul public, ar îmbogăţi nişte necunoscuţi, în detrimentul propriilor lui copii ; eu însumi i-am atras atenţia că nimic nu l-ar împiedica să doneze cîştigurile, pentru înfăptuirea unei opere utile şi dezinteresate ; în cele din urmă a acceptat să primească nu pe nenumăraţii solicitatori, ci pe cel mai notoriu dintre ei : atotputernicul Edward Fork.

Unul din capii radioului american, Edward Fork, era în acelaşi timp *trustee* la Westmouth. L-am cunoscut atunci destul de bine pentru că Hickey, dorind să fie sigur că nu comite nimic ce ar putea atrage dezaprobarea colegilor, ne-a rugat, pe decanul Turner şi pe mine, să asistăm la aceste întrevederi. Fork m-a surprins, deoarece, şef al industriei, pe care mi-l închipuiam tăcut şi puternic, s-a do-

vedit în cursul negocierilor vorbăreț și șovăitor. Uluit de propria-i reușită (debutase ca simplu funcționar în uriașa întreprindere pe care o conducea acum), simțea nevoia să amintească la tot pasul povestea vieții lui. Averea și-o folosea în modul cel mai naiv cu putință ; într-o zi am luat masa împreună cu Hickey la el, la Baltimore ; reconstituise aici, cu bani grei, un palat florentin cu desăvîrșire nepotrivit, posomorît și caraghios. Cinstit, de altminteri, nu căuta de fel să-și ia partea leului în contractul cu Hickey.

— Domnule profesor — îi spuse el deodată lui Hickey — nimeni nu poate să prevadă valoarea comercială a descoperirii dumneavoastră. Pentru moment, nu voi da nici o cifră, numai dacă nu cumva doriți o garanție minimă, pe care vi-o ofer bucuros... Ceea ce vă propun... este să fondăm împreună *The Psychograph Company* și, în schimbul contribuției dumneavoastră, să vă dau o parte din capitalul companiei, plus o redevență fixă de fiecare aparat vîndut. Doctore Hickey, care este, după părerea dumneavoastră, prețul de cost al unui psihograf ?

— E greu de spus — răspunse Hickey. Cele cîteva aparate construite de asistentul meu, cu mijloacele laboratoarelor noastre și cu ajutorul meseriașilor din Westmouth, au costat, firește, mult... Aproape o sută cincizeci de dolari fiecare. Dar fabricarea în serie ar permite o reducere serioasă a prețului... Cred că e posibil să se ajungă la treizeci sau patruzeci de dolari. Mărturisesc însă că dau o cifră la întîmplare, neavînd date precise.

— *Waal* — spuse Fork (așa pronunța el cuvîntul *well*). *Waal*, îmi veți încredința unul din aparatele dumneavoastră și voi pune să se studieze aceste probleme tehnice în birourile noastre. La drept vorbind, nu contează. La început vom putea vinde psihografui la orice preț ; o sută, două sute de dolari... Gîndiți-vă : aparatul e nou, nu are concurenți, este indispensabil. Nici o dificultate... Mai tîrziu, cînd vom dori să ajungem la marele public, va trebui

să găsim mijlocul de a produce modele ieftine ; dar pînă atunci putem să exploatăm cîțiva ani păturile înalte... Așa am procedat cu aparatele mele de radio și am distribuit dividende pînă la treizeci și cinci la sută... *Yes, sir*... Cînd am început meseria asta...

Hickey, care mai auzise povestea acestui început, îl întrerupse pentru a-l întreba dacă numele de „psihograf" e cel mai potrivit.

— *Waal*, asta cade în sarcina serviciilor de vînzare ; îl voi trimite la dumneavoastră pe șeful publicității.

Într-adevăr, a doua zi Hickey mă convocă pentru o convorbire cu Mr. Drummer. Era un personaj uluitor. Inteligent, la fel de autoritar pe cît era de timid patronul său Fork, dar un mare cinic. Drummer vorbi de viitorii cumpărători ai aparatului cu un dispreț de neînchipuit :

— Domnule profesor, în orice campanie de publicitate trebuie să pleci de la date realiste asupra naturii umane... Publicul este vulgar și vanitos ; e temător, este „sexconscious". Cu invenția ce ni se încredințează azi, ce sentimente am putea atinge ? Eu cred că mai multe... Să vorbim mai întîi de sexualitate. În lumea modernă, excitată în mod artificial de ziare, cinematograf, parfumuri, acesta este mobilul cel mai puternic... Să deschidem deci un capitol : ***Psihograful și sexualitatea***. Veți sesiza imediat, domnule profesor, resursele posibile... O pagină întreagă în culori, o fermecătoare tînără pe jumătate goală : *„Vă iubește oare ? Psiki vă poate spune"*. Cred că-i mai bine *Psiki* decît psihograf... deși psihograf face apel la snobismul științific, o formă prețioasă de vanitate... ceea ce nu-i lipsit de importanță... Va trebui să ne mai gîndim... Dar Psiki e mai ușor de reținut de marele public. Alături de o tînără, un băiat frumos visează : *„Vă dorește tînărul ? Numai Psiki știe"*. În familie : *„Ce a făcut ea azi ? Îmi spune adevărul ? Da, căci Psiki a supravegheat-o"*. O pereche fermecătoare pe bordul unui vapor, la doi pași de o stîncă submarină :

„Căsnicia noastră era gata să se destrame: Psiki ne-a salvat...“ Firește, toate astea sînt improvizații nereușite; vom găsi ceva mult mai bun, acum vă schițez linia generală.

— Mi se pare neliniștitoare — spuse Hickey.

— Nu vă fie teamă, domnule profesor... Vom avea și o latură științifică... *„După Freud, Psiki“. „Eșuați în toate? De ce? Pentru că trecutul vă handicapează. Psihograful va face să vă dispară complexele.“*

Atunci mi-am permis să-l întrerup pe acest om genial:

— Nu v-ați putea servi de celebra maximă franceză: „Cuvîntul i-a fost dat omului pentru a-și masca intenția, iar psihograful pentru a-l smulge masca?“

Mr. Drummel mă privi fără pic de bunăvoință.

— A, nu — zise el, clătinînd din cap cu dispreț. Nu-mi place... Prea lung, prea subtil, prea „sofisticat“. Nu... Vom publica mai degrabă mărturii ale oamenilor simpli... „Psihograful și-a dovedit eficacitatea aducînd fericirea în mii de familii. Iată cîteva extrase din scrisorile primite de noi ieri: *Căminul meu, pe care-l credeam distrus pentru totdeauna, a fost consolidat de psihograf. Credeam că un tată sau o mamă nu-și pot cunoaște niciodată copiii; datorită psihografului, comunicarea este restabilită.* De la o secretară: *N-aș fi bănuit niciodată ce-mi reproșează un patron tăcut și ursuz; psihograful m-a lămurit, iar leafa mea s-a dublat.* De la un diplomat: *Psihograful este cel mai bun secretar de ambasadă; este în același timp un instrument de pace.* De la un doctor: *În sfîrșit, îmi înțeleg bolnavii.* De la un profesor: *Nu știam ce părți din curs îi plictisesc sau îi interesează pe elevi. De cînd îi consult cu ajutorul psihografului, auditoriul meu s-a triplat.*“

— Admirabil — rosti Hickey. Admirabil și înspăimîntător!

— De ce înspăimîntător, domnule profesor? Dacă nu vreți, numele dumneavoastră nu va figura în

această reclamă... Şi o parte a activităţii o vom putea desfăşura la domiciliul clientului. Ce femeie va rezista multă vreme unui vînzător bun care-i va dovedi că, de acum înainte, este posibil să afle cele mai secrete gînduri ale soţului, soacrei, socrului ? E chiar foarte uşor, domnule profesor... Mie îmi place să vînd un obiect absurd, inutil... Dar psihograful dumneavoastră... O joacă de copii, domnule profesor... Joacă de copii ce poate fi făcută totuşi ceva mai interesantă, creînd modele de lux... Dacă îmi permiteţi, voi desena cel puţin trei : *Conjugal*, *Pocket-Psichograph* şi *Secret-Service*... Ultimul va trebui să aibă înfăţişările cele mai diverse şi să disimuleze aparatul sub aparenţe inofensive : poşetă, gramofon, clasor...

Aş putea umple peste o sută de pagini cu discursurile şi proiectele domnului Drummer, dar nu aceasta este intenţia mea. Ajunge să amintesc doar că Hickey a tratat pînă la urmă cu Edward Fork, iar Compania Psihografului a fost înfiinţată în primăvara anului 1926.

Am mai spus că psihograful a avut asupra căsniciei mele o influenţă destul de fericită. Datorită lui, Suzanne şi cu mine am învăţat să ne exprimăm gînduri pe care le tăinuisem pînă atunci şi să ne controlăm visările periculoase. Înţelesesem că ar fi fost nedrept să-i cer soţiei mele o puritate spirituală şi o fidelitate mintală de care nici eu nu eram capabil. La rîndul său, soţia mea s-a străduit cu toată sinceritatea să-şi domine vaga nemulţumire şi proasta dispoziţie de care mă plîngeam şi a fost, aşa cum se întîmplă aproape întotdeauna, răsplătită printr-o mai mare mulţumire de sine. Poate trebuie să adaug faptul că te obişnuieşti cu absenţa cuiva, că veştile despre copii erau excelente, iar în mintea Suzannei, strada Fontenelle, învăluită în timp, s-a scufundat încet-încet în apele liniştite ale uitării. Aşa se explică de ce soţia mea a consimţit relativ uşor să prelungim cu cîteva luni şederea noastră la

Westmouth, ceea ce mi-a îngăduit să termin un curs, pe care cred că studenții îl apreciau, să nu ne întoarcem în Franța la mijlocul anului școlar și, în sfîrșit, să urmărim începuturile Companiei Psihografului.

Nu era greu de prevăzut că, în America, această afacere va fi prosperă. Descoperirii lui Hickey i s-a făcut o asemenea reclamă prin presă, încît primii comis-voiajori ai companiei s-au bucurat, alături de negustori, de o primire entuziastă. S-a hotărît să se propună noul aparat nenumăratelor *drug-stores*, care, în Statele Unite, vînd atît produse farmaceutice cît și aparate de fotografiat sau discuri de gramofon. „Sînteți fotograf ? Deveniți psihograf !" a fost unul din sloganurile lui Drummer. Deși fabricarea în serie nu începuse încă la New York, consumul părea nelimitat. Chiar și Europa se agita, cerînd psihografe. Hickey, care, după o primă perioadă de iritare și neîncredere sfîrșise prin a găsi această aventură amuzantă, îmi ținu, cu cîteva săptămîni înainte de plecarea mea, acest mic discurs :

— Dragă Dumoulin, aș dori să-ți fac o propunere care, la început, te va surprinde și te va șoca, poate, dar care, te-asigur, merită să fie examinată cu atenție. În ultimele trei săptămîni, Drummer a primit mai multe scrisori din Franța, scrise de persoane necunoscute, care aduc toate garanțiile și cer să devină agenți generali ai psihografului în Franța... Nu ne-am ocupat încă de extinderea posibilă a Companiei în străinătate, cu excepția Angliei ; dar nu încape îndoială că succesul aparatului nu va fi mai mic în Europa decît în America. Să trec direct la subiect : ești dispus să devii reprezentantul companiei noastre în Franța ?

— Eu ? am întrebat... Dragă prietene, e imposibil ! Eu sînt profesor de literatură franceză și nu...

— Știu — mi-a răspuns — știu... Ești, ca și mine, un universitar. Activitatea dumitale e dezinteresată și nu dorești să intri într-un domeniu comercial. Pînă nu demult am avut aceleași obiecții și tocmai

dumneata ai fost primul care le-ai combătut... În plus, ai fost implicat în această aventură ; am făcut pe dumneata unele experienţe, din care pricină mai am remuşcări ; consider că-ţi datorez o compensaţie... Or, ceea ce-ţi ofer astăzi reprezintă, nu uita, o adevărată avere... Cîte aparate de radio sînt în Franţa ? Mai multe milioane. Să presupunem că nu se vor vinde în cursul primilor cinci ani decît o sută de mii de psihografe (ceea ce reprezintă o cifră foarte redusă), iar comisionul pentru fiecare aparat va fi de aproximativ un dolar... Îţi repet, e vorba de o avere... Eşti tată, Dumoulin ; oare ai dreptul să refuzi copiilor o unică şansă ? Înainte de a lua o hotărîre, sfătuieşte-te cu doamna Dumoulin... Şi, de altfel, cine te împiedică să procedezi ca mine şi să rezervi o parte din cîştig pentru fundaţii de ordin ştiinţific ? Mai mult chiar, îţi poţi păstra catedra, încredinţînd agenţia franceză a psihografelor unui director pe care-l vei alege şi în care să ai deplină încredere, împărţind cu el, în mod echitabil, profitul ce va fi destul de mare pentru amîndoi... Atît de mult doresc să colaborez cu dumneata, Dumoulin, încît mă oblig să-i fac pe Fork şi pe Drummer să accepte orice combinaţie sugerezi.

N-am putut decît să-l mulţumesc şi să-i promit că voi vorbi cu Suzanne despre această afacere, ceea ce am făcut îndată ce am plecat de la el. Aşa cum prevăzusem, ea m-a sfătuit să accept imediat. Îi plăceau banii. Nu pentru că ar fi fost zgîrcită sau cheltuitoare, dar provenea dintr-o familie unde ideea de avere, devenită de la război încoace atît de confuză şi himerică, îşi păstrase întreaga sa valoare. În mediul ei, averea însemna putere, reuşită, demnitate. Suzanne îşi închipuia dinainte cu mîndrie momentul în care îi va anunţa pe tatăl, cumnaţii sau pe vărul Adrien Lequeux că soţul ei a cîştigat cîteva milioane. Mi-a argumentat că sînt în joc interesele copiilor, o pensie anticipată şi deplina libertate pentru lucrările mele. În sfîrşit, a apărat atît de bine

teza, încît am acceptat, nu fără teamă, de a face măcar o încercare.

Astfel că, în iunie, înaintea plecării mele în Franța, am avut o întrevedere cu Drummer, care mi-a trimînat vreo douăsprezece psihografe de diferite tipuri, construite în laboratoarele lui, o casetă cu pelicule și două aparate de proiecție sonoră. S-a stabilit să mi se acorde șase luni, fie să accept chiar eu agenția generală a psihografului, fie să propun un locțiitor. Peste cîteva zile, Suzanne și cu mine ne-am îmbarcat pe vasul *Paris*. Eram fericiți să ne revedem țara, copiii, dar am părăsit nu fără emoție studenții și colegii, care, timp de un an, îmi făcuseră viața atît de plăcută. Pînă și Suzanne sfîrșise prin a fi cucerită de farmecul Universității Westmouth, iar cînd vasul se depărta, lăsîndu-i pe chel pe Spencer, pe Turner, pe Macpherson și pe atîția alții, ea își șterse o lacrimă.

Nu voi vorbi despre traversarea oceanului, cu obișnuitele-i furtuni și acalmii. La Hâvre, socrii mei veniseră să ne întîmpine. Trebuia să-i însoțim pînă la Rouen pentru a-i lua pe copii. Hotărîsem cu Suzanne să nu vorbim nimic despre psihograf, dar nici n-am ajuns bine la Bréauté că, în ciuda semnelor mele, ea se apucă să descrie părinților invenția lui Hickey, uluitoarele-i consecințe și ofertele pe care le primisem. Domnul Cauvin-Lequeux a ascultat, dezgustat, această stranie poveste.

— Cine s-ar fi așteptat la una ca asta ! Nemulțumiți că au otrăvit numai lumea exterioară, barbarii ăștia caută acum să violeze cele mai intime taine ale omului... Dar fiți liniștiți, nu vor reuși... Ați fost amîndoi victimele unei escrocherii... Am mai văzut eu așa ceva... De mai multe ori, în cursul carierei mele, a trebuit să mă ocup de pseudo-savanți care născociseră piatra filozofală sau perpetuum mobile... Escrocherie, pur și simplu... Asta se termină cu doi ani de pușcărie.

Atitudinea lui m-a înfuriat cu atît mai mult, cu cît Suzanne, departe de a mă susține și cunoscînd ca

nimeni altul eficacitatea aparatului, a trecut imediat, în mod laș, de partea tatălui ei. Cu multă vreme înainte mă bucuram la gîndul că voi revedea cîmpia franceză, merii din livezi, acoperișurile de ardezie ori de paie, bisericile cu clopotnița ascuțită. Vocea sarcastică a socrului meu îmi tăie tot cheful.

— A citi gîndurile ! repeta el într-una. A citi gîndurile ! Slavă Domnului, am fost îndeajuns de multă vreme judecător de instrucție ca să fi auzit mai multe confidențe decît aparatul vostru și să-mi dau seama cîte parale face... Vorbe goale, dragul meu !... Vorbe goale !

M-a exasperat într-atît, încît mi-am făgăduit să-l dau pe mîna psihografului, și nu m-am liniștit decît în clipa cînd, între punți și coasta Sainte-Catherine, s-a ivit minunata priveliște a orașului Rouen.

XV

Maxime Heurteloup

Ne-am întors la Caen tocmai cînd se încheia anul școlar. Nu se punea problema să încep atunci un curs. De altfel, concediul meu nu se terminase ; am acceptat doar, la cererea decanului, să ajut un coleg la cîteva examene. Această reluare de contact mi-a fost de ajuns ca să mă cufund din nou într-o atmosferă franceză și pentru ca ideile care, în America, mi se păreau surprinzătoare, dar la rigoare acceptabile, să devină pentru mine cu desăvîrșire absurde. Mă întrebam îndeosebi cum de mi-am închipuit că profesorul de literatură al facultății din Caen va putea să devină vreodată agentul general al Companiei americane a Psihografului ? Eram cît pe-aci să scriu imediat lui Hickey pentru a-i comunica refuzul meu ; m-am gîndit apoi că, poate, voi găsi un înlocuitor convenabil, așa cum mi se propusese ; se va vedea că am avut dreptate.

Cum realizasem la Westmouth economii substanțiale, am hotărît, după terminarea examenelor, să închiriem o vilă la Ouistreham, plajă în apropiere de Caen. Știam că Suzanne nu va rezista multă vreme tentației de a-și invita cînd părinții, cînd surorile, dar cum o despărțisem de ei vreme de un an, socoteam că-i datorez o recompensă și am îndurat răbdător această încercare.

Vacanța a început pentru mine cum nu se putea mai rău, prin vizita cumnatei mele Marie-Claude, a copiilor și a soțului ei, Maxime Heurteloup. Marie-Claude era plictisitoare și stearsă, speram cel puțin ca Maxime să nu vină, știind că antipatia pe care o nutream față de el era reciprocă. Nu-l disprețuiam; era greu să nu-l stimezi. Fiu și nepot al unor industriași textiliști din Rouen, munceau cu abnegație într-o fabrică aflată în pragul falimentului; în timpul războiului fusese ofițer de infanterie, dovedind curaj; cultura lui era remarcabilă, ținînd seamă că nu urmase o facultate; dar omul mă enerva.

Nu împărtășeam părerile lui politice, filozofice, religioase, ideile legate de educarea copiilor și gusturile lui literare. După cum am mai spus, reciproca era valabilă și de mai multe ori ne-am încolțit atît de violent pe strada Fontenelle, încît numai eforturile celor două soții au împiedicat ca certurile să nu se sfîrșească printr-o adevărată ruptură. Într-un cuvînt, venirea lui Maxime îmi trezea un sentiment penibil de neliniște și de nemulțumire.

Trebuie să fac o mărturisire. În ajunul sosirii lui nu am rezistat tentației de a pune pe noptiera de lîngă patul cumnatului meu un psihograf *secret-service*, cel care semăna cu un clasor obișnuit. Dar nu-l puteam instala fără s-o înștiințez pe Suzanne, care supraveghea cu drag amenajarea camerei surorii ei. I-am cerut să-mi jure că nu o va preveni pe Marie-Claude. Prevedere utilă, deoarece Suzanne nu știa să păstreze un secret sau, cel puțin, așa credea ea că-l păstrează, împărtășindu-l tuturor celor de pe

strada Fontenelle, iar fiecare dintre ei informînd, la rîndul său, o întreagă rețea de prieteni apropiați, încît ajunsesem la concluzia că cel mai sigur mijloc de a răspîndi o veste sau o idee era să-i vorbesc despre ea în mare secret uneia din surorile Cauvin-Lequeux. Cu acest prilej, i-am explicat Suzannei că, dacă mă trădează, cearta pe care nu o dorea va deveni inevitabilă. Era singurul argument în stare s-o convingă ; a înțeles și a tăcut.

Prima zi s-a scurs cu bine. Oaspeții noștri erau obosiți de drum ; doamnele au petrecut foarte multă vreme instalîndu-i pe copii. Noi doi, Maxime și cu mine, ne-am dus la plajă să ne lungim pe nisip și, fiind singuri și neavînd de convins un auditoriu, am avut o conversație cît se poate de cordială. Îmi amintesc că am vorbit despre fabrica lui, care, prosperă cîndva, era acum o grea sarcină pentru el și pentru ai săi.

— Ce vrei ? i-am spus. Am impresia că reprezinți un sistem condamnat... Să nu mi-o iei în nume de rău, Maxime, nu-ți reproșez de fel că ești industriaș ; ești pentru că și tatăl tău a fost ; îți faci meseria, n-ai ales-o tu. Cred numai, și ți-o repet, că acest regim s-a dus, așa cum feudalitatea s-a sfîrșit chiar din secolul al XVII-lea. Nu era o crimă pe vremea lui Ludovic al XV-lea să fii nobil... dar nu mai era util... Rolul de apărător pe care l-a avut castelul feudal era acum deținut de armatele regelui... Se termina un sistem și începea un altul...

Maxime se ridică, sprijinit în coate :

— Compari, cred, fapte care nu au nici o legătură unul cu altul... Este foarte adevărat că nobilimea din secolul al XVII-lea încetase să mai aducă mari servicii... Trăia la curte, avea privilegii, și nu îndatoriri... Era scutită de impozite... Nu-i de loc însă cazul industriașilor francezi din secolul al XX-lea, despre care aș zice mai degrabă că au îndatoriri, și nicidecum privilegii.

Am protestat :

— N-au privilegii ?... Dar beneficiile ?

— În primul rînd — ripostă Maxime — mulți dintre ei, de cîțiva ani, nu mai obțin beneficii, ceea ce e o nenorocire nu numai pentru ei, ci și pentru țară... În plus, chiar în perioada prosperă dinainte de război, profiturile, la majoritatea ramurilor industriale franceze, erau legitime și rezonabile... Capitalismul are, poate, defectele lui : lipsa de organizare centrală, concurența excesivă, lipsa de responsabilitate a societăților anonime, dar, orice ar spune ziarele *tale,* nu e un regim costisitor.

— Nu e atît o problemă de bani cît de sentiment... Acest regim economic e nepopular.

— Pentru că tu și ai tăi îl prezentați astfel, fără să-l cunoașteți și să-l înțelegeți... Supravegheat, controlat, nu ar mai comporta disproporțiile unei economii de stat, ba dimpotrivă.

— Prea îți înfrumusețezi rolul, Maxime ; gîndești ca și cînd toți capii industriei ți-ar semăna... Ca și cînd ar accepta cu toții să tragă din greu pentru un salariu mic... Dar parazitul capitalist există ; jetoanele de prezență, consiliile de administrație, toate astea nu pot fi apărate.

— Sînt de acord cu tine în ce privește parazitul... Dă legi care să-i facă existența imposibilă și sînt primul gata să le votez. Numai nu mă confunda cu el și nu-mi spune că exploatez muncitorii, cînd muncesc ca și ei, ba mai mult chiar, cîștig puțin sau nimic, și mi se cuvine, de altfel, oricare ar fi tipul de societate, să fiu șef datorită competenței mele tehnice.

Dacă tonul dezbaterii era destul de aprins, rămînea totuși politicos. Să fi fost oare buna dispoziție dată de soare, sau hotărîrile luate de fiecare dintre noi înainte de această întîlnire ? Nu știu, cert e că am ajuns după cîtva timp să vorbim despre politica internă a Franței fără să ne înfuriem, ceea ce nu ni se mai întîmplase. M-am străduit să-l tratez pe Poincaré în mod echitabil ; Maxime a vorbit despre Herriot pe un ton moderat. Și eram amîndoi grozav de mîndri de cumințenia noastră, cînd doam-

nele, isprăvind de aranjat casa și programul copiilor, au venit la noi. De ce s-a dat totul peste cap atît de repede? De ce întîlnirea dintre cele două cupluri s-a produs atît de exploziv? Cinci minute mai tîrziu, ne aruncam cele mai grele invective în legătură cu Briand și Liga Națiunilor.

— Deși ai făcut războiul — i-am strigat — și știi ce înseamnă, tu și prietenii tăi îl provocați prin intransigența și nebunia voastră!

— Ba tu și ai tăi pregătiți viitorul război prin naivitatea, slăbiciunea și încrederea voastră absurdă în religia de la Geneva.

— Liga Națiunilor este singura noastră șansă pentru a evita un masacru universal.

— Spune mai degrabă că e cel mai sigur mod de a organiza acest masacru. Dacă n-ar fi existat cazuistica Genevei, marile națiuni s-ar fi înțeles de mult.

— Ca să le jupoaie pe cele mici?

— Vorbe! Vorbe!... strigă Maxime. Ce silă mi-e de toată ipocrizia asta! Nu vezi că istoria nu-i decît povestea formării marilor imperii solide pe spinarea micilor națiuni slabe?

— Poate, Maxime, dar asta ține de trecut.

— Și crezi că azi începe o lume nouă? Dumnezeule! Cum de mai pot exista oare pe pămînt ființe atît de naive și de periculoase?... Marie-Claude, haidem să facem o plimbare. N-am venit aici să ne enervăm, ci să ne odihnim.

Rămas singur cu Suzanne, am primit nesfîrșitele-i reproșuri:

— Mi-ai promis doar...

— Mi-am promis și mie însumi să fiu prietenos și îngăduitor... și am fost... De altfel, înainte de venirea voastră, am vorbit un ceas încheiat fără să ne certăm, dar prea e de rea-credință Maxime... Adevărul e că nu respectă decît forța și că, dacă stai să-l asculți...

— Destul! Nu-nțeleg nimic din toate astea, dar știu că amîndoi aduceți omul la exasperare... Încep

să-i regret pe americani... Da, da : am stat acolo opt luni ; ți s-a întîmplat vreodată să asiști la o discuție politică atît de inflăcărată ?

— Uneori da, Suzanne, și pe urmă asta n-are nici o legătură. Din punct de vedere istoric, America nu e împărțită în două blocuri.

— În orice caz, Denis, Maxime e oaspetele nostru ; lasă-l în pace și, chiar dacă vezi că n-are dreptate, nu-i răspunde.

Metoda a asigurat liniștea mesei de seară, dar conversația a fost destul de plicticoasă. O dizertație despre vitamine și creșterea copiilor, ținută de Marie-Claude, a umplut, de bine de rău, timpul. După cină, Suzanne a propus la iuțeală un bridge ca să menținem atmosfera de neutralitate. Nu pot să sufăr acest joc și nu sînt în stare să fiu atent și să țin minte cărțile ieșite ; în seara aceea am recunoscut că era cel mai eficace mijloc pentru ca ziua să se termine liniștit.

Vă puteți imagina că a doua zi așteptam cu oarecare nerăbdare clipa cînd plecarea familiei Heurteloup la plajă îmi va permite să caut psihograful. În sfîrșit, pe la unsprezece i-am auzit plecînd.

— Vii să faci o baie, Denis ? mă strigă pe un ton foarte politicos Maxime.

— Da ! Te urmez în cinci minute.

În realitate nu l-am urmat decît după o oră și numai după ce am pus difuzorul, instalat în pod, să-mi repete gîndurile lui.

XVI

Surprize

Trebuie să fac o destăinuire, întrucît vreau ca această povestire, lipsită de calități literare, să fie o mărturie autentică și obiectivă : puține confesiuni psihografice (și am ascultat multe) m-au surprins atît de puternic, ca cea a lui Maxime Heurteloup. Aștep-

tam argumente care să mă facă să-l urăsc, am descoperit motive, nu să-l aprob, desigur, dar să-l iubesc. Îl credeam pe Maxime egoist, vanitos ; în această irecuzabilă mărturie mi-a apărut modest, nedrept în ceea ce mă privește, dar cinstit. Credeam că voi demasca un suflet josnic ; am aflat, dacă nu sufletul cel mai neprihănit, oricum, unul foarte neliniștit și foarte puțin înrăit. Am și eu poate un merit că, după o controversă atît de lungă, îmi recunosc greșeala ; pot oare să-i cer cititorului să-mi acorde încredere în această confruntare ?

Aș fi vrut să citez cîteva extrase din ciudata lui psihogramă, din nefericire însă, dintre numeroasele „texte sonore" pe care le-am adunat și transportat în cursul carierii mele universitare, de la Caen la Montpellier, apoi de la Montpellier la Paris, multe au dispărut, iar pe acesta nu l-am mai găsit. Amintirea pe care am păstrat-o este totuși destul de precisă pentru a-mi îngădui să fac o scurtă analiză. După ce s-a suit în pat, iar Marie-Claude a adormit, Maxime a încercat să citească. (Întîlneam din cînd în cînd în psihogramă fraze din cartea *Tabloul partidelor din Franța* de André Siegfried.) Apoi a evocat discuția noastră de după-amiază și în curînd a stins lampa ca să mediteze mai bine. („E ora unsprezece, să sting lumina" — spunea psihograma.) Și atunci, un timp destul de îndelungat, a început să rumege invectivele mele, nu atît cu ironie cît cu spaimă.

„E totuși de necrezut — spuse el aproape în șoaptă (citez din memorie, stilizînd) e totuși de necrezut ! Cum adică ? De dimineața pînă seara mă găsești în fabrică la Malaunay ; fac o meserie care nu-mi place ; o fac nu din interes, ci din tradiție, din încăpățînare și pentru a nu dezerta dintr-un post în care știu că n-am înlocuitor... și un om ca Denis, care are cea mai ușoară viață, cea mai plăcută, cea mai liberă, mă tratează ca și cum aș fi un monstru de egoism ? !... Sînt oare un monstru de egoism ? Mai degrabă un martir !" Cuprins de milă pentru propria-i persoană, a repetat de mai multe ori : „Mai

degrabă un martir... Exploatator! Exploatat, aș spune... Muncitorii mei mă judecă mai drept decît Denis. Să-i plătesc mai bine? Și eu aș vrea... Cu ce?... De trei ani n-am cîștigat nimic. Denis ar spune că de vină e sistemul... Crede că sînt ostil colectivismului său din interes personal! Dar aș fi mult mai fericit ca inginer în serviciul unui Stat care să fie responsabil! Cred numai că trebuie prudență, trebuie să se țină seama de natura umană și, mai ales, să nu se dărîme ceea ce s-a construit cu atîta trudă. Și mai cred că transformarea industriei private în industrie de stat, chiar dacă ar reuși perfect, ceea ce nu mi se pare cu putință, nu ar suprima inegalitățile firești ale oricărei societăți... Dacă de la cuvinte trecem la realități, care sînt privilegiile unui patron ca mine? Are o mașină, servitori (dacă dorește), femei și, mai ales, el e cel ce comandă, el e propriul său stăpîn... Există măcar unul dintre aceste avantaje care să nu-i aparțină și unui înalt funcționar de stat? De bună seamă, acesta e controlat... Dar departe de mine gîndul de a păstra patronatul de drept divin!... Cu excepția cîtorva fosile, cine-l mai apără azi? Spun doar că un patronat, ale cărui drepturi sînt îngrădite de lege, aduce societății prețioasele avantaje ale responsabilității și inițiativei... Să fie o crimă să gîndești astfel? Denis mă supără cînd vorbește atît de autoritar despre un lucru pe care nu-l cunoaște".

Apoi a trecut la discuția noastră în legătură cu Geneva și mi-am dat seama că l-am atins. „Și în privința asta Denis s-a comportat față de mine, ca și cum eu aș dori războiul. Dimpotrivă, doresc pacea ca și el, ba mai mult decît el... Problema e cum s-o asiguri? Ar fi trebuit să-l întreb cum e în stare s-o asigure Liga Națiunilor..." Apoi, așa cum se întîmplă cu noi toți după o discuție, și-a imaginat un dialog în care găsea argumente zdrobitoare, iar adversarul său (de data asta Denis Dumoulin) tăcea mîlc, recunoscîndu-și, în sfîrșit, înfrîngerea.

Nu trebuie ca din exces de scrupule să-l prezint pe Maxime Heurteloup ca pe un sfînt. În meditația sa, ca în a oricărei alte ființe omenești, se strecurau șiretlicuri, sofisme, invective, divagări bruște, acuzații neînsemnate și nedrepte ; fondul însă era sănătos. N-am descoperit la el gîndurile unui om rău, gata să-și făurească un plan de ofensivă, ci mai degrabă gîndurile unui om cumsecade, aflat într-o situație pe care nu el și-a ales-o, dar pe care încerca să și-o organizeze, bine sau rău, într-un mod defensiv. Deși eram departe de a fi atras de ideile lui politice sau economice, relativa lui echitate în ceea ce mă privește m-a emoționat într-atît, încît atitudinea mea față de el s-a schimbat din dimineața aceea. Dacă mai tîrziu am avut motive să blestem psihograful, i-am păstrat întotdeauna lui Hickey o vie recunoștință pentru două reabilitări sentimentale : a căminului meu și a raporturilor mele cu Maxime.

L-am întîlnit pe plajă și am fost mirat de francheța acestei fețe supte și îndurerate. M-am comportat imediat cu dezinvoltură și prietenie, ceea ce nu se mai întîmplase pînă atunci. Viața a sfîrșit prin a mă învăța că ființele umane, cînd nu sînt umilite sau jignite, îți răspund cu încredere dacă le acorzi încredere. E ceea ce a demonstrat Hugo la începutul *Mizerabililor* („Profesor !" ar fi replicat acum Suzanne... Ei, da ! *Sînt* profesor)... N-am impertinența de a mă compara cu episcopul Myriel, nici naivitatea să stabilesc o comparație între Maxime Heurteloup și Jean Valjean ; aș vrea numai să menționez că, începînd din ziua aceea, fără nici un efort, între mine și cumnatul meu s-a născut o prietenie solidă. Cauzele neînțelegerii noastre nu dispăruseră ; mai aveam discuții zilnice, chiar unele controverse aspre ; se desfășurau însă pe planul stimei, nu al urii. Ne contraziceam ca savanții care explică un fenomen prin teorii diferite, iar nu ca politicienii care consideră orice disensiune ca pe o trădare.

Să mărturisesc că am nutrit atunci speranțe nesfîrșite ? În ambianța plăcută a acestei luni de miere

amicală şi familială, mi-am închipuit că între milioanele de francezi, învrăjbiţi de idei preconcepute, de hotărîri îndrăzneţe, de răzbunări ancestrale, miraculosul aparat al lui Hickey ar putea fi un instrument de împăcare. În lumina propriei mele experienţe, mi se părea că şefii partidelor, luminaţi de psihograf, aveau să descopere deodată că adversarii lor erau oameni destul de cumsecade, care doreau ca şi ei, însă prin alte metode, fericirea şi securitatea Franţei.

Dar vai! Frumoasele mele visuri n-aveau să se realizeze pentru motivele pe care le voi explica imediat, dar m-au determinat să contribui activ la difuzarea psihografului în Franţa. Mai întîi şi întîi trebuia să găsesc omul capabil să fie, în locul meu, agentul general dorit de americani. Suzanne a fost cea care, văzîndu-ne în relaţii atît de bune, mi-a sugerat pe la sfîrşitul vacanţei noastre să-i ofer postul lui Maxime. Avea o mare experienţă în afaceri, ceea ce îmi lipsea; aş fi putut garanta prietenilor mei din America pentru onestitatea lui; era mai capabil ca oricare altul să conducă o fabrică; în sfîrşit, avea nevoie să-şi cîştige existenţa, iar Marie-Claude îi mărturisise Suzannei că situaţia lor devenea tot mai grea căci afacerile mergeau prost. Mi se părea firesc să-i ofer postul. Singura problemă care se punea era dacă va putea să adauge şi această muncă celei de la fabrica din Malaunay.

După ce am reflectat îndelung, l-am întrebat dacă doreşte. A trebuit apoi să-i descriu şi să-i arăt aparatul. A fost uluit şi entuziasmat:

— Ai în mîinile tale o avere!... E una din cele mai surprinzătoare descoperiri omeneşti, cea mai interesantă după inventarea radioului... Numai că oferta e prea generoasă... Preia chiar tu conducerea...

— Nu, nu, asta în nici un caz... Sînt şi rămîn profesor. Dacă aş părăsi universitatea, aş fi descalificat în ochii colegilor şi, de altfel, nu mă pricep să organizez o asemenea întreprindere... Tu poţi, fără să-ţi schimbi profesia, să te interesezi de o altă afacere... Singura problemă e... dacă accepţi... şi în ce măsură

fabrica din Malaunay va putea să se dispenseze de tine.

La drept vorbind, era şi un dram de ironie răutăcioasă în oferta mea. Maxime îmi declarase în repetate rînduri că rămîne la Malaunay din datorie, şi nu m-am dat în lături să-l pun la încercare. Dar s-a descurcat onorabil.

— Nu va fi nevoie să părăsesc fabrica. Mă duc la Paris de două ori pe săptămînă ca să mă ocup de vînzarea textilelor noastre ; voi profita ca să pun la punct înfiinţarea unei agenţii... Apoi, nimic nu va fi mai uşor, cred eu, decît să numesc la Paris un responsabil cu vînzarea, iar în ziua cînd se va hotărî fabricarea aparatelor în Franţa, să echipez în apropierea fabricii mele, lîngă Rouen, noua uzină. Cu timpul dacă afacerea ta va lua proporţii, voi putea aduce la Malaunay pe unul din copiii Lequeux să-l formez... În orice caz nu lăsa să-ţi scape ce ţi s-a oferit... E o şansă unică... Pot să studiez modul de funcţionare al aparatului ?

I-am arătat cele trei modele încredinţate de Drummer şi a recunoscut imediat aparatul *Secret-Service* pe care-l pusesem lîngă patul lui. M-a întrebat dacă-l psihografiasem ; i-am spus adevărul şi l-am pus să asculte propria-i psihogramă, ceea ce l-a emoţionat în mod deosebit. După audiţie, fără nici un comentariu, mi-a strîns mîna cu căldură.

XVII

Psihograme

Vărul nostru Adrien Lequeux (lamentabilul erou din prima psihogramă a Suzannei) împreună cu soţia sa, Louise, s-au numărat printre musafirii noştri din vara aceea. Louise Lequeux era o persoană măruntă, negricioasă, veşnic bolnavă şi părea cu mult mai în

vîrstă decît frumosul Adrien, soţul ei. Nedezicîndu-se în nici o împrejurare, el îşi vopsea părul, care, după război, încărunţise, şi-l ondula cu fierul şi nu putea rămîne singur cu o femeie fără să nu-şi „încerce norocul". De altfel, aveai impresia că aceste încercări amoroase le făcea mai degrabă din datorie decît din plăcere.

— Adevărul e — i-am spus Suzannei chiar în prima seară a vizitei lor — că, deşi nu-mi place vărul tău, nu-l pot condamna pentru infidelităţile lui. Louise e de-a dreptul insuportabilă. Nimic n-o mulţumeşte... contrazice pe toată lumea... nu vorbeşte decît de laxative, somnifere, mîncărimi şi arsuri la stomac... ceea ce nu-i tocmai plăcut pentru un soţ...

— Acest soţ — a adăugat Suzanne — a fost foarte mulţumit să pună mîna pe una din cele mai frumoase dote din Rouen : acum n-are decît să suporte cu răbdare consecinţele inevitabile ale alegerii sale.

— Păi le şi suportă cu răbdare... Faţă de ea, este de o amabilitate nemaipomenită. Iar ea-l bruftuluieşte fără să-i arate pic de recunoştinţă. Zău că-l plîng...

— Păstrează-ţi mila pentru alte ocazii mai nimerite... El a dorit căsătoria asta... Cu atît mai rău pentru el !

Aveam impresia că în asprimea Suzannei intra şi un dram de ranchiună, poate de regret, în aşa fel încît în primele zile ale vizitei lor n-am prea fost în apele mele. În timp ce lucram şi-mi pregăteam cursurile pentru anul următor, Suzanne făcea împreună cu vărul ei lungi plimbări. Asta mă indispunea cu atît mai mult cu cît, dacă ieşeam din birou, mă întîlneam nas în nas cu Louise, care mă şi ataca :

— Spune-mi, Denis, şi tu încerci aceeaşi senzaţie de somnolenţă după ce mănînci ?

— Unde e Adrien ? întrebam eu.

— Adrien ? A ieşit cu soţia ta.

— De ce nu te-ai dus cu ei ?

— Eu ?! striga ea, indignată... Păi vroiau să meargă două ceasuri... După zece minute, mie mi se umflă picioarele.

Nu o ascultam, năpădit de gînduri amare. Să mai existe oare vreo legătură, ţesută din amintiri duioase, care o uneşte pe Suzanne de acest imbecil ? Cum gîndul acesta mă făcea să sufăr şi cum voiam să aflu adevărul, mi-a venit ideea să-l psihografiez pe Adrien. Dificultatea era să-l prind fără să observe Suzanne, care cunoştea toate tipurile de psihograf. Am reuşit în cele din urmă, graţie unor iscusite şiretlicuri, şi am obţinut un document ciudat ale cărui teme erau aproximativ următoarele :

„Ce avea Louise astă-seară ? Părea nervoasă şi arăta prost... Mai ales după masă... Nu trebuia să mănînce raţă... Nici eu... Carnea de raţă e grea, iar raţa e un animal care trăieşte în noroi. Mă-ntreb dacă familia Dumoulin foloseşte unt de cea mai bună calitate... untul... Untul e ceva foarte important... Bucătăria nu e grozavă aici... Chiar şi mie-mi bolhoteşte-n burtă... O fi adormit Louise ? *(Linişte. Zgomotul regulat al respiraţiei.)* Da, doarme... Probabil că nu-i nimic grav... Slavă Domnului ! N-aveam nevoie de o nouă criză de ficat... Dacă mîncarea ar fi mai sănătoasă, m-aş simţi bine aici... Cel puţin am scăpat de Marcelle şi de Béatrice... Femeile astea mă istovesc... mă ucid... Am impresia că mi se mai limpezesc gîndurile de cînd sînt departe de vampirele astea două... Dacă mai abuzez de plăcerile vieţii, mă îndrept vertiginos spre congestie... Fără îndoială... Şi n-am de loc poftă să mor prematur... Mai ales pentru nişte femei de care puţin îmi pasă... Ce-i curios e că, de fapt, n-o iubesc decît pe Louise. Uneori este enervantă, dar cel puţin, cu ea, mă simt liniştit, sigur pe mine... N-o prea doresc, dar asta-i important ? Şi oare e prudent să faci dragoste cînd ai tensiunea 19 ?... Avem aceleaşi interese şi, pe urmă, ea are mult mai mult bun simţ. Conduce bine căminul nostru... Pe cîtă vreme, nebunele astea două... De ce oare m-am încurcat cu Marcelle ? Trenul din Bor-

deaux. Eram singuri în compartiment... *(O tăcere destul de lungă.)* Ce-a fost, a fost... Partea proastă-i că nu-mi mai place de loc. Dar de loc ! Nu avem nimic să ne spunem... Béatrice e mai drăguță și mai proaspătă, dar se ține scai de mine... vrea să m-aducă în stare să fac tot felul de lucruri periculoase, să călătoresc cu ea, să mă cert cu Louise... Nebunie curată !... Țin de o mie de ori mai mult la Louise... Ce nevoie am eu de femeile astea ? Și de vină pentru toate astea e numai tanti Hélène ?... Cîți ani aveam cînd am sărutat-o pe tanti Hélène ?... Șaptesprezece ? Optsprezece ? Dacă n-aș fi făcut pariul acela și, mai ales, dacă m-ar fi respins, așa cum m-așteptam, dîndu-mi o palmă zdravănă, în loc să-mi cadă în brațe ca o proastă, aș fi rămas un băiat cuminte, cum și eram. De fapt, am rămas cel puțin cu sufletul băiat cuminte ! Dar duc o viață... Cît de ciudat e totul ! Ce-aș fi devenit dacă m-aș fi însurat cu Suzanne ? E mai sănătoasă decît Louise, nu încape discuție... dar ce gospodină nepricepută ! Stomacul meu n-ar fi rezistat... chiar astă-seară... Mă-ntreb ce a pus în sosul roșu. Și-apoi, în casa asta carnea se păstrează prea multă vreme... Mai ales într-o vară atît de călduroasă ca asta... Sînt sigur că am să mă scol pe la două noaptea din cauza durerii din partea... E totuși suspectă durerea care se instalează cam la cinci ore după fiecare masă... Ce poate fi ? Uneori mă întreb dacă n-am cancer... N-am citit eu că primele simptome ale cancerului la stomac se manifestă prin dureri în momentul în care alimentele circulă ?... Ba da. Am citit în romanul englezesc pe care m-a silit Béatrice să-l răsfoiesc... Nu-și dă seama că n-am timp de citit... Curios că durerea asta nu-i niciodată ascuțită... Dacă e cancer, mai am cel mult șase luni."

Și continua așa aproape o oră. Experiența dovedea că acest Don Juan avea oroare de femei, cu excepția soției sale, și-i era la fel de frică de dragoste ca și de moarte. După care l-am considerat pe Adrien

un personaj oarecum ridicol, încetînd să mă mai tem de el.

Așa se prezentau, în aceste cazuri favorabile, binefacerile psihografului. Dar au fost și nenumărate eșecuri. Monologul interior nu e continuu decît la anumiți indivizi. În cazurile celorlalți, fluxul gîndirii solitare, fiind constituit dintr-un torent de imagini, psihograful rămînea aproape mut, cu excepția cîtorva suspine sau a unui mormăit neinteligibil. De altminteri, spre marele meu regret, cercetările mele se rezumau la cercul strîmt al familiei și al colegilor mei, căci în orașul Caen, atît de aristocratic închis, casele nu se deschideau funcționarilor decît după o lungă ședere, iar Suzanne și cu mine aveam puțini prieteni în afara universității.

Cum era și firesc, nu am putut rezista ispitei de a-mi psihografia socrii cînd au venit la Ouistreham. De la domnul Cauvin-Lequeux n-am reușit să obțin o psihogramă cît de cît mai lungă. Adormea de cum punea capul pe pernă. Dacă îl enervasem într-o discuție politică și dacă somnul întîrzia să vină îl chema recitîndu-și versuri grecești sau latinești (știa pe dinafară primul cînt din *Iliada* și o satiră de Juvenal) sau evocînd hotărîri redactate de el, pe vremuri, și de care era tare mîndru. Uneori încerca să-și amintească împrejurările vreunei misterioase dispariții, enigmă pe care justiția nu o dezlegase, și murmura : „Sînt asasinați mult mai mulți decît crede vulgul". Credeam că bătrînul acesta, în pragul morții, își va mărturisi, în reveriile lui, neliniști religioase sau filozofice ; nici pomeneală de așa ceva. Domnul Cauvin-Lequeux părea că se crede nemuritor ; făcea planuri, prevedea sfîrșitul prematur al copiilor sau al ginerilor lui și se gîndea la viitor, de parcă ar fi avut douăzeci de ani.

Mai deosebite și mai neașteptate au fost psihogramele soacrei mele. Pînă atunci îi acordasem prea puțină atenție doamnei Cauvin-Lequeux. O consideram o ființă destul de cenușie ; credeam că nu bănuiește micile aventuri ale socrului meu, cunoscute

de toți în Rouen, și că-l înconjoară cu o dragoste plină de respect pe bătrînul care mie mi se părea greu de suportat. În ochii mei apărea ca o femeie autoritară față de copii, cucernică și sincer credincioasă, foarte neștiutoare în ale vieții și necunoscînd pe lume decît tribul Lequeux, veche familie al cărei nume îl puteai găsi chiar și în documentele de prin secolele XIII și XIV.

Strămoșii Lequeux luptaseră în comuna din Darmétal, împotriva seniorilor locali ; mai tîrziu au fost consilieri municipali și primari în Rouen ; la începutul secolului al XIX-lea, un Lequeux dintr-o ramură secundară fusese senator al Imperiului ; începînd din 1870, strălucirea acestui neam pălise, dar orgoliul soacrei mele era de neclintit. În ochii ei, toți din familia Lequeux erau sacri. Se știa prea bine că fratele ei, Narcisse Lequeux, dăduse un faliment de pomină, care ar fi fost declarat fraudulos dacă n-ar fi intervenit cumnatul lui ; dar doamna Cauvin-Lequeux n-a vrut să creadă niciodată în vinovăția fratelui său. În ochii ei, un divorț era o crimă, dar două nepoate ale sale, Lequeux și ele, divorțaseră după un proces destul de scandalos în care apăreau într-o lumină urîtă, însă soacra mea continua totuși să le frecventeze, să le apere și să le trateze ca pe niște victime.

Această imunitate familiară, asemănătoare cu cea pe care o conferă statul diplomaților săi, nu se extindea de fel și asupra familiilor înrudite prin alianță. Scandalurile Cauvin erau fără milă date în vileag. Deși îi eram ginere, ideile mele politice, cu toată moderația lor, erau condamnate de doamna Cauvin-Lequeux, dar pentru un anume Brice Lequeux, personaj extraordinar ce trăia la Paris și-și spunea anarhist, soacra mea găsea argumente să-l justifice.

Spre marea mea mirare, psihograful a scos la iveală o ființă complexă. Contrar impresiei mele și a Suzannei, doamna Cauvin-Lequeux nu ignora nimic din scandalurile de familie : cunoștea pînă în

cele mai mici amănunte purtarea urîtă a soțului ei, falimentul fratelui ei, desfrîul nepoatelor. Fenomen și mai ciudat : ea invidia viciile acestea monstruoase ; în timp ce ducea o existență ireproșabilă, nutrea cele mai aprige dorințe și încerca regretele cele mai amare. Biata femeie! Ascultîndu-i psihogramele, am compătimit-o adesea.

Cred că ar fi fost mult mai interesantă și mai simpatică, dacă nu s-ar fi încorsetat într-o atitudine lipsită de omenie, dacă nu s-ar fi împopoțonat cu o morală intransigentă... De ce atîta rigoare și ipocrizie ? De ce ficțiunea asta pentru niște Lequeux ireproșabili, cînd cunoștea mai bine ca oricine altul adevărul ? Am dezbătut adesea împreună cu Suzanne aceste întrebări, ea sfîrșind prin a emite o teorie pe care o cred exactă :

— Mama a fost o femeie foarte cinstită, dar de fapt a regretat întotdeauna și a invidiat ființe ca unchiul Narcisse sau ca Jacqueline, care au avut tot ce ea și-a refuzat. Și le invidiază cu atît mai mult, cu cît aceste ființe fac parte din familia ei, deci destul de asemănătoare cu ea și pe care ar fi putut să le imite... Da, Denis, asta-i explicația... Suferă din cauza virtuții ei și scapă de regrete tăgăduind viciile celorlalți Lequeux.

Acest raționament mi s-a părut atît de fin și cu mult mai subtil (o spun fără răutate) decît gîndurile ei obișnuite, încît m-am întrebat dacă nu cumva Suzanne descrie sentimente pe care le-a încercat ea însăși. Era unul din pericolele psihografului de a-i zvîrli pe cei ce-l foloseau într-o lume confuză de ipoteze și analize, ce atingea uneori, ca în cazul de față, gîndurile cele mai ascunse.

De altfel, toate acestea nu ne făceau viața de familie mai ușoară. Cunoscînd acum gîndurile tainice ale soacră-mi, mi se întîmpla să-i sugerez idei pe care știam că le are, cu scopul de a-i face mărturisirea mai puțin dureroasă ; mă izbeam veșnic de mirarea și indignarea ei. Masca fusese temeinic fixată în decursul anilor.

Aş mai vrea să notez în psihogramele socrilor mei două trăsături pe care le-am întîlnit, spre marea mea surpriză, în aproape toate „discursurile interioare". Prima : că omul e făcut pentru o viaţă mai nobilă, că numai hazardul e vinovat de greşelile lui şi că, de altminteri, omul începe o existenţă cu totul nouă de îndată ce i se oferă prilejul. Această iluzie persistă pînă la bătrîneţe. A doua trăsătură, mai înspăimîntătoare, este uşurinţa cu care unii doresc moartea celor care-i deranjează în dragoste sau în ambiţiile lor. Primul impuls al sălbaticului era să ucidă ; psihograma mi-a dezvăluit că şi printre oamenii civilizaţi există nenumăraţi asasini virtuali. Dar, referitor la aceasta, ar fi mai bine să recomand cititorului cărţi scrise de specialişti, îndeosebi frumoasa lucrare a lui Altermann, profesor la Zürich : *Psihograme şi imagini ancestrale.*

XVIII

Grammatici Certant...

În timp ce eu, satisfăcîndu-mi propria curiozitate, mă lăsam furat de aceste experienţe, pe care trebuia să le ţin secrete fiindcă ele aveau ca subiecţi rudele şi prietenii mei, psihograful devenea, în Statele Unite, un obiect curent. Primisem veşti de la Hickey. Îmi spunea că compania debutase în chip strălucit, că Fork ajunsese să producă un aparat mai sensibil, cu un preţ de cost foarte scăzut, că de Crăciun psihograful va fi unul din cadourile preferate de publicul american şi că partea lui de cîştig îi permitea să înfiinţeze la Westmouth laboratoare impresionante.

În Franţa, cumnatul meu Maxime, care, la propunerea mea, fusese acceptat de Drummer să conducă agenţia din Paris, se ocupa în mod activ şi inteligent de lansarea aparatului. Închiriase pe Bulevardul Haussmann o clădire pentru birourile în care să aibă loc vînzarea, semnase contracte cu diferiţi în-

dustriaşi pentru fabricarea pieselor separate şi organiza chiar el, la periferia Rouen-ului, un atelier de asamblare. În scopul de a face cunoscut francezilor psihograful, primul gînd al lui Maxime a fost să se adreseze medicilor, pe care trebuia să-i abordeze cu ajutorul unor „prospectori" discreţi, toţi medici. Din nefericire, această metodă „respectabilă" le-ar fi exclus pe toate celelalte şi nici un medic n-ar fi acceptat să recomande clientului său un aparat ce figura deja în cataloagele marilor magazine pentru Anul nou.

Un timp, Maxime a sperat ca instituţiile publice să fie interesate de psihograf, asupra căruia o afacere ciudată atrăsese atenţia. Un înalt funcţionar al Ministerului de Externe l-a chemat într-o dimineaţă pe cumnatul meu, cerîndu-i relaţii despre familia noastră şi cariera lui militară, despre aparat şi inventatorul ei, sfîrşind, cu multe reticenţe, a-i face următoarea mărturisire : „Serviciile noastre au urgentă nevoie să cunoască sentimentele reale faţă de Franţa ale unui ministru aparţinînd unei puteri străine. Psihograful poate să dea o indicaţie precisă ?" Maxime i-a răspuns cu toată sinceritatea că aşa crede şi a acceptat misiunea de a merge chiar el în Elveţia, în timpul unei sesiuni la Geneva, şi de a pune, cu complicitatea directorului hotelului, un *Secret-Service* în camera ministrului.

Din păcate, nici eu, nici Maxime n-am aflat niciodată ce a destăinuit psihograma. Maxime a înmînat aparatul înaltului funcţionar care-l convocase şi pe care-l învăţă cum se manevrează difuzorul. După cîteva zile a primit o scrisoare oficială de mulţumire pentru „marele serviciu adus ţării", precum şi o comandă pentru patru aparate ; dar comanda aceasta n-a mai fost urmată de alta şi nu cred ca psihograful să fie azi folosit de diplomaţi, cel puţin în Franţa.

La drept vorbind, aparatul lui Hickey nu a prea fost luat în serios la noi, nici de stat, nici de particulari. În timp ce în ţările anglo-saxone, chiar în Germania, Elveţia, Suedia, e acceptat ca un instrument

util, în Franța nu a stîrnit decît o curiozitate amestecată cu destulă ironie. Îmi amintesc de o serie de convorbiri pe care le-am avut cu colegul meu Martin Weber, care preda la Caen filozofia, în timp ce ne plimbam sub norii cenușii și transparenți de pe cerul Normandiei-de-Jos, de-a lungul frumosului canal ce lega orașul de mare, în cel mai tipic peisaj francez.

— Iartă-mi sinceritatea — îmi-spuse Martin Weber, căruia i-am relatat surprinzătoarea indiferență de care se izbea cumnatul meu — refuzul acesta mi se pare o reacție foarte sănătoasă din partea țării noastre... Pentru că am impresia că vă aflați pe un drum greșit... Și mă gîndesc nu la Denis Dumoulin, care este amestecat în toată această aventură doar din întîmplare, ci la grupul de oameni care încearcă acum să răspîndească în lume un aparat îngrijorător... Cred nu numai că nu ajutați lumea să se cunoască mai bine, dar că o dirijați pe un drum fals... Dați în vileag dorințe și intenții care nu sînt *realmente* intențiile și dorințele subiecților supuși experienței.

— Ce bizară acuzație, Weber ! Aparatul lui Hickey nu dezvăluie nimic altceva decît limbajul interior al subiecților. Ei înșiși mărturisesc, cu propriile lor cuvinte, intențiile și dorințele lor !

— Dumoulin !... Dumoulin ! spuse Weber, oprindu-se. Nu ești de loc filozof ! Confunzi voința cu visarea... A vrea să înfăptuiești ceva nu înseamnă a visa la acel ceva, ci a-l înfăptui sau, cel puțin, a încerca să-l înfăptuiești... Dumneata, Denis Dumoulin, poți *să spui* că vrei să fii președintele Consiliului de Miniștri al Franței sau prim-ministru al Angliei. Poate că o și spui în psihogramele dumitale... De fapt, nu *vrei* nimic de felul acesta... Dacă ai dori să-ți pui candidatura în alegerile legislative, ți-ai pune-o... E povestea pseudoartiștilor care visează să scrie un roman sau o dramă, dar care nu o încep niciodată... Ei cred că poți concepe o carte fără să o compui și nu iese nimic... Dumneata, Dumoulin, care ai studiat procedeele de lucru ale lui Balzac, ar trebui s-o știi

mai bine ca oricare altul... Şi această deosebire nu e mai puţin valabilă în viaţa sentimentală... Un bărbat *crede* că vrea să se despartă de o femeie ; o va spune în psihograme ; dar, de fapt, *nu vrea*... Pentru că, dacă ar vrea, şi-ar închipui în toate amănuntele şirul de acţiuni care ar face din această meditaţie o realitate, iar din acel moment acţiunea ar fi îndeplinită.

— Şi totuşi poţi să-ţi imaginezi fără să acţionezi... Pot să-mi imaginez că-l omor pe Dalai-lama.

— O nu, Dumoulin, dumneata nu te poţi gîndi să-l omori pe Dalai-lama... Nu-ţi vei putea imagina aşa ceva cu precizie... Nu-l cunoşti nici ca persoană, nu-i cunoşti nici ţara, nici palatul, nici obiceiurile... Nu cunoşti nici măcar starea de spirit pe care ai avea-o dacă ai concepe un asemenea plan absurd... Încă o dată, poţi să rosteşti cuvintele : „Eu îl ucid pe Dalai-lama", dar, dincolo de cuvinte, nu se află nici un gînd. Dacă vei ajunge să zămisleşti în dumneata această stare de spirit, să pregăteşti fiecare gest, să alegi arma, să o cumperi... atunci, la sfîrşitul acestui lung proces, vei fi pe cale să-l ucizi, într-adevăr, pe Dalai-lama... Mi s-a povestit că undeva, în orient, un biet om a fost spînzurat fiindcă a visat că-l asasinase pe dictatorul ţării şi pentru că, în naivitatea lui, a povestit visul : „Dacă visează, înseamnă că doreşte", a spus poliţia. Poate să fie adevărat... Dar ar fi trebuit să adauge : „Dacă a visat, e pentru că n-a făcut-o". Visarea n-are nici o legătură cu acţiunea reală... Poţi să visezi că pilotezi un avion, dar visarea dumitale n-are nimic din gesturile autentice ale aviatorului, pentru că acestea sînt comandate de fluidul rezistent în care e plasat el şi care lipseşte din visare... De asemenea, în toate psihogramele lipseşte împotrivirea umană, opoziţia celorlalţi, a familiei, a societăţii, a mediului în care trebuie să trăim şi care prin refuzul său, prin presiunile sale, modelează şi determină sentimentele şi acţiunile noastre... Pe banda dumitale, un om îşi închipuie conversaţii imaginare cu iubita lui, cu colegii, cu copiii ; ar fi o mare

greşeală ca ele să fie considerate o imagine reală a raporturilor lui cu aceste fiinţe ; dacă ar fi prezente, ar discuta cu ele, iar răspunsurile lor ar dirija cuvintele, ar devia dezbaterea şi ar transforma concluzia... Îţi repet, Dumoulin, aparatul acesta e periculos pentru că îţi dă iluzia că asculţi gînduri, proiecte, cînd, de fapt, nu auzi decît vorbe.

— Dragul meu, dacă aş admite teza dumitale, viaţa socială ar deveni imposibilă... Căci nu cunoaştem decît vorbe... Vreau să te conving să accepţi ideile mele politice ?... Ce altceva îţi pot comunica, chiar şi în viaţa reală, dacă nu vorbe ?... Pot să-ţi expun un program... Dar nu pot să-l realizez în faţa dumitale.

— Şi nu-ţi dai seama că tocmai în asta stă condamnarea programelor ? Toată lumea poate să expună un program, aşa cum toată lumea poate să-şi facă o psihogramă. Dar marele om de stat nu are nimic comun cu strălucitul redactor al acestor programe... El îţi cere să-l alegi pentru caracterul lui, nu pentru vorbele lui. El şi-a adus dovezile, nu le-a „spus"... Tot aşa în dragoste, în prietenie, nu trebuie să judeci oamenii după cuvintele lor, ci după caracterul lor, care amintesc acţiuni trecute şi reprezintă posibilitatea permanentă a acţiunilor viitoare... Lucruri pe care un psihograf nu le poate dezvălui...

— O psihogramă dezvăluie totuşi ceva... Am constatat-o mai de mult pe propria mea persoană...

— Sigur că dezvăluie ceva, dezvăluie latura complementară a omului, latura artistică, latura evaziunii, care e foarte interesant, într-adevăr, s-o cunoşti, dacă eşti atît de înţelept s-o consideri ca atare... Dar imensul pericol al psihogramelor e că ascultătorul va avea întotdeauna tendinţa să ia această latură complementară drept singura realitate.. Poate şi mai grav e cînd ascultătorul este însuşi subiectul... Pentru că acest subiect cristalizează în jurul falsei idei despre el însuşi, pe care i-a furnizat-o psihograma ; opreşte ceea ce ar fi trebuit să rămînă fluid ; şi ia drept bună propria sa visare... Ceea ce, de fapt, se numeşte nebunie.

— Exagerezi, prietene !

— Să admitem că descriu un caz limită... dar îţi semnalez un pericol cert. la seama !

Vai ! Întîmplările pe care le voi povesti acum confirmă în cel mai strălucit mod temerile exprimate atunci de cel mai inteligent dintre colegii mei.

XIX

Henriette Lemonnier

De fapt, ajung la cel mai penibil episod al acestei povestiri : cel care m-a determinat brusc să nu mă mai ocup de psihograf. A avut ca eroină pe sora mai mare a soţiei mele : Henriette. N-am vorbit de ea pînă acum decît pentru a arăta rolul nefast pe care-l juca soţul ei, Jérôme Lemonnier, pe lîngă socrii mei. Dar (şi o mărturisesc cu atît mai bucuros, cu cît acest sentiment a rămas întotdeauna foarte curat) Henriette Lemonnier a ocupat, după căsătorie, un loc important în gîndurile şi afecţiunea mea. Era cea mai frumoasă dintre cele trei surori Cauvin-Lequeux, iar Suzanne, care n-a iubit-o niciodată, nu ascundea, în zilele-i de sinceritate, că gelozia juca un important rol în antipatia ei. Era nu numai frumoasă, dar şi inteligentă, avea o voce plăcută şi un farmec ce i-a determinat pe părinţi să creadă că va face uşor cea mai strălucită căsătorie.

Dar Henriette Cauvin-Lequeux ajunsese la douăzeci şi cinci de ani fără să-şi fi ales un soţ. Mai mulţi burghezi înstăriţi din Rouen, industriaşi, funcţionari, medici, au dorit să se însoare cu ea, însă despre toţi Henriette declarase că o plictisesc. Mai tîrziu, unele convorbiri cu ea m-au făcut să mă gîndesc că se prefăcea că disprețuieşte ceea ce, de fapt, o înspăimînta şi că această femeie atît de admirată suferea de o surprinzătoare şi maladivă timiditate. Dar ciudat e că la douăzeci şi şase de ani l-a

acceptat cu căldură pe Jérôme Lemonnier, dintre toți, cel mai laș, mai mediocru și mai nedemn de ea. Era unul din acele curioase personaje care au încercat toate meseriile, eșuînd în toate, pentru că poartă în ei cauza eșecului. Jérôme Lemonnier nu muncea, nu se considera niciodată plătit cum se cuvine pentru o muncă pe care nu o făcea, era veșnic pe punctul de a deveni directorul unei întreprinderi uriașe și, în așteptarea succesului, care, dacă te luai după el, era întotdeauna aproape, împrumuta de la toți cei din jur sumele necesare.

Cum de i-a plăcut Henriettei ? De ce i-a rămas credincioasă cînd el o înșela în modul cel mai ordinar ? De ce era gata să-și jefuiască pentru el părinții, pe care totuși, ca și celelalte surori, îi venera ? Toate acestea erau foarte misterioase. Față de mine, ghicindu-mi pesemne admirația, avea momente cînd își deschidea sufletul cu sinceritate. „Privește-l pe soțul meu — îmi spunea uneori în șoaptă, cînd stăteam lîngă ea în salonul de pe strada Fontenelle — uită-te la ochii lui, Denis : e dracul gol !"

După căsătorie, vreo doi-trei bărbați s-au îndrăgostit de ea, și mai ales, în timpul șederii la noi, unul din colegii mei celibatari, Jarousseau, un matematician remarcabil și muzician fermecător. O acompania pe Henriette la pian : au făcut împreună cîteva plimbări la țară, dar cînd am căutat apoi s-o necăjesc, mi-a spus oftînd :

— Dragul meu Denis, dacă ai ști cît mă plictisește !

— Bine, Henriette, dar Jarousseau e un om agreabil ! Ești teribilă, toată lumea te plictisește !

— Nu ; există un om care nu mă plictisește niciodată : soțul meu.

De cînd ne întorsesem din America, o simțeam în plină criză. Așa cum se temuse Suzanne, reușise în timpul absenței noastre să obțină, de la socrul meu, ipotecarea casei, împrumutîndu-i lui Lemonnier o sumă destul de importantă care i-a permis ceva mai tîrziu curajosului Jérôme să plece într-o călătorie

cu altă femeie. În octombrie, văzînd-o cu desăvîrșire descumpănită, am ispitit-o pe Henriette să vină la Caen în loc să se macine în tristul ei apartament din Rouen. Am convins-o greu.

— Nu, nu. E mai bine să nu mă mișc de aici. Caen îmi place nespus de mult, dar acum lucrurile frumoase îmi fac rău : o privelişte frumoasă mă face să-mi doresc moartea.

Cînd a venit la noi, am încercat să-i trezesc pofta de viață.

— De ce nu cînți, Henriette ? Îmi place atît de mult vocea ta şi Suzanne te-ar acompania bucuroasă.

— Dragă Denis, ești foarte drăguț, dar n-am curaj. Sînt mai bine de şase luni de cînd n-am deschis o partitură... Ce vrei ? Cînd o femeie nu are echilibru în viața sentimentală, nu mai e bună de nimic. Sîntem nişte ființe sărmane pentru care bărbatul joacă rolul de tutore. Şi cînd tutorele lipseşte, cum e cazul meu, floarea se frînge ajungînd în noroi.

— Ba nu-i adevărat — replică Suzanne — şi n-ai de fel dreptate să-i spui aşa ceva lui Denis, care e gata să te creadă ; eu cunosc femei care trăiesc singure şi sînt fericite.

— Aş vrea să cercetez acest lucru mai îndeaproape — răspunse Henriette. În fond, singurătatea e un mod destul de laş de a eluda problemele.

— Dar cine te sileşte să rămîi singură, Henriette ? Eşti fermecătoare...

— Mulțumesc, Denis...

— Nu, constat un adevăr. Mii de bărbați ar fi fericiți să-ți țină tovărăşie.

— Să nu crezi aşa ceva. E adevărat că pe vremuri nu eram urîtă. Dar te-nşeli dacă-ți închipui că bărbaților le place frumusețea sau delicatețea sentimentelor. Cei mai mulți caută femeia uşoară, mai ales în Franța, unde bărbații nu sînt sentimentali... Sînt mai fericiți poate aşa... dar e plicticos pentru femei.

— Îi judeci pe francezi după Jérôme — zise Suzanne. Din fericire nu-i seamănă toți.

— Jérôme ? E unul dintre cei mai buni — răspunse Henriette, cu o ciudată patimă. Dacă i-ai citi scrisorile, tandreţea lor te-ar surprinde ; dacă m-aş afla vreodată în proces de divorţ, scrisorile astea m-ar face să pierd.

— Arde-le...

— Ar fi păcat... Scrie foarte frumos, cu o naivitate înduioşătoare.

Soţia mea, care în asemenea momente o compătimea sincer, se străduia să se arate drăgăstoasă, dar cordialitatea ei era stîngace. Punea prea multe întrebări, răscolea prea mult gîndurile sedimentate de care vorbea Henriette şi zgîndărea o rană morală care cred c-ar fi trebuit ferită de aerul înconjurător. Cînd rămîneam singur cu cumnata mea, încercam s-o scuz pe Suzanne.

— Te iubeşte mult, Henriette. E plină de cele mai bune intenţii, dar uneori e stîngace. Adesea mă tem să nu te rănească.

— Nu-i nimic, Denis, sînt obişnuită. Toate femeile sînt nişte stricate.

— Cum poţi să rosteşti vorbe atît de crude şi deznădăjduite. Dorim din toată inima să te simţi bine aici.

— În felul meu, sînt foarte fericită, Denis, plîng toată ziua şi-mi face foarte bine.

Ea a fost aceea care mi-a cerut să experimentez pe ea psihograful, ceea ce nu făcusem pînă atunci de teamă să nu-i dezvălui Suzannei, lacomă în privinţa asta, gîndurile secrete ale surorii sale.

— Uite ce aş vrea, Denis... Să nu mă previi. Să faci în aşa fel, încît să mă prinzi într-un moment de visare, cum faci un instantaneu unui model cînd nu pozează... Apoi să-mi dai banda ; ai să mă-nveţi cum s-o ascult. Ai să-mi juri că n-o să cauţi să afli conţinutul... Numai eu vreau să-l cunosc... Am nevoie să aflu atîtea lucruri despre mine.

Am rezistat o vreme, apoi am sfîrşit prin a îndeplini ceea ce-mi ceruse, deoarece eram slab faţă de Henriette. A trebuit să-i studiez mult obiceiurile

pînă să prind un moment cînd să nu fie atentă. Printr-o nefericită coincidență, în timp ce se afla la noi, a sosit din America, pe adresa noastră, un nou model de psihograf, pe care nici Suzanne, nici Henriette nu-l cunoșteau și care m-a ajutat să obțin o psihogramă cît se poate de sinceră.

Biata Henriette! Cînd i-am dat banda, părea atît de veselă cum n-o văzusem de multă vreme. Îmi răsună încă în urechi pașii ei repezi tropotind pe scară în timp ce ne urcam în pod, unde aveam să-i arăt difuzorul. Am ales o joi, zi în care Suzanne îi însoțea pe copii la profesorul de gimnastică și la cel de pian, lipsind de-acasă de la ora două la cinci după-amiază.

„Cîtă poezie e pe chipul ei! mă gîndeam în timp ce mă străduiam să-i explic cît mai bine modul de funcționare al aparatului.

În loc de mulțumesc, mi-a zîmbit sfios și încîntător:

— Bravo, Denis! Ești cel mai bun profesor! Explici foarte limpede! Asta spun și elevii tăi.

Am lăsat-o singură, ducîndu-mă la facultate, unde trebuia să asist la examenele sesiunii din octombrie, dar eram atît de curios să aflu impresiile cumnatei mele, pusă față-n față cu ea însăși, încît am scurtat lecția și m-am întors cît mai repede. Cu toată graba, n-am mai găsit-o pe Henriette lîngă difuzor.

— Henriette, Henriette! Unde ești?

Îmi răspunse servitoarea:

— Domnul o strigă pe doamna Lemonnier? A plecat.

— A plecat?

— Da, domnule... M-a rugat să-i ajut să-și facă bagajele... A telefonat la gară, apoi a chemat o mașină.

— Și doamna ce-a spus?

— Doamna nu s-a întors încă.

— Ar fi trebuit să mă previi, să mă chemi...

— Eu, domnule? Nu știam... Nu mi s-a dat ordin. Doamna Lemonnier mi-a spus că sînteți la curent...

— Și nu a lăsat nimic pentru mine?

— Ba da... e o scrisoare pe biroul dumneavoastră.

„Denis, dragul meu Denis, nu fi supărat pe mine. Am aflat din gura mea cît sînt de nenorocită. N-aș mai fi în stare să suport acum o conversație, nici măcar afectuoasă. Să nu regreți că ai cedat rugăminților mele. Această experiență n-a făcut decît să confirme ceea ce știam și mă străduiam să uit. Singura deosebire e că, datorită aparatului, gîndurile mele negre au căpătat formă și că uitarea nu va mai putea fi atît de ușoară. Știu acum nu numai că viața mea e fără speranță, dar știu că o știu. Poate e mai bine așa. La revedere, Denis. În cele mai grele momente mi-ai fost cel mai credincios prieten. Explică-i Suzannei ce s-a întîmplat și spune-i că, în ciuda micilor noastre neînțelegeri, o iubesc mult. Mă duc întîi la Rouen, apoi, dacă Jérôme, care e în sud, mă poate primi, mă duc la el.

Voi nota cît mai pe scurt faptele care au urmat și a căror relatare mă mai tulbură încă și azi. Am aflat mai întîi, dintr-o scrisoare a doamnei Cauvin-Lequeux, de trecerea Henriettei prin Rouen și de plecarea ei la Cannes. Acolo trebuia să-l întîlnească pe Jérôme, dar el făcuse cu siguranță o nouă cucerire, căci îi scrisese soției că nu poate sosi decît peste două zile, rugînd-o să-l aștepte la hotelul din Cannes. A doua zi, Henriette a închiriat o barcă cu pînze pentru a merge în insule. Era un lucru obișnuit. Înotătoare excelentă, navigatoare iscusită, ei îi plăceau asemenea plimbări solitare.

Barca ei a fost găsită, cîteva ore mai tîrziu, de o șalupă cu motor, care a remorcat-o și a adus-o în port. Henriette a fost aruncată de valuri a doua zi pe mica plajă de la La Napoule. Pe corp nu avea nici o urmă de rană, așa încît Jérôme și părinții ei

au putut vorbi despre un accident, fără să pară ciudat. Dar această întîmplare prea venea imediat după confruntarea Henriettei cu propriile-i gînduri pentru ca între cele două fapte să nu fiu constrins să stabilesc, fără voia mea, o legătură.

XX

Epilog

Moartea cumnatei mele m-a mișcat și m-a tulburat atît de adînc, încît multă vreme nu am putut suporta nici vederea, nici numele aparatului fatal care, așa mi se părea, fusese de vină; nutrisem pentru nefericita Henriette o admirație tandră; nu mă puteam obișnui cu gîndul că eu, prietenul ei cel mai bun, devenisem, poate din imprudență, instrumentul disperării ei. Deși nu-și prea iubise sora, Suzanne a fost de acord cînd am hotărît să distrug toate aparatele pe care le aveam. Aceste mașinării îi displăcuseră întotdeauna; a prins momentul să se descotorosească de ele, nu fără un tălnuit sentiment de răzbunare.

Adesea, în cursul lunilor ce s-au scurs după această dramă, Maxime Heurteloup, care continua să se ocupe de difuzarea aparatului în Franța, voia să mă țină la curent cu mersul afacerilor; de fiecare dată îl imploram să nu mai deschidă în fața mea un subiect devenit pentru mine penibil și chiar insuportabil. De abia peste trei ani am avut tăria să discut cu el despre Compania franceză a Psihografului.

Ceea ce mi-a destăinuit, după o lungă tăcere, m-a surprins mult. Contrar speranțelor mele (dar exact așa cum prevăzuse Martin Weber), aparatul lui Hickey nu avusese în Franța nici un succes. Foarte curînd, presa încetase să vorbească despre psihograf, curiozitatea se stinsese, iar în cataloage, locul rezervat aparatului se reducea tot mai mult, ajungînd la fel cu cel rezervat unor jocuri perimate pentru copii, ca *diabolo* sau *grațiile*. În primele luni, Maxime ciști-

gase ceva bani, dar din al doilea an a trebuit să reducă cheltuielile, să închirieze o parte din magazin şi să nu păstreze decît un personal restrîns. Cu o dactilografă şi un vînzător, asigura acum o mică întreprindere care mergea tot mai prost şi răspundea prompt rarelor cereri primite. Beneficiile erau, aşadar, mici, partea mea neînsemnată.

În Statele Unite, mi-a povestit Maxime, succesul fusese răsunător la început, dar de scurtă durată... O enciclică pontificală, *Bona conscientia*, interzisese catolicilor americani, care, după cum se ştie, sînt numeroşi şi influenţi, cumpărarea aparatului. Restul populaţiei încetase repede să considere psihograful eficace. Cei mai inteligenţi dintre cei care-l folosiseră ajunseseră la aceeaşi concluzie cu Martin Weber, că „adevărul" dezvăluit de aparat nu reprezintă o imagine reală a conţinutului unei gîndiri. Catastrofe similare celei care a costat viaţa nefericitei mele cumnate fuseseră atribuite, în faţa tribunalelor, psihografului, stîrnind o vie indignare.

Împotriva aparatelor rămase în uz, spiritele americane au organizat o rezistenţă eficace. După cum în armată perfecţionarea mijloacelor de atac antrenează întotdeauna şi perfecţionarea mijloacelor de apărare, tot astfel pentru a respinge asalturile psihografului, fortăreţele conştiinţei au fost mai bine fortificate de către cei care ţineau la viaţa lor secretă. Destul de curînd, modelele de psihograf, prea bine cunoscute, nu mai înşelau pe nimeni. Degeaba inventaseră Fork şi Drummerl tipuri noi, mai complicate şi greu de descoperit, deoarece şi aceste tipuri au fost, la rîndul lor, „reperate".

Ideea pe care o avusesem cîndva despre „o rugăciune psihografică" a avut succes. La New York se vînduseră broşuri recomandînd cititorilor aproximativ următoarele : „Dacă aveţi motive să vă temeţi de prezenţa unui psihograf la căpătîiul dumneavoastră, recitaţi, înainte de a adormi şi pînă vă cuprinde somnul, unul din textele următoare :..." Urmau versuri sau calcule menite să îndepărteze din memorie

orice gînd revelator. Metoda îi silea pe preacurioşii proprietari de aparate să asculte lungi şi plictisitoare audiţii care nu le spuneau nimic nou despre subiecţii anchetei lor. Lumea s-a plictisit destul de repede şi a dat uitării psihograful.

Şi astfel, această descoperire care, credeam eu în timpul primelor experienţe, trebuia să transforme raporturile dintre oameni, n-a avut de fapt aproape nici o influenţă. Tulburase pe vremuri, de altminteri în cel mai fericit mod, căminul nostru, pentru că ne-a luat prin surprindere. Dar, cu toate descoperirile ce-i modifică obiceiurile, omenirea încearcă să menţină prin religie, prin filozofie o temperatură morală aproape constantă. Contra acestei noi otrăvi a secretat repede antidotul eficace.

— Îţi mai aduci aminte — mă întrebă Maxime — de speranţele de împăcare politică pe care ni le puneam în aparatul tău, după fericita noastră experienţă? Dar, vai! Oameni ca noi sînt puţini... De sute de ori am fost de faţă cînd, pe baza unei psihograme cinstit înregistrată, dovedeam unui om politic fanatic că unul din adversarii săi era, în ciuda părerii lui, un cetăţean loial, care-şi iubea din tot sufletul ţara. Primul efect era de mirare plină de neîncredere; urma un timp destul de lung de tăcere, de proastă dispoziţie şi de nemulţumire; apoi se dezlănţuia furtuna, iar eu eram acuzat că dezbin partidul (oricare ar fi fost) printr-o propagandă nesănătoasă... Adevărul, vezi tu, e că unii oameni ţin la ceea ce-i dezbină, iar cel care-i priveză de aceasta e socotit duşman... Cine ştie? Poate au dreptate; poate numai certitudinile absolute, nesăbuite şi încăpăţînate dau naştere unor acţiuni eficace... Oricum ar sta lucrurile, neavînd vocaţie de martir, am renunţat repede la acest rol prea ingrat de conciliator. Iar nefericitul nostru aparat a înregistrat încă un eşec.

L-am întrebat dacă munca pe care i-am dat-o nu dăunase treburilor sale din Malaunay. M-a liniştit;

abia dacă mai consacra cîteva ore pe săptămînă agenției muribunde a Companiei Psihografului. În ceea ce privește fabricarea lui, era acum atît de neînsemnată, încît renunțase să mai construiască aparatul în Franța. Uzina din Baltimore îi trimitea piesele separate.

Și astfel, totul devenise mărunt, mediocru în această aventură pe care o crezusem atît de măreață. Speranțe și temeri nutrite odinioară la Westmouth, totul se spulberase, lăsînd în urmă numai un mormînt părăsit la care veneam doar eu din cînd în cînd să aduc flori, iar la etajul trei al unui imobil parizian, un birou prăfuit unde moțăia o dactilografă descurajată.

Acum cînd scriu aceste rînduri, ultimele din povestirea mea, s-au scurs mai bine de zece ani de la descoperirea psihografului. Cine își mai aduce aminte de el? Uneori, în timpul unei vizite la un coleg de la Sorbona, mi se întîmplă să zăresc pe un șemineu sau aruncat într-un ungher, printre jucării pe jumătate stricate, unul din vechile noastre aparate, și mă gîndesc atunci la marele Swift, care, dînd oamenilor, în *Călătoriile lui Gulliver*, cea mai nemiloasă satiră la adresa răutății și prostiei lor, n-ar mai putea găsi azi extraordinara lui carte decît în bibliotecile copiilor.

În fiecare an, pe la sfîrșitul lui decembrie, primim de la soții Hickey o ilustrată de Crăciun. Pînă acum, felicitările nu conțineau decît cele mai obișnuite urări, scrise de Gertrude Hickey. Anul acesta, pentru prima dată, am recunoscut scrisul mărunt al prietenului meu și, după lungi eforturi, am reușit să descifrez: *„Discursul interior e tot atît de puțin adevărat ca și discursul public; ultimul ne apără de ceilalți, iar primul de noi înșine"*.

I-am întins Suzannei ilustrata înfățișînd Universitatea Westmouth într-o zi de meci, împodobită în drapele multicolore:

— Uite o felicitare din America, în care fizicianul nostru devine filozof.

Soția mea a luat ilustrata, a privit-o nepăsătoare, apoi, fără să descifreze textul, mi-a înapoiat-o :

— Omul ăsta m-a plictisit întotdeauna ; și cît zgomot a făcut pentru nimic !

Pentru nimic ? În clipa cînd le-a rostit, cuvintele ei mi s-au părut nedrepte și aspre. Dar poate că avea dreptate.

ENIGMA DOCTORULUI JAMES

I

Am stat mult în cumpănă dacă să scriu sau nu această povestire. Știu că ea va stîrni nedumerirea unor ființe la care am ținut nespus, iar multora nu le va plăcea. Unii se vor îndoi de buna mea credință, alții de dreapta-mi judecată. Și eu aș fi gîndit ca ei dacă n-aș fi fost spectator accidental și refractar la întîmplările pe care le voi istorisi. Sînt atît de conștient de aparenta lor absurditate, încît nu am pomenit niciodată de ele nici chiar celor mai apropiați prieteni. Dacă m-am hotărît să rup azi tăcerea, e pentru că nu am dreptul să las să piară, după moartea mea, singurul obiect, martor al unui vis straniu.

Înainte de a respinge teoriile doctorului James ca neverosimile, cer îngăduința cititorilor mei să țină seamă că am dat întotdeauna dovadă de prudență. Ca toți oamenii, am avut și eu pasiunile și slăbiciunile mele ; dar am încercat să-mi salvez rațiunea. În știință, în metafizică, în politică și chiar în viața sentimentală, m-am străduit să nu iau dorințele drept dovezi. Sînt departe de a fi reușit întotdeauna, dar, poate, se va ține seamă de grija mea pentru măsură, acum, cînd am nevoie de atîta îngăduință.

Al doilea argument în favoarea mea este următorul : faptele pe care le voi descrie sînt surprinzătoare, dar pot fi verificate ; cîteva experiențe simple, pe care orice fizician, biolog sau medic le poate face lesne, vor dovedi că teoriile lui James, chiar dacă vor fi considerate absurde, se bazează pe observații reale. De ce n-am continuat eu însumi aceste experiențe ? De ce nu le-am dat în vileag imediat după

moartea lui ? Mi-e greu să explic. Cred că datorită timidității și dezgustului înnăscut de a mă ocupa de anumite probleme. Împrejurările au făcut din mine un scriitor, nu un savant. Nu aveam la dispoziția mea nici spital, nici laborator. Nu mă puteam hotărî să stabilesc legături cu unii oameni de știință, pentru care eram un simplu profan, doar pentru a le atrage atenția asupra unor fenomene pe care le știam atît de potrivnice ideilor lor. Regret slăbiciunea de care am dat dovadă și aș fi fericit dacă publicarea acestor amintiri ar trezi în spiritele înclinate spre aventură dorința de a merge mai departe pe drumul nefericitului meu prieten, în explorarea unor lumi noi.

• • •

Pe doctorul James l-am cunoscut în timpul războiului din 1914. Ne-am întîlnit pentru prima dată pe un cîmp noroios din Flandra. Printre englezii veseli și sănătoși, pometii proeminenți, obrajii supți, chipul său chinuit m-au izbit din prima clipă. Fusese numit medicul diviziei în care eu eram ofițerul francez de legătură. Curînd a devenit prietenul meu și, cu toată grozăvia acelor vremi și locuri, am păstrat o amintire plăcută lunilor petrecute împreună pe culmile din Ypres. Stăteam în același cort. O lădiță de biscuiți, așezată între paturile noastre de campanie, servea drept masă și bibliotecă. Noaptea, în Poperinghe, pe cînd obuzele șuierau deasupra capetelor, iar vîntul izbea nemilos în pînza udă a cortului, alungîndu-ne somnul, stăteam de vorbă în șoaptă despre nebuni și poeți. Tovarășul meu îmi plăcea. Sub înfățișarea lui cinică, ghiceam un suflet sensibil și îndrăzneț. Era atît de discret, încît, după multă vreme petrecută împreună, nu știam dacă era căsătorit, dacă avea copii.

Armistițiul a pus deodată capăt acestei prietenii ca și multor altora. Un an ne-am scris. Așa am aflat

că James lucra la un spital din Londra. Apoi unul din noi (nu mai știu care) a neglijat să mai răspundă. James s-a transformat într-o imagine încă prezentă în gîndurile mele, dar ireală, ca un personaj de roman. Apoi nu m-am mai gîndit la el nici chiar în vis, pînă în primăvara anului 1923.

În anul acela a trebuit să rămîn o bună bucată de vreme la Londra pentru niște cercetări la British Museum. Eram singur și mă simțeam trist și obosit din pricina unei munci neîntrerupte. Într-o dimineață, soarele strălucea atît de puternic, încît n-am avut curajul să mă închid în bibliotecă. Am privit un timp porumbeii de sub colonada greacă a muzeului, familiari și distanți ca și cei din Piața San Marco. Eram năpădit de gînduri. Constatam că singurătatea, sănătoasă pentru o perioadă scurtă, devenea de nesuportat. Aveam totuși camarazi englezi. De ce n-am căutat să-i revăd ? Oare n-ar fi fost plăcut să-ți petreci serile cu un om atît de inteligent ca doctorul James ? Nu-i mai știam adresa, însă nu e greu să găsești un medic. Am intrat în marea sală de lectură și acolo am aflat din cartea de telefon că H. B. James, M. D., locuia la spitalul Saint-Barnabe. M-am hotărît să renunț la lucru în dimineața aceea și să pornesc în căutarea prietenului meu.

Spitalul Saint-Barnabe este situat pe malul drept al Tamisei, în cartierul popular ce se întinde dincolo de Blackfriars Bridge. Traversarea apei în acest loc îmi trezește întotdeauna gînduri stranii și puternice. Aici, Tamisa desparte două lumi. Părăsești Londra gotică și renascentistă, Londra scuarurilor dispuse ca pătratele pe tabla de șah, a cheiurilor plantate cu copaci în dreptul marilor hoteluri, a fluviului roșu de mașini, și te pomenești într-un oraș de uzine și antrepozite, cu ziduri netencuite și hornuri pătrate. În dimineața aceea, contrastul mi s-a părut cu atît mai izbitor, cu cît în clipa cînd treceam podul un nor a ascuns deodată soarele. Sub lumină tristă, prevestitoare de furtună, am pășit pe țărmul mîlos, unde oamenii încărcau saci cu ipsos pe șlepurile

trase la mal. Pe strada principală, tractoarele cu aburi, tramvaiele înaintau zgomotos. Pe trotuar, o piață mizeră în care mișuna lumea. Mă aflam pe un alt tărîm.

Un polițist mi-a arătat drumul spre Saint-Barnabe. Spitalul se afla pe malul apei. Printre casele sordide și zidurile antrepozitelor, mi s-a părut un adevărat refugiu. Clădirea, ca aproape toate din Londra, aducea cu unele gravuri romantice unde dîre lungi și albe accentuează sumbra violență a umbrelor, dar cărora, ici și colo, cîteva pete de culoare — verdele ierbii, rochia albastră ca levănțica a unei infirmiere, halatele purpurii a trei convalescenți făcînd primii pași — le dau viață. Deasupra gardului, o inscripție pe o mare banderolă menționa că spitalul Saint-Barnabe trăia de pe urma donațiilor benevole și că la acea dată avea nevoie de treizeci de mii de lire. Am intrat înăuntru și l-am întrebat pe portar dacă doctorul H. B. James lucra acolo.

— Doctorul James ? Da, cum să nu. La ora aceasta îl puteți găsi la locuința sa... Luați-o pe sub arcada comemorativă și-apoi la stînga.

Am făcut întocmai și am dat de un pavilion separat, construit, de asemenea, din piatră albă înnegrită de fum, dar acoperit de viță sălbatică și de iederă. În capul scării se afla un tabel cu numele medicilor, fiecare urmat de mențiunea *In* sau *Out*. Chiar la începutul listei am citit *Dr. JAMES, First Floor, Room 21, In*. Am urcat. Numele prietenului meu era gravat pe placa de lemn a unei uși. Deodată am încercat o neliniște, m-am simțit aproape intimidat. Oare îi va face plăcere să mă revadă după atîta amar de vreme ? Sau, după cîteva fraze politicoase, mă voi trezi din nou singur în lugubra îngrămădire de hornuri și cocioabe ? Am ciocănit și, cu o mișcare inconștientă, am apăsat pe clanță. Clanța nu se clinti. Era blocată pe dinăuntru. O voce, vocea ascuțită ce semăna cu șuierul smuls de vînt unor șine ruginite, pe care o cunoscusem atît de bine, rosti pe un ton ce mi s-a părut ostil :

— O clipă, vă rog.

În tăcerea care a urmat, am auzit paşi grăbiţi, zgomotul unor inele alunecînd, aşa cum face o perdea trasă brusc, un strigăt destul de asemănător cu cel scos de un mic animal atunci cînd îl ciupeşti sau îl loveşti din neatenţie, apoi un clinchet de pahare ciocnite. Într-o chiuvetă curgea apa, liniştit dar enervant. Iar eu, în picioare, în faţa acestei uşi, oarecum nemulţumit, aşteptam. Ce făcea James? Întrerupsesem o operaţie, un pansament, o explorare? Era puţin probabil. James nu era chirurg şi, de altfel, nu ar fi adus bolnavul în camera sa. Oare se sculase tîrziu, după garda de noapte? Îl trezisem din somn? În sfîrşit, apa încetă să mai curgă. Nişte paşi se îndreptau spre mine, clanţa se mişcă sub mîna mea şi, prin uşa întredeschisă, se ivi capul doctorului. Era şi mai slab decît în timpul războiului; ochii înfundaţi în orbite aveau o strălucire tulbure, încercănată parcă. Desluşeam ceva buimac în expresia lor care m-a surprins neplăcut. Şovăi o clipă înainte de a alege din noianul amintirilor pe cea potrivită vizitatorului neaşteptat, apoi zîmbi şi deschise larg uşa. Am văzut că era îmbrăcat cu o bluză albă.

— *Hello, my boy!* spuse el. Ce naiba faci în Anglia? Numai la dumneata nu mă gîndeam să te văd azi.

Camera era mobilată simplu: un pat de campanie, două scaune, un fotoliu mare de piele, cîteva rafturi, unele pline cu cărţi, altele ascunse de o draperie verde, cea pe care, neîndoielnic, o auzisem lunecînd pe vergeaua metalică. Într-un colţ era o chiuvetă plină cu apă şi săpun. Pe şemineu, mai multe fotografii ale unei tinere. James mă pofti să iau loc în fotoliu şi îmi întinse un pachet de ţigări, dar părea atît de neliniştit, încît mă întrebam dacă nu cumva o a treia persoană se află ascunsă în cameră. Apoi făcu un efort să-mi vorbească, cu aerul fals interesat al omului întrerupt dintr-o treabă suspectă şi care se preface a fi la largul lui:

— Ei... M-ai părăsit de cînd ai devenit istoric... Ţi-am citit ultima carte, deşi nu mi-ai trimis-o... Nu e rea... Nu te credeam în stare... Dar să lăsăm cărţile... ce mai faci ?

Mă dusesem acolo, foarte fericit să întîlnesc un om pe care-l iubisem şi care îmi prilejuise cele mai vii satisfacţii intelectuale. Mă simţeam stingherit şi într-atît de jenat, încît toată bucuria mea se spulberase. Îmi dădeam seama că noi doi nu mai aveam aproape nimic să ne spunem. Ne cunoscusem în calitate de membrii ai unui grup care încetase de mult să mai existe. Din sufletul nostru cel de la 1918 nu mai rămăsese nimic. Temerile noastre în legătură cu rezultatul războiului, dispreţul nostru faţă de minciunile războiului, mila noastră faţă de prietenii răniţi, toate aceste sentimente muriseră întocmai ca celulele superficiale ce alcătuiseră pe-atunci înfăţişarea noastră pămîntească. Pentru Eul care pătrunsese în cameră, acest James ce se afla acolo era o fiinţă la fel de necunoscută ca şi un trecător pe care l-aş fi oprit la întîmplare în Piccadilly. Mi-am dat seama că singurul mijloc de a regăsi în el straturile mai profunde şi mai temeinice era să-i mărturisesc decepţia mea.

— E ciudat, doctore... Ţi-aminteşti de una din serile noastre din Ypres cînd mi-ai descris disocierea personalităţii la nebuni ? Încerc acum un sentiment asemănător. Venit aici să caut un Eu care nu mai există, doresc în zadar clipa de nebunie ce mi-ar îngădui să fiu bucuros că te văd...

O frază ca asta era de ajuns pentru a-i inspira lui James cel de odinioară un discurs savant şi plin de umor. El însă ridică din umeri plictisit, îşi aprinse o ţigară şi se aşeză pe un scaun, continuînd să privească jur împrejur cu acelaşi aer neliniştit.

— Eh ! oftă el. A trecut multă vereme de cînd nu mă mai ocup cu disocieri şi sublimări... Îngrijesc canceroşi, cardiaci, bolnavi de plămîni. Portul din Londra îmi aduce uneori şi compatrioţi de-ai dumitale, marinari.

În clipa aceea, în spatele draperiei verzi se auzi zgomotul stîrnit de un şobolan în goana lui, un foşnet iute, tăios, răsunînd şi mai sonor datorită gheareloi ascuţite, zgomot pe care cei ce l-au auzit vreodată nu-l mai pot uita. Şi lucrul acesta mi-a sugerat brusc un adăpost pe care-l împărţisem cu James, într-un şanţ de cale ferată.

— Ia te uită ! i-am spus, vesel. Ai şobolani ? Asta mi-aduce aminte de clipele trăite împreună.

— Şobolani ? întrebă, ridicîndu-se cu un aer nemulţumit. Cum îţi închipui că există şobolani într-un spital ?... Ai halucinaţii, prietene. Îmi pare rău, dar nu mai putem rămîne aici... E ora cînd trebuie să încep vizita... Vrei să mă-nsoţeşti ? Ar putea să te intereseze.

Mă simţeam nespus de stingherit.

— Eşti sigur că nu te voi stînjeni ? Aş putea foarte bine să vin altă dată.

— Nu — îmi spuse cu un ton şi binevoitor, şi ironic. Nu... acum nu mă mai stînjeneşti.

S-a îndreptat grăbit spre chiuvetă şi, luînd în mînă puţină apă cu săpun, şterse de pe marginea chiuvetei o pată roşie.

II

Spitalul Saint-Barnabe mi s-a părut unul din cele mai puţin sinistre din cîte îţi poţi imagina. Sălile erau pardosite cu dale negre şi albe, paturile roşii aşezate în ordine, ferestrele împodobite cu flori. Infirmierele în halate albastre, aproape toate drăguţe şi blînde, erau, în acest ţinut al bolii, oaze de prospeţime şi sănătate. Fiecare sală avea o infirmieră-şefă, pe care o puteai recunoaşte după un cordon de un albastru mai închis.

— E ceva nou, *sister* [1] ? o întrebă James.

[1] Soră (în limba engleză în text). (n.t.)

— Aş dori să vă uitaţi la 216, domnule doctor. Febra nu scade.

James se apropie de pat, întoarse pancarta suspendată deasupra pacientului, încercă să-şi amintească istoricul bolii şi indică o schimbare de tratament, cu o voce plictisită şi tristă. În salonul de femei am fost mirat de indiferenţa lui. Mie, spectacolul unei femei bolnave (mai ales dacă e tînără şi frumoasă) mi-a inspirat întotdeauna o negrăită milă, îmbinată poate cu senzualitate.

Îmi dădeam seama că un medic, pătrunzînd în aceste saloane, nu încerca aceeaşi impresie sfîşietoare şi plăcută, totodată, de compasiune şi intimitate surprinsă ; totuşi am rămas mirat văzîndu-mi camaradul insensibil la unele cochetării ale celor sortite morţii. O fată cu părul lung, despletit, de o paloare cadaverică, se căzni să zîmbească la trecerea noastră, apoi se prăbuşi gîfîind pe pernă.

— Sărmana copilă !... i-am şoptit lui James.

— Care ?... mă întrebă el. Ah, nr. 318 !... E pierdută.

În salonul de bărbaţi, mai mulţi bolnavi purtînd haine roşii stăteau strînşi grupuri-grupuri în jurul paturilor sau al noptierelor pline de flori. În vremea aceea se declarase o grevă în docuri. Mulţi dintre pacienţi erau răniţi, nu prea grav, şi discutau probleme politice şi religioase, cu aerul serios al predicatorilor din Hyde Park. Am observat privirea lui James înseninîndu-se cînd i s-a adresat unui tînăr de cincisprezece ani, un băiat foarte frumos.

— Uite-l şi pe Sonny. Nu mai ai ameţeli, nu-i aşa ? Vei pleca mîine. Altceva nimic nou, *sister ?*

— Nu cred că 413 o mai duce pînă mîine dimineaţă... Nu mai deschide ochii.

James se îndreptă spre un pat din colţul salonului, unde se afla întins un bătrîn. Obrajii săi slabi, precum şi aripile nasului păreau supte către interiorul trupului. Respira foarte repede. Barba roşcovană încărunţită nu fusese rasă de cîteva zile. James luă

pulsul bolnavului, care, insensibil, nu reacționă în nici un fel.

— Ai dreptate, *sister* — spuse James cu o bruscă însufleţire... N-o mai duce pînă mîine... O să-l previn pe Gregory... Nu vă mai ocupaţi de el... De altfel, o să trec să-l mai văd în cursul zilei... Faceţi-i un oleu camforat. Îi va prelungi viaţa pînă diseară.

Schimbarea bruscă a prietenului meu m-a umplut de uimire : pe cît fusese de indiferent pînă atunci, pe atît de însufleţit era acum.

— Trebuie să merg să-l văd pe *Post-Mortem Clerk*. Hai cu mine, te va interesa.

— Ce înseamnă *Post-Mortem Clerk?* am întrebat.

— Ai uitat latineşte ? După cum arată şi numele, *Post-Mortem Clerk* este asistentul însărcinat să supravegheze, după deces, autopsia cadavrelor... Asistentul nostru e un om bizar ; îl cheamă Gregory.

După ce coborîrăm trei trepte, James împinse o uşă grea, prevăzută cu zăvoare ; am intrat într-un amfiteatru de vreo douăzeci de locuri, cu pereţii albi, lăcuiţi, în mijlocul căruia se aflau patru mese de disecţie. Un miros neplăcut de formaldehidă plutea în aer. Am tresărit zărind un om scund ce se ivi în mijlocul amfiteatrului, cu viteză infernală. Nu mi-a plăcut din prima clipă. Şi totuşi avea o înfăţişare foarte obişnuită. Vîrfurile mustăţii pomădate, răsucite în furculiţă, se ridicau pînă spre ochelarii cu rame aurii. Cînd James îmi vorbise despre acest *comis* de cadavre, îmi închipuisem, nu ştiu de ce, un fel de călău romantic. Acest amestec de vulgaritate sulemenită, comercială, cu ideea morţii, mă şocă.

— Salut, Gregory ! i se adresă doctorul. Îţi prezint pe unul dintre prietenii mei francezi care vizitează spitalul. Am trecut să te previn că la noapte îl vom avea negreşit pe 413...

— Foarte bine, domnule doctor — răspunse asistentul. Voi veni diseară... Totul va fi gata... La zece ?

— Da, în jur de zece, chiar mai devreme dacă poţi.

— Apropo, domnule doctor, n-ați uitat de datorie... de ultimii doi ? întrebă Gregory în șoaptă.

James aruncă în juru-i aceeași privire neliniștită care m-a mirat și în odaia lui, scoase din portofel două bilete de bancă și i le întinse lui Gregory. Acesta mă privi prin ochelari.

— Poate că gentlemanul francez dorește să vadă instalația noastră — spuse Gregory, îndoind tacticos biletele.

Am îngăimat cîteva cuvinte neînțelese. Din pricina mirosului începusem să mă simt rău. Mă temeam să nu leșin prosteşte.

— Sîntem astfel organizați, încît aici și-n sala alăturată pot fi autopsiate pînă la opt cadavre zilnic — continuă asistentul, cu un aer satisfăcut. Cu excepția zilelor călduroase de vară, cînd noii-sosiți ne încurcă... Și totuși, domnule, cu metodă, chiar și-n toiul verii reușesc să fac față... Nu-i așa, domnule doctor ?...' Am reușit să autopsiez patru pe aceeași masă... Picioarele aici, capul dincoace. E de lucru, nu glumă, vă asigur... Nu, nu, nu ieșiți pe acolo, domnule. N-ați văzut cel mai frumos...

Se îndreptă spre ușa de fier fixată în peretele lăcuit și pe care era prinsă o tăbliță : „Profesorul Simpson dorește inimile intacte. Să se ia cele mai mari precauții". Zăvoarele scîrțîiră. Ușa se deschise încet. Un frig de moarte mă cuprinse. Trebuie că eram tare palid, căci James mă luă de braț, privindu-mă cu luare-aminte. Coborîrăm cîteva trepte și ajunserăm într-o pivniță mare cu pereții din cărămidă. Mijlocul acestei camere frigorifice era ocupat de un aparat de fontă ce semăna cu un cuptor de brutărie, cu un cazan sau, mai precis, cu un tipar uriaș în formă de fagure, căci tije lungi ieșeau din el. Gregory mă privi, îmi făcu un semn misterios ca și cînd era pe punctul de a-mi dărui cel mai frumos lucru din lume, apoi, cu o sprinteneală nemaipomenită, deschise două uși și trase două tije. Am scos un țipăt, căci adusese în mijlocul nostru o targă lungă pe care se afla culcată o femeie goală.

Ce frumoasă era acea femeie moartă ! Nu voi uita niciodată trupul acela de un alb supranatural. Ochii îi erau închiși. Un surîs trist și disprețuitor modela o gură încîntătoare. Cum a putut să moară într-un spital de suburbie o asemenea femeie ? Simțeai nevoia să o fi cunoscut, să o fi consolat, să o fi ajutat. Nemișcați, Gregory și James mă priveau.

— O recunoașteți, domnule doctor ? întrebă Gregory. E rusoaica. Așteptăm să vină familia s-o ridice.

Cu o mișcare bruscă, împinse din nou tija azvîrlind corpul și targa în mașinăria neagră de fontă, apoi îmi spuse cu mîndrie :

— Aici, la frig, le putem conserva oricît... Vreți să vedeți și un bărbat ?

— Nu... mulțumesc. Aș vrea să ies de aici.

James mă luă de braț, de data asta cu bunătate.

— Vreau să vii la mine, să-ți ofer un pahar de porto. Arăți prost... Gregory, pentru diseară ne-am înțeles, da ?

În clipa aceea, în amfiteatru se auzi un sunet surd : Tac-tac... Tac-tac-tac-tac...

— Doi-patru — spuse Gregory. E pentru dumneavoastră, domnule doctor.

— Scuză-mă, te părăsesc o clipă — mi se adresă James. Pentru fiecare din noi, soneria sună în mod special. Semnalul meu e doi-patru. Sînt sonerii în fiece sală și chiar în locuințele noastre... N-am decît să telefonez la centrală, ca să aflu unde este nevoie de mine. Poți să m-aștepți aici ?

— Aș prefera să te întîlnesc în altă parte, doctore. Nu vrei să iei masa cu mine diseară ? Locuiesc în City, într-un hotel foarte plăcut.

— Astă-seară... — șopti el, visător. Astă-seară... Bine, la urma urmelor, pot să fiu înlocuit. Și eu aș dori să stăm de vorbă. Dar, ai auzit, trebuie să mă-ntorc la zece... Dacă vrei să luăm masa mai devreme, pe la șapte pot veni.

— Te-aştept la *Johnson's Hotel.*

În fundul amfiteatrului, soneria repetă surd semnalul : doi-patru.

III

Proprietarul hotelului se lăuda că nu a instalat nici încălzire centrală, nici lumină electrică, dar, ce-i drept, în şemineul din hol ardea un foc zdravăn, candelabrele de argint străluceau pe masa din sufragerie, servitorii erau tăcuţi şi respectuoşi, iar călătorul ştia că aceştia îl consideră un om, nu un număr. I-am cerut administratorului să-mi rezerve pentru seară mica sufragerie particulară, căci îmi plăceau pereţii ei îmbrăcaţi în panel de stejar gălbui, şi cînd am intrat acolo, pe la ora şapte, am încercat un sentiment de uimitoare intimitate. Pe masa din lemn de acaju, lumina blîndă a luminărilor învăluia un vas cu narcise. O clipă mai tîrziu, cînd sosi James, am constatat cu plăcere că şi el era sensibil la farmecul acestui decor atît de simplu.

— Numai un francez e în stare să descopere în inima Londrei unghere ale bătrînei Anglii — spuse el, încălzindu-şi mîinile la foc. Ce bună idee ai avut ! Aveam atîta nevoie de odihnă ! În principiu, eu nu mă ocup de consultaţii, dar lunea e atît de aglomerată, încît, dacă pot, mi-ajut colegii.

— De ce sînt mai mulţi bolnavi lunea ?

— E lesne de-nţeles... În cartierele sărace, lunea e ziua cînd vin încasatorii să adune banii pentru chiria cuvenită pe săptămîna ce a trecut. Femeile fac ele ce fac să nu fie acasă şi, ca să aibă un motiv, îşi duc copiii la spital. Într-o zi ar trebui să vii să vezi. E de necrezut. Unele îşi lasă plozii pe bănci şi se duc să bea în crîşma de peste drum. După consultaţie, trebuie să le cauţi acolo şi să le aduci, adormite de-a binelea din pricina berii, ca să-şi aleagă ţîncul printre cei ce ne-au fost lăsaţi... Mai adaugă şi accidentele

de duminică, încăierările și, firește, propriii mei bolnavi. Toate la un loc înseamnă o zi grea.

— La masă, doctore... Mă voi strădui să te fac să uiți de spital. Mai ții minte vinul de Bourgogne pe care-l beam la Amiens ? L-am comandat pentru astă-seară.

În timpul mesei am depănat amintiri de război. Apoi James căzu într-o tăcere adîncă. Mi-am amintit că-și revenea adesea din asemenea absențe, printr-unul din acele discursuri strălucitoare și paradoxale care mă făcuseră să-l îndrăgesc. De aceea am tăcut și eu, așteptînd.

— Spune-mi — începu el deodată... Este o întrebare pe care nu ți-am pus-o niciodată... nici chiar în momente cînd ar fi părut firească... Crezi în nemurirea sufletului ?

Oarecum surprins, dar destul de mulțumit, căci regăseam în acest exordiu abrupt pe acel James din amintirile mele, am chibzuit o clipă, apoi am răspuns :

— Ia te uită ce întrebare ! Cunoști sau, mai degrabă, cunoșteai odinioară, „poziția" mea metafizică... Cred că descifrez în natură urmele unei ordini, a unui plan, dacă vrei reflexul a ceva divin. Dar planul însuși mi se pare ininteligibil pentru un spirit omenesc... Ca să-ți răspund, nu mă pot servi de nici o doctrină tradițională... Ceea ce-ți pot spune cinstit, e că n-am întîlnit pînă azi nici un semn vizibil în legătură cu supraviețuirea sufletelor... Dar mi se pare la fel de temerar să afirm că sufletul piere o dată cu trupul.

— Cît ești de prudent ! spuse el, nerăbdător. E imposibil ca una din cele două ipoteze să nu ți se pară mai verosimilă decît cealaltă... Trăiești crezînd, sau necrezînd într-o altă viață ?

— Trăiesc, desigur, fără să cred într-o Judecată de apoi, dar asta nu înseamnă că sînt convins de nonimortalitatea sufletului. Înseamnă doar că nu cred în severitatea unui Dumnezeu care să fie în același timp și creatorul nostru... Dar dacă-mi dai răgaz să mă gîn-

desc puțin, pare-mi-se că voi găsi argumente în favoarea ipotezei că sufletul piere o dată cu trupul... Gîndirea fără trup ? E de neconceput... Nu găsești ?... Gîndirea noastră e o țesătură de imagini, de senzații... Senzațiile încetează o dată cu organele de simț, iar renașterea imaginilor este legată de existența unui sistem nervos... Știi mai bine decît mine că anumite distrugeri fizice în celulele creierului duc la o schimbare, ba chiar la anularea personalității... Chiar de la dumneata știu că prezența spirochetei, injectarea anumitor produse glandulare pot transforma gîndurile unui om. Ceea ce dovedește că între suportul fizic al gîndirii și gîndirea însăși există o legătură foarte strînsă... Și pe urmă, sincopa... Ți-aminteștl, doctore, de ziua aceea, în Flandra, cînd calul meu s-a prăvălit peste mine și cînd m-ai găsit leșinat pe cîmp... Am stat acolo două ceasuri ; nu-mi aminteam nimic... Nu părea de fel că sufletul meu trăia în timp ce trupul zăcea năruit.

— Iată un raționament destul de șubred — spuse doctorul, cu vocea lui scîrțiitoare și plină de sarcasm. Că în sincopă încetezi o clipă să fii conștient de personalitatea ta, sînt de acord (și totuși sînt multe de spus și aici, căci destui pacienți, cînd își revin din sincopă sau dintr-un somn după o operație, își amintesc unele imagini extraordinare și uneori descriu impresia că sufletul s-ar elibera), dar că personalitatea ar fi nimicită, însuși faptul că ți-ai revenit dovedește contrariul. Ridicîndu-te, după ce ai căzut de pe cal, nu erai alt om, ci același... Dacă această experiență dovedește ceva, atunci ar dovedi mai degrabă că personalitatea dumitale a putut supraviețui în timp ce trupul, pare-se, o părăsise. Dar să mergem cu imaginația mai departe. Astăzi, cînd o inimă încetează să bată și plămînii să respire, noi, doctorii, spunem că bolnavul a murit... Ei bine... Să presupunem că se găsește mijlocul (și nu-i de loc neverosimil că se va găsi) ca prin capul mortului să faci să circule un val de sînge proaspăt. Oare omul nu va reînvia ?

— Nu știu... E posibil.

— Și dacă reînvie, va avea aceeași personalitate sau alta ?

— Firește că aceeași.

— De acord... Dar de unde vine această personalitate ? Crezi cumva că s-a format deodată, cu imensul său peisaj de amintiri, cu pasiunile sale, cu sentimentele sale, în trupul reînviat... Sau este vechiul suflet al mortului ? Și dacă este, nu recunoști în felul acesta că sufletul n-a murit o dată cu trupul ?

— De ce, doctore ?... Dacă amintirile noastre sînt legate de o structură definitivă a creierului, această structură rămînînd neschimbată, amintirile renasc identice... Ca să folosesc o imagine grosolană, dar care îți poate da o idee despre ceea ce cred, e ca și cînd ai spune : „Ministerul e gol noaptea, nu-i așa ? Și totuși, cînd funcționarii vor veni iar dimineața la slujbă, se vor ocupa de aceleași probleme. Ministerul are deci un suflet personal, care, invizibil, sălășluiește acolo în timpul nopții".

— Ingenios sofism ! spuse doctorul, turnîndu-și vin. Dar cîtuși de puțin întemeiat... Căci, după dumneata, creierul păstrează urma imaginilor și amintirilor întocmai cum ministerul conține dosarele, dar îmi vei îngădui, mie, medic, să cred că nu avem nici o dovadă a unei astfel de organizări a creierului. Localizările cerebrale sînt din ce în ce mai mult abandonate de specialiști și, chiar dacă ar fi reale, nu confirmă cele spuse de dumneata. Nu, cu cît se studiază structura creierului, cu atît ai impresia că este, așa cum spune Bergson al vostru, un sistem de comunicare, o centrală telefonică între trup și altceva. Firește, dacă distrugi centrala, nu mai poți comunica, dar asta nu dovedește că interlocutorul n-a existat niciodată, nici că a dispărut o dată cu aparatele...

— Ai dreptate, doctore, dar în cazul centralei telefonice, cred în interlocutor pentru că pot, printr-o experiență simplă, să-l regăsesc transportîndu-mă pînă la el pe jos, călare sau cu avionul. Dar a găsit cineva vreodată pe interlocutorul-suflet de care-mi

vorbeşti ? Poţi să-mi dai un singur exemplu de gînd fără suportul trupului ?

— Cum să nu. De pildă, însăşi gîndirea care creează trupul dumitale... Nu vezi că dacă, înaintea trupului, înaintea primei celule, înaintea primei picături perceptibile de protoplasmă, n-ar fi existat o „forţă vitală", o „gîndire creatoare", materia nu s-ar fi organizat niciodată în trup viu ?... La urma urmelor, e destul de surprinzător ca dumneata, cel din faţa ochilor mei, să-ţi fi făurit un trup din carbon, oxigen, fosfor şi alte cîteva materii insensibile... Şi e şi mai surprinzător ca să fi plămădit astfel un om, şi nu un urs sau o crevetă.. Unde e suportul material al gîndirii din care te-ai născut ? Ce creier ţi-a transmis gîndurile ereditare, imaginile ancestrale ce te definesc ?

— Vorbeşti serios, doctore ? Nu crezi că acest suport material se afla în celula fecundată din care s-a născut trupul meu ? Nu sînt prea tare în biologie, dar...

— Ce amuzant eşti ! Bietul meu copil, unde ai văzut, dovedit din punct de vedere ştiinţific, ca într-o celulă de acum treizeci şi cinci de ani să fi fost prefigurate trupul şi spiritul dumitale ? Îmi spuneai adineauri : „Cred în interlocutor pentru că o experienţă simplă îmi permite să-l regăsesc..." Dar aici ce experienţă ai făcut ? Ce te determină să-ţi imaginezi că e de ajuns ca o celulă să crească pînă la dimensiuni gigantice, pe care microscoapele noastre nu ne îngăduie să le percepem, pentru a descoperi în ea nasul străbunicului dumitale sau puritanismul meu ? Şi dacă aşa crezi, consideri oare că o asemenea concepţie este ştiinţifică ? Ar fi o mare greşeală... Această concepţie, dacă o ai, este o religie la fel de mult sau de puţin dovedită ca oricare alta, însă destul de surprinzătoare la un om care mai adineauri se declara liber faţă de orice doctrină. Ştiu bine că secolul al XIX-lea s-a străduit să reducă spiritualul la material, dar a eşuat... Observaţia nu dovedeşte de fel că viaţa mentală, sentimentală este cuprinsă în

viața materială, ci, dimpotrivă, că adaugă acesteia un domeniu neexplorat...

Chelnerul, un bărbat gras, îmbujorat, aduse cafeaua... Părea șocat. Desigur, cei ce veneau la *Johnson's Hotel* nu obișnuiau să discute cu înflăcărare despre nemurirea sufletului. Am tăcut. Argumentele lui James mi se păreau destul de stînjenitoare. I-am oferit o țigară. O vreme fumă în liniște.

— Și totuși — am reluat eu în cele din urmă — și totuși... Doctore, dacă judeci prin absurd, dacă presupui că fiecare din noi are un suflet nemuritor, unde naiba ar putea fi miliardele de miliarde de indivizi care au existat ? Unde naiba se vor duce miliardele de miliarde ce vor mai exista ? Unde sînt sufletele animalelor ? Dacă ai fi teolog, ai răspunde că ele n-au suflet. Dar ești naturalist... Unde sînt sufletele tuturor marsuinilor, cangurilor, crabilor care au existat vreodată ? Nu găsești că o asemenea idee este de neconceput ?

— Dacă aș fi teolog, cum zici, ți-aș răspunde probabil că aceste numere care te înspăimîntă nu înseamnă nimic în comparație cu atotputernicia și nemărginirea lui Dumnezeu... Dar acum vorbești despre o supraviețuire eternă a tuturor indivizilor... Nu-ți cer chiar atît. Poți să-ți închipui că de fiecare trup viu e legată o anumită cantitate dintr-o forță a cărei natură ne este necunoscută, dar pe care, pentru comoditatea vocabularului, o vom numi fluidul vital ? Ce ne împiedică să credem că, după moarte, acest „fluid" se întoarce la un fel de fond comun ?... De ce n-ar exista un principiu al conservării vieții analog cu cel al conservării energiei ?... Admite doar atît și mă declar mulțumit.

— Mulțumit ? Dar de ce, dragă doctore, dai asemenea importanță unor ipoteze atît de fragile ?

— Dragul meu — îmi răspunse James, ridicîndu-se — îți voi explica acest lucru într-o oră, dacă-mi faci plăcerea să vii cu mine la spital.

IV

În timp ce noi stam la masă, o ceață deasă învăluise orașul. Farurile aprinse ale mașinilor invizibile licăreau la tot pasul în scînteieri albe și roșii. Malul Tamisei oferea o priveliște de coșmar. James îmi ceru să-l iau de braț și mă conduse la un autobuz. De cînd părăsisem hotelul, nu mai scosese o vorbă. După ce ne-am așezat în autobuz, l-am întrebat :

— Ce vom vedea ?

— Poate nimic... Vei judeca singur... În orice caz, să știi că ești primul om căruia îi destăinuiesc cercetările mele. De altfel, vei înțelege... Prefer să nu vorbim aici — adăugă el, aruncînd o privire ostilă unei doamne în doliu, așezată lîngă mine.

Mașina traversă Tamisa prin mijlocul unui veritabil banc de vată galbenă. Pe malul blestemat, focurile uzinelor punctau noaptea cîlțoasă cu lumini imense și palide. Legănat de autobuz, picoteam.

— Coborîm — spuse deodată doctorul James.

Ne aflam în fața spitalului Saint-Barnabe. Spitalul abia licărea, învăluit în negură.

Cu siguranța omului care se află la el acasă, James mă conduse prin curte, pe sub arcade. Curînd am recunoscut morga și ușa-i metalică. De o bună bucată de vreme mă tot gîndeam că mă va aduce aici. Și totuși, fără să vreau, m-am înfiorat. Însoțitorul meu părea să fie într-o violentă stare de surescitare. Cu ce macabră exhibiție vom încheia oare ziua ? Ușa era zăvorită. James ciocăni : întîi o bătaie lungă, apoi două mai scurte.

— Vin acum, domnule doctor — răspunse dinăuntru vocea nesuferită a lui Gregory.

Mi-era tare ciudă că mă simțeam atît de tulburat și că nu puteam să-mi birui neliniștea. La drept vorbind, gîndindu-mă azi, la rece, mi-e greu să-mi explic exact starea în care mă aflam. Acest Gregory îmi displăcuse, dar n-aveam nici un motiv să cred că ar fi altceva decît un executant inofensiv. Pe James îl cunoșteam de mult și tot ce știam despre el

mă îndreptăţea să am încredere. Într-adevăr se schimbase mult după război şi mă cam îndoiam că este întreg la minte. Atunci de ce mi-era teamă ? De spectacolul morţii ? Mă familiarizasem cu el din 1914 pînă în 1918. De o complicitate involuntară ? Dar complicitate la ce ? Străduindu-mă din răsputeri să fac acest apel la mine însumi, întocmai cum făceam, cu zece ani în urmă, în timpul bombardamentelor, am intrat pe uşă, hotărît să fiu tare.

— Bună seara, domnule doctor — spuse Gregory. Apoi, zărindu-mă, s-a arătat mirat şi, după cum mi s-a părut, nemulţumit. Cum, domnule doctor ?... Aţi adus aici un...

Şi, luîndu-l deoparte, murmură încet fraze pe care nu le-am auzit.

— Nu-i nimic — spuse James, tare. Prietenul meu e francez, cu totul străin de spital, şi cel mai credincios camarad din tot timpul războiului. O să-şi ţină gura.

— Nădăjduiesc — zise Gregory — nădăjduiesc... căci dacă acest gentleman va sufla o vorbă, ne pierdem amîndoi slujba.

— Bine, bine, ţi-am spus doar că nu va vorbi — răspunse James, nerăbdător. Aţi primit bărbatul acela ?

Gregory se dădu la o parte, lăsînd astfel să se vadă masa de disecţie. Am zărit un corp întins acolo, complet gol, cu capul lăsat pe spate. Am recunoscut bolnavul cu barba roşie, uşor încărunţită, pe care-l văzusem dimineaţa în agonie. Mă înşelasem luîndu-l drept un moşneag. Boala îi îmbătrînise chipul, dar trupul era tînăr, frumos, musculos, şi-n această jalnică nevolnicie a morţii îţi lăsa o crudă impresie de vigoare risipită. Pe coapsa stîngă avea tatuaţi doi şerpi înlănţuiţi, pe piept o barcă cu pînzele umflate de vînt.

— Am întîrziat — spuse James. Cu ceaţa asta... De cînd e aici ?

— Ultima suflare... pe la zece fără douăzeci. Acum e zece treizeci...

— Merge — zise doctorul. Nu-i totul pierdut... Hai, Gregory, repede bascula... Dumneata așază-te pe o bancă — adăugă întorcîndu-se spre mine. Să nu te miști și să nu vorbești. Am să-ți explic mai tîrziu ceea ce vei vedea.

Gregory dispăru o clipă, apoi se întoarse cu un aparat pe care, după ce-l montă, l-am recunoscut a fi o basculă prevăzută cu un cadran și ac indicator, aproape la fel cu cele de prin gări. Platforma era destul de mare ca să poată fi întins pe ea un trup omenesc. Cu ajutorul lui James, preparatorul așeză cadavrul roșcovanului, iar la extremitatea acului fixă o oglinjoară. Apoi, dispărînd din nou pe sub bănci, aduse un cilindru fixat pe o tijă lungă. Am auzit întorcîndu-se un resort. Punea, desigur, în mișcare un mecanism de ceasornic.

— Mai repede, Gregory, mai repede — spuse doctorul, neliniștit. Ești gata ? Sting lumina...

Răsuci un comutator. Toate lămpile amfiteatrului se stinseră. Am văzut atunci cum o rază luminoasă, reflectată de oglinda așezată la extremitatea acului, lovea cilindrul care se învirtea încet. Astfel, fiecărei mișcări a acului îi corespundea mișcarea unui punct luminos pe cilindru. Era metoda clasică pe care o văzusem folosită odinioară, în orele de fizică, pentru a mări sensibilitatea unui galvanometru.

Nu înțelegeam nimic din experiența la care asistam, dar scena dobîndise un aspect științific și, de aceea, familiar, care mă liniști. Mă impresiona strania ei frumusețe. Întunericul în care licărea, palidă, o rază, trupul gol ce cu greu se deslușea prin beznă, chipul lui James aplecat deasupra cilindrului și pe care raza îl modela o clipă, totul îți amintea de tablourile lui Rembrandt, în care un filozof, un alchimist lucrează într-o umbră cafenie, luminată doar de dîra galbenă a unei ferestre înguste și nefirești. Cîteva minute domni o tăcere desăvîrșită, apoi vocea lui James străpunse întunericul :

— Începi să înțelegi ? Ai ghicit, nu-i așa ? că pata luminoasă de pe cilindru indică greutatea corpului.

Privește acum cele două puncte fosforescente de reper care marchează extremitățile cilindrului. Vezi că punctul de impact al razei coboară încet... Deci greutatea se micșorează... Greutatea unui cadavru scade întotdeauna în primele ceasuri după moarte... De ce scade? E lesne de înțeles. O parte din cantitatea de apă din țesuturi se pierde prin evaporare lentă și cum nu e înlocuită de altă nutriție... Observă că această scădere e continuă, ceea ce vei putea constata văzînd că punctul luminos coboară fără să oscileze și, într-adevăr, nu există nici un motiv ca această evaporare să fie discontinuă... S-a scurs aproape o oră de la deces. Încă vreo jumătate de oră și fenomenul va continua fără nici o schimbare. Apoi va trebui să privești foarte atent cilindrul.

A urmat o liniște desăvîrșită. Auzeam respirația lui Gregory și a lui James. Punctul luminos cobora lent, iar bărbatul, care cu siguranță că pentru soție, pentru copiii lui fusese totul pe lume, se afla culcat pe o platformă, obiect al unei experiențe de neînțeles. În fundul amfiteatrului se auzi soneria semnalizînd : *trei-doi.*

— O oră și douăzeci și cinci — spuse James, cu o voce în care am deslușit din nou aceeași încordare nervoasă pe care o avusese la început, în seara aceea.

...Nu mi-am luat ochii de la cilindru. Auzeam bătînd foarte distinct un cronometru, pe care James îl ținea, desigur, în mînă.

— O oră și treizeci.

După cîteva secunde am văzut pata luminoasă căzînd brusc. Saltul fusese mic, dar lesne de observat.

— Ai văzut, doctore ?! am exclamat.

— Am văzut cu atît mai mult, cu cît te-am adus aici tocmai ca să constați acest fenomen — răspunse vocea sarcastică.

În acel moment aprinse toate luminile și, întrucîtva uluit, am văzut din nou mustața pomădată a lui Gregory, apoi pe bărbatul roșcovan, culcat într-una din acele poziții stîngace și inerte pe care le au cadavrele.

Eram din nou calm, plin de curiozitate, de interes. Întrezăream ceea ce căuta prietenul meu : ardeam de dorința de a afla cum interpretează el fenomenul.

— Și-acum, hai să-mi explici — i-am zis.

— Așteaptă... Trebuie să-l lăsăm pe Gregory să plece... Ai să vii la mine în cameră, unde am să-ți arăt și alte lucruri... Mulțumesc, Gregory, pe mîine.

— Trebuie să opresc mîine inima pentru profesorul Simpson ? întrebă politicos preparatorul, luînd mortul în brațe pentru a-l așeza pe masa de disecție.

— Ce inimă ? întrebă James, ridicînd din umeri. A, da, sigur, fă ce ți s-a cerut.

Scoase din buzunar un carnețel, notă cîteva cifre și mă luă cu el.

V

— Acum, doctore, ce facem ? l-am întrebat după ce m-a poftit să iau loc în unicul fotoliu din camera lui, cu un whisky în dreapta și un pachet de țigări în stînga.

— Presupun că aștepți să-ți explic scena la care ai asistat... Dar aș vrea să știu mai întîi ce crezi despre cele văzute.

— Eu ?... Ce vrei să-ți spun ? Conversația noastră de astă-seară din timpul mesei și experiența la care am asistat par să demonstreze că ești în căutarea... cum să zic... a sufletului omenesc... De asemenea că, deși crezi în spirit, îl cauți prin mijloace materiale... Ceea ce, iartă-mă, mi se pare contradictoriu... Dar nu am dreptul să te judec, deoarece nu cunosc experiențele dumitale anterioare, ci doar pe cea din astă-seară. Așadar, tot dumneata trebuie să faci începutul și să vorbești.

Stătea în picioare, sprijinit de șemineu ; își aprinse pipa. În spatele draperiei verzi se auzea un ronțăit ascuțit dintr-o scîndură.

— James, spune-mi adevărul ; ai șobolani, nu-i așa ?

— Un şobolan ! Unul singur ! îmi răspunse zîmbind. Ar trebui să te duc să mai vezi o dată *Hamlet*... Se află acum la Londra o trupă nouă... Vom vorbi despre şobolani în curînd. Să ne întoarcem la oameni. Mai întîi îţi voi răspunde la prima obiecţie. Spuneai : „Cauţi spiritul sub forma materiei". Este inexact... Nu caut spiritul. Caut o anumită formă de energie care, legată de materie, să-i transmită această proprietate încă neexplicată... viaţa... Admiţi, nu-i aşa, că, în ciuda afirmaţiilor materialiştilor fanatici, pînă azi n-a fost posibil să se reproducă prin mecanisme fizico-chimice reacţiile substanţei vii....

— E adevărat... Putem crede însă că într-o bună zi vor fi explicate.

— Dacă vrei — mă întrerupse el, grăbit. Putem crede orice... Dar, încă o dată, atunci nu mai e ştiinţă, este religie... În orice caz, eşti de părere, nu-i aşa, că din punct de vedere ştiinţific, experimental, am dreptul să afirm că nu ştim ce este viaţa... Aşadar, nu-i absurd să caut, aşa cum şi încerc s-o fac, dacă nu cumva există în trupurile vii o formă de energie, diferită de toate celelalte pe care le cunoaştem... Notează că această cercetare nu pune problema sufletului în sensul religios sau filozofic al cuvîntului... Dacă aş reuşi să dovedesc că în fiecare fiinţă vie există o masă definită de „fluid vital", ar mai rămîne să ţii seama care este spirit, şi care materie în acest fluid, apoi să arăţi cum s-au unit. Îţi spun toate astea în eventualitatea cînd cine ştie ce ortodoxism te face neîncrezător *a priori*.

— Dragul meu James, ţi-am arătat care este poziţia mea în această privinţă şi te-ascult înarmat cu un spirit critic, dar absolut liber. De altfel, ideea ta despre fluidul vital nu e cu totul nouă. Mesmer... una din cauzele îndepărtate ale Revoluţiei franceze...

— Ştiu, ştiu — răspunse doctorul, trăgînd din pipă. Există un precursor cu mult mai important şi de care cu siguranţă că n-ai auzit : e baronul de Reichenbach.

— Într-adevăr, n-am auzit. Cine e ?

— Un personaj extraordinar, sechestrat de poliția franceză pentru că omul dorea să întemeieze un stat... Mare chimist, el e cel care a descoperit parafina și creozotul... Pe la 1860 s-a ocupat de problema radiației corpurilor vii. Avea în Bavaria mai multe castele feerice, unele situate la munte, altele pe malul lacului. Aduna acolo subiecți deosebit de sensibili care, într-o obscuritate totală, percepeau în jurul oamenilor, al animalelor, al florilor acest fluid luminos căruia Reichenbach i-a dat numele de Od, de la un cuvînt din sanscrită însemnînd „care pătrunde pretutindeni...“ Subiecții lui Reichenbach vedeau ridicîndu-se în întuneric, deasupra corpurilor, efluvii care nu erau nici fum, nici aburi, ci un fel de strălucire palidă... Ciudat este că aceste emanații erau roșietice în partea stîngă a corpului și albăstrui în partea dreaptă... Ca să fiu sincer, am încercat să repet experiențele lui Reichenbach. Niciodată n-am descoperit nimic. Adineauri, cînd ne aflam toți trei într-o obscuritate absolută, cred că n-ai zărit nici o „pîlpîire odică“, deși am fost cu toții într-o stare de extremă hiperestezie ?

— Nu, n-am văzut nimic.

— Nici în jurul cadavrului ?

— Nimic.

— Nici eu, și de fiecare dată a fost la fel. Dar am descoperit altceva... și iată cum... Într-un jurnal medical apărut în timpul războiului am citit într-o zi relatarea experienței făcută de un anume doctor Crooks, care povestea că a cîntărit cadavrele animalelor și a constatat — după un interval aproximativ același pentru fiecare specie — o scădere bruscă a greutății... Pentru om, el a apreciat această scădere medie la șaptesprezece sutimi de miligram. „Deci sufletul există, a conchis el, și cîntărește șaptesprezece sutimi de miligram.“ Sub această formă grosolană, descoperirea lui a fost considerată absurdă... S-a spus că acest Crooks este nebun și nimeni nu a citit cu atenție lucrarea lui... Pe mine, relatarea m-a

frapat prin sinceritatea tonului şi precizia extraordinară a detaliilor... Totuşi n-aş fi încercat niciodată să refac experienţe dificile şi neplăcute dacă... (aici s-a întrerupt ca şi cînd ar fi regretat că începuse fraza şi, fără să o sfîrşească, adăugă)... Anul trecut m-am gîndit să verific faptele consemnate de Crooks, întrucît împrejurările în care mă aflam, viaţa în spital îmi puneau la dispoziţie cadavre. Nu fără mirare, am constatat că spusese adevărul... Numai că pusese capăt experienţei mult prea devreme... La om, curba normală a evaporării e aproape întotdeauna întreruptă nu de una, ci de *trei* căderi bruşte. Prima, cea pe care ai observat-o astă-seară, se produce cam la o oră şi treizeci şi cinci de minute după moarte, fiind de cincisprezece pînă la nouăsprezece sutimi de miligram ; a doua şi a treia, pe care nu le-am mai aşteptat fiindcă le cunosc acum mult prea bine, urmează după alte douăzeci de minute, apoi după o oră... Vrei să spui ceva ?

— Nimic important. O singură remarcă doar... Cum nu poţi niciodată să aşezi cadavrele pe basculă decît după cîteva minute de la deces, n-ai de unde să ştii, doctore, dacă în aceste cîteva minute nu s-a mai produs un fenomen similar.

A reflectat o clipă, apoi a spus :

— Ai dreptate... Revin acum la ceea ce ştiu... Cît priveşte rezultatele experienţei, nu există nici o îndoială. Le-ai constatat chiar dumneata, toată lumea poate să le verifice. Le-am repetat şi pe animale, de unde şi şobolanii care te-au intrigat... Şi în această privinţă rezultatele lui Crooks sînt exacte. De fiecare dată se înregistrează o cădere bruscă, dar amplitudinea ei e cu mult mai mică decît la om... La şobolani e atît de imperceptibilă, încît nici n-ai cum s-o măsori. Aşa stau lucrurile ; cît despre interpretare, se poate discuta...

Îşi aprinse pipa, care se stinsese, şi mă privi. M-am abţinut să spun ceva. Atunci el continuă :

— La punctul la care am ajuns, iată ce propun : mi se pare imposibil să insinuez că sufletul omenesc

cîntăreşte şaptesprezece sutimi de miligram, dar cred că orice fiinţă vie este însufleţită de o anumită formă de energie, necunoscută încă, ce părăseşte corpul după moarte... Că orice energie are o masă, este un fapt admis de fizicieni, începînd de la Einstein încoace. Ştii că lumina poate fi cîntărită şi că, în mod teoretic, ar putea fi comprimată într-un balon... De ce nu s-ar întîmpla la fel şi cu energia vitală ? E drept, greutatea luminii este infinit mai mică decît cea pe care-o constatăm aici... Dar nu văd de ce ar fi un argument împotriva mea. Aceasta dovedeşte doar că sîntem în prezenţa unui fenomen cu totul diferit, ceea ce nu-i surprinzător. Astăzi se cunosc asemenea stări ale materiei, încît o tonă de atomi reduşi la nucleul lor ar încăpea în buzunarul vestei mele... M-ai urmărit pînă aici sau mă consideri nebun de-a binelea ?

— Mi-e greu să mă obişnuiesc cu aceste idei, dar ceea ce spui mi se pare clar. Totuşi aş mai formula o obiecţie : consideri corpul omenesc o unitate vie. Or, după cît se ştie, nu-i chiar aşa. Diversele celule ale corpului nu mor toate în acelaşi timp. Inima trăieşte mai mult decît creierul. Cînd am fost în America, am văzut în laboratoarele lui Carrel că, prin mijloace artificiale, celulele inimii pot trăi aproape la nesfîrşit... Nu mai ştiu cine a afirmat că „celulele unui corp mor ca populaţia unui oraş înfometat : cele mai slabe sînt primele". Iar dacă moartea e progresivă, cum se poate împăca această idee cu ideea dumitale despre scăderile bruşte de greutate ?

— Remarca e justă şi am făcut-o şi eu. Răspunsul este, în primul rînd, că eu constat nu una, ci mai multe scăderi, iar în al doilea rînd, că ideea dumitale despre moartea individuală a celulelor este doar o ipoteză. Dacă ar exista o anumită forţă care să fie suportul a ceea ce noi numim „personalitate", ea ar trebui să dispară o singură dată (şi, desigur, în momentul scăderii celei mai mari) ; personalitatea omului este însă un lucru cu totul diferit de viaţa fiecăreia dintre celulele sale... O personalitate există sau

nu există... Repet, nu pentru că aș vrea să consider sufletul drept ceva material, ci, cum ți-am explicat, așa cum sufletul este, pentru exprimarea gîndurilor și pentru perceperea senzațiilor, legat de trup, tot așa se prea poate ca și după ce s-a desprins de trup să fie legat de acea energie misterioasă a cărei desprindere am constatat-o mai devreme.

— Vrei să spui că personalitatea ar putea supraviețui corpului dacă energia vitală a acestuia ar rămîne grupată într-un loc unic ?

— Întocmai... Dar, pentru moment, nu afirm nimic. Spun doar că nu e de neconceput.

— Numai că, de fapt, această energie nu rămîne grupată.

— Nu știm nimic, dar mi se pare posibil (așa cum îți spuneam la hotel) că, așa cum materia din care e alcătuit un corp se reîntoarce, sub diferite forme, la materia universală, și forța noastră vitală, în clipa morții, se reîntoarce la un imens rezervor de energie spirituală pînă în clipa cînd, legată din nou de anumiți atomi de materie, va însufleți iar o altă ființă vie.

— Cu alte cuvinte, crezi într-o imortalitate a sufletului universal, dar nu în supraviețuirea individului ?

— Ai o predilecție specific franțuzească să te joci cu ideile, dragul meu... Acum mă tîrăști spre cîmpul ipotezelor ; e nelimitat... Pentru mine, problema care mă interesează este mult mai redusă... Dacă energia vitală a unei ființe omenești ar putea fi adunată la un loc, ar fi cu putință, oare, în felul acesta să-i fixezi personalitatea ? I se poate asigura, dacă nu nemurirea (toate problemele în care intră infinitul depășesc spiritul omenesc), cel puțin o anumită perioadă de supraviețuire ? Asta caut.

— E cam nebunească ideea, doctore, dar interesantă... Și ai încercat să aduni acel „ceva" ce cîntărește șaptesprezece sutimi de miligram ?

— N-am găsit încă posibilitatea de a experimenta pe oameni. Am făcut-o însă pe animale. Am aşezat, în timpul experienţei cu bascula, anumite animale sub clopote de sticlă, dar ce am adunat în ele ? Oare chiar am adunat ceva ? Nu am aflat-o niciodată. Mai întîi, ca să scot animalul, sînt obligat să ridic clopotul. Oare conţinutul clopotului scapă în clipa aceea ? Nu ştiu... În ciuda aserţiunilor lui Reichenbach, fluidul vital rămîne invizibil... Şi asta nu-mi uşurează de loc observaţia... Desigur, experienţele făcute pe om ar trebui să dea rezultate mai lesne observabile, deoarece cantităţile puse în joc sînt mai mari... Am comandat acum trei zile un clopot de sticlă de dimensiuni convenabile pentru a acoperi un corp omenesc. Îl voi avea săptămîna viitoare. Vom vedea. Mai rămîi la Londra pînă atunci ?

— Trebuie să mă duc la Paris pentru cîteva zile, dar lucrarea mea nu-i nici pe departe terminată, aşa că mă voi întoarce vineri, pe la şapte seara. Vrei să iei masa cu mine atunci ?

— Nu, vinerea nu pot părăsi spitalul... Dar treci pe la mine, cine ştie...

Mă privi lung, asemenea unui arhitect care măsoară din ochi rezistenţa unei grinzi sau a unui zid.

— Nu mai încape îndoială — adăugă James — că-ţi vei ţine făgăduiala de a nu vorbi nimănui despre cele văzute aici. Mi-aş pierde şi slujba, şi mijloacele de a continua experienţele.

I-am strîns mîna şi am plecat. Cu greu am dibuit drumul în ceaţa aceea şi n-am ajuns la hotel decît pe la trei dimineaţa. Mi-a fost imposibil s-adorm.

VI

Iată-mă acum ajuns în clipa cînd împrejurările m-au determinat să joc, în întîmplarea povestită, un rol mai important, şi vreau să mărturisesc fără zăbavă că, după solemna promisiune luată faţă de James, m-am făcut vinovat vorbind unui savant francez,

chiar dacă într-un mod indirect, despre cercetările acestuia. Aveam însă circumstanțe atenuante. În primul rînd, n-am vrut, ci întîmplarea a făcut să-l întîlnesc tocmai atunci, pentru prima dată, pe Monestier. În al doilea rînd, veți vedea că întrebările pe care i le-am pus au fost formulate în așa fel, încît nici o clipă nu i-a trecut prin minte că cercetări atît de stranii erau realmente efectuate de un medic. În sfîrșit, mai trebuie să spun că demersurile mele, oricît de imprudente ar fi fost, i-au îngăduit lui James să facă un pas hotărîtor în rezolvarea problemei.

Am ajuns la Paris într-o simbătă și am cinat, chiar în aceeași seară, la niște prieteni. Așezîndu-mă la masă, am observat că stau alături de Monestier. Îl admiram de mult căci, după Jean Perrin și Langevin, este nu numai unul dintre cei mai mari fizicieni ai noștri, dar și un scriitor desăvîrșit. Am fost fermecat și de Monestier-omul. Avea ochii albaștri și vioi de copil, părul alb ca o spumă, un glas grăbit și tînăr. Îmi amintesc că mi-a vorbit mai întîi de lucrările lui Esnault-Pelterie și de posibilitatea unei călătorii pe Lună.

— Eu nu voi ajunge ; fiul meu, cine știe, dar nepotul meu, cu siguranță... De altfel, se vor găsi voluntari cu sutele...

— Și cum vor respira ?

— Vor lua cu ei oxigen. Mai tîrziu, cînd va exista acolo o colonie de ființe omenești, se va deschide și un magazin de oxigen, unde gospodinele se vor duce în fiece dimineață să-și cumpere proviziile de aer respirabil. Viața aceasta li se va părea foarte simplă celor care o vor trăi. Ce-ar fi zis Cristofor Columb dacă i s-ar fi descris pachebotul *Île-de-France* ? Recitește-i pe Jules Verne și pe Wells. Aproape toate visele generației precedente au devenit azi realități.

Tocmai în acel moment (și, de bună seamă, pentru că strecurase cu simpatie în conversație numele lui Jules Verne și al lui Wells) mă cuprinse o dorință subită și de neînvins să-l întreb ce părere are des-

pre valoarea ştiinţifică a cercetărilor doctorului James.

— Imaginaţi-vă — i-am spus atunci — că şi eu aş dori să scriu o poveste fantastică asupra căreia, fiindcă mi se prezintă acum prilejul, aş fi fericit să am şi părerea unui savant... Firește, tema vi se va părea cum nu se poate mai absurdă. Ştiu că aşa şi e. Dar aş dori să aflu, presupunînd că un savant ar avea nebunia să facă anumite experienţe, care ar fi drumul urmat de el şi direcţiile pe care s-ar angaja.

După care i-am relatat, ca şi cînd ar fi fost vorba de o poveste fictivă, discuţiile mele cu James şi experienţele la care asistasem. M-a ascultat amuzat şi binevoitor.

— Nu e chiar atît de absurd... De ce n-ar exista şi „psihoni", aşa cum există electroni ?... Ştim atît de puţine lucruri... Ce ai vrea să-ţi spun cu exactitate ? Ce anume experienţe ar putea să facă doctorul dumitale ? În locul lui, aş încerca mai întîi să aflu dacă nu cumva anumite radiaţii nu fac vizibilă energia pe care el crede că a recoltat-o sub clopotu-i de sticlă. Ai văzut substanţe fluorescente, invizibile la lumina zilei, dar care devin vizibile în întuneric, sub influenţa razelor ultraviolete ?

— Nu, niciodată.

— Am să-ţi arăt. E un spectacol foarte frumos... Poţi să treci mîine pe la laborator ?

— Aş fi încîntat.

A doua zi l-am găsit într-o clădire nouă, în mijlocul unor aparate strălucitoare şi complicate. Cînd am intrat, se afla în faţa unui tub de sticlă în care, apropiindu-mă, am văzut inele luminoase, pufoase, de un roşu-violaceu pal şi mirific.

— A, bună ziua... Ia te uită, e un fenomen ciudat... Priveşte... Plimb un magnet de-a lungul acestui tub...

Ţinea în mînă o bucată de metal în formă de potcoavă. O deplasa lent spre dreapta. Am văzut inelele depărtîndu-se unele de altele, ţinîndu-se după magnet şi devenind mai transparente şi mai pale. Apoi Monestier îndreptă magnetul spre stînga. Inelele se

strînseră unele într-altele, pînă nu mai rămase din toate decît un mic inel dintr-o materie violetă.

— E încîntător ! am spus. Dar care-i explicația ?

— Eh, asta-i ! Și eu o caut... N-o cunosc încă... Dar ai venit ca să vezi fenomene de fluorescență... Nu vreau să te fac să pierzi timpul.

Într-un colț al sălii se afla o mașină alungită, neagră ce semăna cu un aparat fotografic de mari dimensiuni, acoperită cu o pînză, întocmai ca acelea folosite de fotografi în momentul declanșării.

— Acesta e aparatul care produce razele ultraviolete. Lumina vizibilă e reținută la ieșire de o placă neagră ce nu permite să treacă decît radiațiile invizibile — îmi spuse Monestier. Vrei să stingi lumina ?... Comutatorul e mai la stînga... Așa. Acum, în întuneric, dau drumul aparatului... Nu vezi nimic... Dar dacă ai să ții mîna în dreptul fascicolului, vei vedea că mîna începe să devină luminoasă, iar dacă o ții mai mult timp, te vei arde... Bun... Așez acum în fața aparatului un balon plin cu apă. Fireşte, e invizibil... Dar torn în apă o substanță fluorescentă. Privește !

Două picături de un albastru de oțel se iviră deodată în beznă, asemenea unor planete suspendate în noapte. Apoi se alungiră în volute învîrtindu-se ușor, crescură treptat, slăbiră în intensitate, nebuloase din ce în ce mai palide. Un abur lichid umplu balonul ca un nor ireal și luminos.

— Ce frumos ! am exclamat eu. Parcă am asistat la crearea materiei... Dar de ce nu sînt vizibile fenomenele acestea la lumina obișnuită ?

— Stimate domn — îmi răspunse zîmbind savantul — aceste „de-ce"-uri ale științei sînt aproape întotdeauna constatări ale faptului. V-aduceți aminte de Molière : *„Quia est in eo virtus dormitiva"*... Pentru că există substanțe fluorescente vizibile la razele ultraviolete... Și ca să ne întoarcem la povestea dumitale, la care m-am gîndit mult astă-noapte, nimic nu mă împiedică să presupun că „fluidul vital" este

fluorescent... Medicul din povestirea dumitale ar putea să împrumute dintr-un spital un aparat asemănător cu acesta. Să aşeze un clopot în calea razelor... Cine ştie? Poate va vedea cum „psihonii" devin luminoşi.

— Da, e o idee foarte bună... Şi credeţi că sticla din care e confecţionat clopotul nu va lăsa să scape energia pe care o conţine?... N-ar trebui clopote din metal? Sau din cuarţ?

— Nu ştiu... Totul depinde de natura fluidului, care mi-e necunoscută... Dar nu văd nici un motiv *a priori* ca sticla să fie nesatisfăcătoare. Dacă este, ai putea să-l determini pe eroul dumitale să încerce sticla coloidală. Vei avea atunci în poveste frumoase clopote roşii... Dar să-ţi arăt acum şi altceva.

Mi-a arătat lame de săpun, nespus de subţiri, pe care se formau plăci colorate în culori vii şi schimbătoare, iar eu n-am mai îndrăznit să-i vorbesc despre „povestea mea".

VII

M-am întors la Londra vineri seara. Nu m-am simţit bine în timpul traversării şi eram prea obosit ca să mai ies din casă. De abia sîmbătă dimineaţa m-am dus să-l văd pe James la spital. Nu era în cameră, dar, uşa fiind deschisă, am intrat să-l aştept. Draperia verde era trasă. Pe rafturile ascunse de draperie la prima mea vizită se afla o balanţă mică, un clopot de sticlă şi cîteva flacoane. Aşteptîndu-l pe James, mi-am aruncat privirile peste fotografiile femeilor de pe şemineu şi de pe masa de scris. Am văzut atunci (ceea ce nu remarcasem în prima zi) că toate erau portretele aceleiaşi femei, aproape o copilă. Avea o expresie blîndă şi nevinovată, trăsături fermecătoare şi părul atît de blond, încît uneori părea alb. În mai toate pozele, tînăra femeie purta cos-

tume din alte timpuri. Să fie actriță ? Îi plăcea oare să-și împodobească în tot felul frumusețea-i uimitoare ? Stam cufundat în visare, așa cum se întîmplă întotdeauna în fața unui chip frumos și enigmatic, cînd deodată am auzit pași. M-am întors. James era în spatele meu. Își puse mîna pe umărul meu și, o clipă, privi și el fotografiile.

— Ia te uită — spuse în cele din urmă, cu vocea-i răgușită. Te-ai întors ? Cum ai găsit „Parisul vesel" ?

— Foarte plăcut... Nu cunosc alt oraș mai fermecător ca Parisul primăvara. Dar să lăsăm asta, James, cred că am adus de-acolo sugestii foarte prețioase pentru cercetările tale.

— Pentru cercetările mele ? Cum așa ?

I-am povestit imprudența comisă, arătîndu-i că pentru el nu prezintă nici o primejdie. I-am descris ceea ce văzusem în laboratoarele lui Monestier și i-am reprodus cît am putut mai bine ceea ce-mi spusese acesta.

— Înțelegi, James ? Mi se pare că, dacă lași să treacă un fascicol de raze ultraviolete pe deasupra corpului în momentul cînd crezi că se eliberează acel fluid, poate vei vedea fluidul strălucind. Și contrariul este posibil, dar ai putea să încerci... Fără îndoială că-n spital există un aparat de raze ultraviolete !

— Desigur — răspunse el, visător... Singura dificultate e să-l aduc în sala de disecții. Dar nici asta nu mi se pare imposibil... Da... îți mulțumesc, e o idee bună... Am asistat deseori la experiențe de fluorescență... Nu m-am gîndit să le aplic aici.... Oricum, pot să încerc la mine în cameră, pe animale mici... Vrei să vii mîine seară ? O să facem experiența împreună.

I-am promis că voi veni, dar l-am rugat ca în cazul cînd va fi nevoie să sacrifice vreun șobolan sau alt animal s-o facă înainte de sosirea mea căci mi-era groază de acest spectacol. M-a luat puțin în zeflemea,

explicîndu-mi că animalele nu sufereau fiindcă le adormea cu o injecție.

* * *

E greu de închipuit starea de încordare în care l-am găsit pe James în seara următoare. Ieșise din cameră și-mi pîndea pașii pe scară, iar cînd am sosit, îmi întinse amîndouă mîinile.

— Dragul meu — îmi spuse în șoaptă — am găsit o soluție și asta mulțumită ție.

— Ce vrei să zici ?

— Intră și privește.

În cameră era întuneric, dar James mă călăuzi ținîndu-mă de umeri.

— Fii atent, aparatul e în mijlocul camerei. Ia-o ceva mai la stînga. Încă puțin... Și-acum drept înainte. Vezi ceva ?

În direcția șemineului am zărit o luminiță cam de mărimea unei alune, dar ceva mai lunguiață. Cercetînd-o mai îndeaproape, am observat în interiorul acestui nucleu luminos curenți mai închiși la culoare ce se învîrteau foarte încet. În ansamblu, totul semăna cu unele fotografii de nebuloase cerești.

— Despre ce-i vorba ? l-am întrebat. E ciudat, dar destul de frumos.

— Am să-ți arăt și mai limpede.

Se îndepărtă o clipă de mine și aprinse lampa din mijlocul camerii. Am văzut pe șemineu un mic clopot de sticlă sub care se afla un șobolan mort, culcat pe o rînă. Lumina cenușie dispăruse. L-am privit pe James, cu un aer întrebător.

— Pari cît se poate de mirat. Dar n-am făcut altceva decît să aplic ideea dumitale... Ceea ce ai văzut nu-i decît o mică aglomerare de... nu îndrăznesc să o numesc materie... să-i spunem, dacă vrei, de fluid luminos care a apărut în fascicolul de raze ultraviolete, în partea de sus a clopotului, după douăzeci și unu de minute de la moartea animalului.

Eram uluit și-mi venea greu să cred ceea ce vedeam și auzeam.

— Este extraordinar, James !... Nimeni n-a avut vreodată această idee... E o mare descoperire, nu crezi ? Și unde se află acum fluidul ? Nu mai văd nimic sub clopot.

— De fapt, la lumina obișnuită nu se vede nimic, așa se explică de ce nici eu, nici nimeni altul nu a constatat fenomenul înainte. Dar metoda ta sau, dacă vrei, a fizicianului tău, e bună.

— Aș vrea să mai văd o dată.

Stinse lumina și puse în funcțiune aparatul. Imediat micul sîmbure alungit lumină cu strălucirea sa blîndă de nebuloasă.

— James, încep să cred că ești pe drumul unui viitor imprevizibil și minunat... Crezi că personalitatea... Nu, nu se poate vorbi de personalitatea unui șobolan... mă rog, că individualitatea acestui animal rămîne sub o formă oarecare legată de această licărire ?

— Nici eu nu știu mai mult decît dumneata, dragul meu... Tot ce pot să spun e că lucrul acesta mi se pare posibil, probabil... și că sînt hotărît să repet experiența pe om îndată ce voi avea un clopot mai mare... În plus, observă că avem norocul ca fluidul să fie mai ușor decît aerul, adunîndu-se sus, ceea ce ne ajută să-l conservăm, chiar dacă trebuie să ridicăm clopotul pentru a scoate corpul.

Am mai rămas o vreme în întuneric, tăcuți, privind licărirea aceea ce putea fi semnul unei misterioase prezențe. Apoi James aprinse lumina.

— E de mirare că fapte atît de simple și importante au rămas neobservate — am spus eu.

— De ce să te miri ? Oare nu așa s-a întîmplat cu toate fenomenele științifice ? Datele tuturor marilor descoperiri au existat în natură de mii și mii de ani. Lipsea geniul care să le interpreteze. Cînd omul cavernelor lăsa să cadă o piatră în torent, de-a lungul stîncii, ar fi putut să descopere, precum Galileu mai tîrziu, legea căderii corpurilor... Nu s-a gîndit însă...

Furtunile au fost, de cînd e pămîntul pămînt, minunate experienţe care ar fi putut să demonstreze oamenilor existenţa electricităţii... Erau însă puse pe seama miniei lui Zeus. Oamenii au fost întotdeauna înconjuraţi, iar atmosfera străbătută de radiaţiile de care se servesc azi fizicienii ; acestea rămîneau însă invizibile, imperceptibile, ca şi forţa vitală a şobolanului meu.

— Sărmanul animal ! Ia-l de-acolo, James... E penibil să văd leşul acela între fotografiile frumoasei femei. După o clipă de şovăire, am întrebat : Cine e ?

— N-o cunoşti ? Este o tînără actriţă, Edith Philipps, pentru care toată Londra se îmbulzeşte s-o vadă în Ofelia. N-ai fost ? Trebuie să te duc într-o seară.

— Ia şobolanul de-acolo, James.

El ridică binişor clopotul, trase animalul de coada-l lungă şi-l înfăşură într-o hîrtie.

— Şi-acum hai să vedem dacă lumina mai e acolo.

Reluă experienţa : aluna luminoasă strălucea în partea de sus a clopotului.

VIII

Vizitele mele la spitalul Saint-Barnabe deveniră aproape zilnice. Îmi continuam munca la British Museum deoarece eram silit s-o fac şi nici nu-mi puteam petrece tot timpul cu doctorul James, căruia profesia lui îi lăsa puţin răgaz, dar cercetările prietenului meu mă interesau mai mult decît ale mele. În fiecare zi aşteptam cu nerăbdare ora pe care mi-o fixase ; în sala de lectură, în loc să lucrez, îmi priveam vecinii — o tînără cu ochelari de baga, un indian mărunţel cu părul creţ — şi mi-i închipuiam culcaţi pe funebra basculă a lui Gregory. La ora stabilită alergam spre oraşul docurilor şi al coşurilor fumegînde.

De două ori pe săptămînă, lunea şi joia, strada ce ducea la spital era ocupată de piaţa mizeră pe care o

văzusem în ziua primei mele vizite. Îmi plăcea să mă opresc dinaintea tarabelor instalate în aer liber, unde se vindea peşte, cărţi de un penny, încălţăminte veche. Uneori stăteam de vorbă cu vînzătorii. Unul dintre ei, William Slutter, îmi plăcea îndeosebi : avea un cap frumos de lord bătrîn şi o surprinzătoare distincţie înnăscută. Vindea cu şase penny brichete, ciudate ca formă : un porc care, ridicînd piciorul, făcea să scapere scînteia.

— *Wonderful joke* — spunea el. *They never let you down... I was sold out yesterday. I have only a few left* [1].

De fapt, nu l-am văzut vreodată vînzînd măcar una. Dar avea veşnic un zîmbet plăcut şi o aparentă încredere în viaţă. Într-o joi, în vreme ce vorbeam cu el despre dificultăţile negoţului său, nici prin cap nu-mi trecea că în săptămîna următoare avea să fie subiectul celei mai extraordinare experienţe.

Şi totuşi aşa s-a întîmplat. Mr. William Slutter a avut o pleurezie purulentă şi a fost adus la Saint-Barnabe într-o stare disperată. În aceeaşi zi, o mare firmă care se lăuda că poate să furnizeze orice, îi livră lui James clopotul de dimensiunea unui om, pe care el îl comandase cu trei săptămîni în urmă. Seara, cînd l-am însoţit pe James la contravizită, am fost mirat văzînd faţa, de obicei atît de liniştită a lui William Slutter, congestionată de febră :

— *Wonderful joke... I have only a few left...* — striga el.

L-am revăzut noaptea următoare, pe la orele douăsprezece, în sala de disecţie.

Începusem să mă obişnuiesc cu această privelişte macabră... James, dimpotrivă, în seara aceea era foarte agitat. Îl ajutase pe Gregory să ascundă clopotul uriaş în amfiteatru şi se temea ca nu cumva preparatorul să-l spargă în timp ce-l transportam

[1] *Minunată jucărie. Nu se strică niciodată. Le-am vîndut ieri pe toate. Mi-au mai rămas doar cîteva* (în limba engleză în text). (n.t.)

tustrei la masă pentru a-l aşeza deasupra cadavrului. Doctorul a trebuit să renunţe la basculă, căci era greu, dacă nu chiar imposibil, să aşeze clopotul în echilibru pe platformă. În schimb, împrumutase iar aparatul de ultraviolete. Gregory, care nu era la curent cu noile noastre cercetări, nu înţelegea ce făcea doctorul şi ne ajuta cu un aer plictisit şi stîngaci.

În sfîrşit, bietul William Slutter se afla întins sub clopotul uriaş, iar aparatul era aşezat în aşa fel, încît razele treceau prin partea de sus a clopotului. Toate aceste operaţii ne-au luat destul timp, încît ne mai rămăseseră doar şase minute pînă în clipa cînd, după orarul, devenit familiar, al acestor experienţe, trebuia să se întîmple „ceva". James, care era cu ochii la ceas, îi ceru lui Gregory să stingă lumina. Priveam spre partea de sus, invizibilă a clopotului, încercînd să nu pierd direcţia. Aşteptarea mi s-a părut fără sfîrşit.

— Un minut... — spuse James.

Am început să număr încet : unu... doi... trei... patru... Am ajuns la cincizeci cînd a apărut o ceaţă albăstruie, informă la început şi parcă risipită pe toată lăţimea fascicolului. Dar fenomenul a durat puţin, aşa că n-am putut să-l observ bine. Imediat, fumul s-a adunat într-o masă lăptoasă, lungă de vreo patru degete, jos fiind dreaptă, iar sus rotunjită, după forma clopotului. Masa nu era nici imobilă, nici omogenă. Se vedeau acolo curenţi mai luminoşi, alţii mai întunecaţi. Nu ştiu cum să vi-o descriu mai bine decît asemuind această masă cu fumul unor ţigări, fumuri de densităţi şi culori uşor diferite, ale căror rotocoale şi inele se suprapun pînă ce ajung să alcătuiască o imagine cu contururi bine definite.

— Domnule doctor — spuse Gregory, cu o voce înspăimîntată. Domnule doctor, vedeţi un ou luminos ?

— Linişte ! răspunse James, cu vocea lui răguşită.

Prin cîmpul aparatului am văzut trecînd capul doctorului, ale cărui trăsături deveniră pentru o clipă luminoase. Apoi el dispăru din nou în întuneric. Fără

să-l văd, simțeam că stă aplecat, pentru a observa mai bine, asupra substanței stranii, devenită prizoniera lui. Mă gîndeam la William Slutter... Oare sub clopotul de sticlă rămăsese, într-adevăr, ceva din ceea ce fusese sufletul lui naiv și resemnat? Era oare cu putință ca tot ceea ce dăduse viață corpului neînsuflețit să fie concentrat acum în acest mic spațiu? Captasem în clopot vreo forță impersonală, sau pe individul William Slutter? Putea el oare să ne vadă? Era conștient de nemaipomenita lui aventură? Se mai gîndea acum la *wonderful joke*?... Și dacă, într-adevăr, exista șansa infimă ca el să fie conștient, aveam noi oare dreptul să ținem un suflet în captivitate?

— Lumina, Gregory! se auzi vocea lui James.

Am rămas descumpănit, revăzîndu-l pe doctor, pe preparatorul cu mustățile-i pomădate, aparatul acoperit cu o pînză neagră și, sub clopotul lipsit acum de strălucire, cadavrul unui bătrîn cu mustăți albe.

James mă privi, clătinînd din cap; simțeam că și el era copleșit de succes.

— Ați văzut, domnule, oul luminos? mă întrebă Gregory.

— L-am văzut cu toții — răspunse James, nerăbdător. Gregory, doresc să păstrezi acest clopot fără să-l spargi și, mai ales, *fără să-l întorci*. Ai înțeles?

— Da, domnule doctor — răspunse celălalt, morocănos. Dar să nu-mi mai aduceți încă unul, că n-am unde să-l mai pun. Și așa, dacă or să-l găsească studenții...

— Cine-ți vorbește de-un al doilea clopot?! O să te-ajutăm să-l ascunzi pe acesta.

Am pus toți trei mîna, reușind să ducem treaba la bun sfîrșit cu destulă bătaie de cap, apoi ne-am despărțit de Gregory. Acesta părea destul de reținut.

Cînd am ajuns în curtea spitalului, sub un cer înstelat, i-am spus lui James:

— Cred că ar fi trebuit să-i dai cîteva lămuriri... Ai nevoie de el... Or, astă-seară...

— Eşti nemaipomenit! Ce vrei să-i spun? Ştie şi el tot atît cît ştiu eu sau dumneata... Poţi să explici ceea ce am văzut?

I-am declarat că mă simţeam incapabil, dar că experienţa părea să confirme toate teoriile pe care mi le expusese în seara primei noastre întîlniri. Dacă nădăjduise vreodată să fixeze, să conserve ceva din fiinţa umană după moarte, era pe calea unei asemenea realizări. De altfel, i-am mărturisit că nu vedeam la ce l-ar mai conduce succesul dobîndit, căci, admiţînd că ar ţine sub clopot sufletul lui William Slutter, tot n-ar putea să comunice cu el, şi am adăugat că-i contest dreptul de a păstra prizonieră această substanţă necunoscută.

— Căci, dacă presupui, doctore, că legea naturii umane prevede, într-adevăr, ca după moarte un fluid vital să se desprindă de trupul nostru şi să se amestece în cine ştie ce rezervor de viaţă universal, de ce şi cum să ne opunem? Clopotele tale nu sînt veşnice şi va veni ziua cînd William Slutter, cu toate precauţiile tale, va înceta de a mai fi William Slutter. Atunci, ce altceva vei face decît să prelungeşti în zadar o existenţă, în condiţii, poate, cumplite?... Ai făcut o descoperire care-ţi va aduce o oarecare glorie în ziua cînd o vei face cunoscută publicului. Dar redu pericolul acestor experienţe la strictul necesar... „Căci se petrec în cer şi pe pămînt, mai multe lucruri decît a visat, Horaţio, filozofia ta."

— Mi-ai adus aminte că trebuie să te iau într-o seară să vezi *Hamlet*... Noapte bună!

IX

Ducîndu-mă atît de des la spitalul Saint-Barnabe, am cunoscut, firește, şi cîţiva doctori. De mai multe ori, James m-a condus în sufragerie pentru a lua masa cu el şi astfel am stat de vorbă cu vecinii mei; m-am împrietenit mai ales cu doctorul Digby, care era, cum se spune acolo, „psihiatrul casei". M-am simţit

întotdeauna atras de societatea psihiatrilor, predilecţie pe care mi-o explic greu, dar pe care nu mi-o pot înfrînge. Experienţa anormalilor le conferă o inteligenţă mai vie, mai ingenioasă decît a oamenilor normali. Pentru mine, care încercam să fiu scriitor şi să înţeleg oamenii, conversaţia lor conţinea întotdeauna învăţăminte preţioase. În plus, Digby îmi plăcea mai mult ca oricare altul. Era un bărbat scund, chel, cu ochi plini de înţelepciune şi vorbind cu o voce blîndă, concis şi inteligent.

A doua zi, ajungînd mai devreme de ora fixată de James, am făcut cîţiva paşi pe terasa împodobită cu flori, care, în interiorul spitalului, străjuieşte malul apei, şi l-am întîlnit pe Digby în halat.

— Ia te uită ! Eşti singur ? Prietenul nostru e bolnav ? Nu l-am văzut la dejun.

— Sper că e sănătos, doctore, dar nu va fi liber decît peste un sfert de oră.

Începu o frază, se opri ca şi cînd ar fi ezitat, apoi reluă :

— Iată că... mai bine, nu... Ba da... Pentru că ai un sfert de oră de pierdut, vino în birou la mine.

Era o încăpere luminoasă, aşezată chiar deasupra terasei şi ticsită de dosare, de fişe, de clasoare.

— Ţigări ?... Whisky ? mă întrebă Digby. Nu ? Atunci ascultă ; pentru că am prilejul să te văd singur o clipă, aş dori să-ţi vorbesc de James. Eşti prietenul lui, eşti străin de spital şi ai putea să ne faci un mare serviciu.

— Aş fi foarte fericit, dacă-mi stă în putinţă. Dar cum ?... Influenţa mea asupra lui James...

— Iată cum... Dar mai întîi trebuie să fim înţeleşi că tot ceea ce-ţi spun este confidenţial şi nu trebuie să destăinui nimănui nimic. De acord ?

— Firește.

— Ei bine, atunci... Am toate motivele să cred că eşti la curent cu unele experienţe misterioase pe care le urmăreşte James, într-un scop cu totul de neînţe-

les, folosind cadavrele bolnavilor decedați aici în spital... Nu-i așa ?

— Ce interogatoriu !... Nu pot să-ți răspund, doctore... Și te rog să nu iei răspunsul meu nici ca o confirmare, nici ca o tăgadă... Înseamnă doar că eu consider faptele prietenului meu depinzînd exclusiv de conștiința lui.

— Îți aprob atitudinea — mi se adresă doctorul, zîmbind — dar în ceea ce mă privește sînt sigur că-mi fac datoria aducîndu-ți la cunoștință că autoritățile spitalului sînt alarmate. Pînă în prezent nu a fost ordonată nici o anchetă, în primul rînd pentru că James nu are aici decît prieteni, apoi pentru că experiențele, așa cum au fost descrise, par absurde, dar inofensive.

— Într-adevăr, am impresia că, de vreme ce cadavrele sînt supuse disecției, cu atît mai mult...

— Fii atent, ești gata să spui lucruri pe care nu le dorești... Înțelege-mă... Dacă zvonurile acestea ar ajunge, nu la medici, ci la persoane mai puțin indulgente din Consiliul de Supraveghere, prietenul nostru ar putea avea necazuri destul de mari. Dar nu aceasta mă interesează cel mai mult... Mă tem mai ales... Ai să-ți spui în sinea dumitale : „Specialiștii ăștia văd în orice numai specialitatea lor..." Cu atît mai rău !... Mă tem mai ales că unele experiențe sînt periculoase pentru sănătatea psihică a lui James, și despre starea lui de spirit aș dori să-ți spun, dacă-mi îngădui, cîteva cuvinte, pentru că, ți-o repet, împrejurările par să te fi adus în situația de a-i fi util... Mai întîi, cunoști ceva din viața lui personală ?

— Ce numești viața lui personală ? L-am cunoscut în timpul războiului... Nu știu nimic din ceea ce i s-a întîmplat înainte și, de altfel, nici despre povestea lui de dragoste de după război, căci e o fire care, asemenea tuturor englezilor, vorbește puțin despre aceste probleme.

— Atunci îți voi spune ceea ce cred că e necesar să știi... James s-a căsătorit în martie 1914 cu o tînără daneză de o rară frumusețe, care-și făcea stu-

dile de medicină la Londra. Am cunoscut-o bine. Era o femeie de o inteligență surprinzătoare, de altfel deschisă și generoasă, dar cu desăvîrșire neadaptată la modul de viață englezesc și care nu l-a lubit niciodată pe James. El, dimpotrivă, o adora și cred că, dacă ea s-a căsătorit, a făcut-o din milă pentru sentimenul puternic pe care i-l inspirase. Pe la sfîrșitul anului 1915, cînd James a plecat în Franța, Hilda James, care se simțea aici singură, s-a reîntors în țară. Acolo a întîlnit un tînăr, mai bine făcut pentru a-i plăcea. I-a scris lui James în mod loial, dar fără menajamente... I-a cerut libertatea. El s-a revoltat, a refuzat vehement... Într-o zi, pe front, James a aflat că ea a murit în împrejurări obscure, dramatice, pe care nu le prea cunosc... Nu s-a consolat însă niciodată...

— Cît de enigmatici sînt oamenii !... Așadar, cînd trăiam amîndoi în același adăpost, în Belgia, el trecea prin această dramă și eu n-am știut nimic.

— Da... Această imposibilitate de a ne exprima constituie în același timp forța și primejdia caracterului nostru, al englezilor... Noi nu ne destăinuim. Ne „refulăm", cum spune azi publicul, cu un pedantism cam naiv. Ceea ce dovedește demnitate, dar e periculos pentru spirit. În cazul lui James, pe care l-am observat îndeaproape, m-am speriat foarte rău în primii ani după război... Trăia atunci într-o singurătate, într-o privațiune sentimentală pe care, dumneata, francez, cu greu ți-o poți imagina. Dacă n-ar fi fost munca la spital, care, din fericire, îl interesa, nu știu dacă rațiunea lui ar fi rezistat... În sfîrșit, acum doi ani, pe cînd își petrecea concediul la părinți, în Wiltshire, a fost chemat de urgență la căpătîiul unei tinere bolnave, întrucît medicul din partea locului lipsea. Era o actriță.

— Miss Edith Philipps ? am întrebat.

— Ți-a vorbit de Miss Philipps ?

— Nu... sau... oarecum... Dar i-am văzut fotografia în camera lui și l-am întrebat cine e.

— Ştii, aşadar, că e foarte frumoasă, dar n-ai putut să remarci, aşa cum am făcut-o eu, că seamănă nespus de mult cu fosta soţie a lui James... De bună seamă, aşa se explică faptul că s-a ataşat de ea chiar din prima zi cînd a întîlnit-o, cu o forţă care a crescut mereu. Să nu-ţi imaginezi că e iubita lui. E neprihănită ; stă împreună cu tatăl ei, Gerald Philipps, el însuşi unul din marii noştri actori. Ea s-ar fi căsătorit, fără doar şi poate, dacă n-ar fi avut o sănătate atît de şubredă, încît noi, doctorii, cu greu înţelegem cum de rezistă în meseria ei... Ce crede ea despre prietenul nostru ? Îl iubeşte ? Are vreo afecţiune sau îi este indiferent ? Nu i-am văzut împreună şi tot ce ştiu despre ei am aflat de la terţe persoane. Ştiu numai că el o iubeşte cu disperare, că îşi petrece lîngă ea toate ceasurile libere şi, ştiind-o foarte bolnavă, trăieşte cu groaza că o va pierde... Iată ceea ce doream să-ţi spun pentru a te orienta puţin în relaţiile dumitale cu el... Nu vreau să adaug nici una din concluziile pe care le trag din toate aceste fapte... pentru că eşti prea apropiat de el şi pentru că ştiu din experienţă cît e de periculos să sădeşti, pe un teren hipersensibil, sugestii ce devin repede virulente... Îmi cer scuze pentru această sinceritate.

— Îţi mulţumesc, doctore Digby, dar nu te-nţeleg prea bine... Ce-ai dori să fac ? N-am nici un fel de autoritate asupra lui James şi n-o cunosc de loc pe Miss Philipps, iar, pe de altă parte, nu voi rămîne multă vreme în Anglia... chiar dacă aş dori, nu se poate. Iar după plecarea mea, e foarte probabil că-l voi pierde pe James din vedere.

— E adevărat şi nu-ţi cer nimic precis. Am vrut doar să cunoşti faptele, să nu mergi pe dibuite pe un teren dificil... Acum nu-ţi rămîne decît să chibzuieşti... Dacă poţi să-l determini să renunţe la nişte experienţe socotite eretice, cred că-i vei face un serviciu, chiar un dublu serviciu. Şi acum du-te repede la el, căci te-am reţinut mai mult de un sfert de oră.

Ne-am despărțit. Cînd am intrat în camera lui James, soneria se auzi surd : doi-patru... doi-patru... doi-patru... Deci James fusese chemat într-o sală, iar eu a trebuit să-l aștept. Am recunoscut atunci că printre fotografiile de pe șemineu, una, mai mare, era a unei alte femei, mai tînără și mai gingașă. Nu o observasem prima oară, pentru că semăna uimitor de bine cu tînăra din celelalte fotografii.

X

Cu cîteva zile în urmă, cînd James îmi propusese să vedem *Hamlet*, invitația lui mă lăsase destul de indiferent. Viața pe care o duceam pe atunci cu el, alături de bolnavii lui, vîrît în cercetările sale, mi se părea la fel de frumoasă, la fel de variată ca în cele mai profunde drame. După convorbirea mea cu Digby, doream nespus s-o cunosc pe Edith Philipps, așa că i-am amintit lui James de propunerea făcută. Mi-a făgăduit că va reține bilete în prima lui seară liberă.

În drum spre teatru, mi-a explicat că era vorba de o trupă de amatori. Criticii lăudaseră cu atîta entuziasm pe tînărul interpret al lui Hamlet, pe un bătrîn actor necunoscut în rolul lui Polonius și, mai ales, pe Miss Philipps în Ofelia, încît directorul de la West End pusese o sală la dispoziția actorilor. De atunci, toată Londra dădea buzna la spectacol. Shakespeare deveni o modă și mulți declarau la plecare că văzuseră *Hamlet* pentru prima dată. Pentru cei mai mulți, era, desigur, adevărat, îmi spuse James, dar Anglia, la fiecare cincizeci de ani, îl redescoperea pe *Hamlet*. Chiar și tatăl prietenei lui, Gerald Philipps, debutase în rolul lui Hamlet și „descoperise" englezilor de pe la 1880, pe necunoscutul dramaturg William Shakespeare.

Pentru mine, ca și pentru spectatorii pe care-i ironizase James, *Hamlet* a fost în seara aceea o piesă

nouă. Actorii avuseseră simpla, dar rara înțelepciune de a nu tăia nimic din textul lui Shakespeare. Tînărul care-l întruchipa pe prințul Danemarcei juca cu forță și naturalețe. Cînd vorbea de „lumea aceasta hîdă, obosită, stearpă," mi se părea tot atît de aproape de noi, ca și Barrès în tinerețe sau Benjamin Constant. Era eternul tînăr. De cum și-a făcut apariția Miss Philipps, am remarcat că întruchipa eterna tînără fată. În prima scenă cu Polonius, dădu dovadă de un amestec de îndrăzneală naivă, fericire, sfiiciune și supunere filială, care m-a încîntat.

— Dar e adorabilă prietena dumitale ! i-am spus în pauză lui James.

Păru fericit.

— Poți să i-o spui chiar personal. Am anunțat-o că vom merge să cinăm împreună... Ei, îți place ?

— Sînt încîntat ! Este extraordinar !... O singură critică : Fantoma. M-a dezamăgit. De ce s-o pună să vorbească din culise ? *Sub* săbii trebuie să strige „cîrtița bătrînă" a lui Shakespeare : „Jură !" Îți amintești ce spune Goethe în *Wilhelm Meister* ? Goethe e de părere că Fantoma trebuie să se miște pe sub pămînt, iar o flăcăruie țîșnind din adîncuri ne indică locul unde se află.

— Licărirea odică ? mă întrebă James în șoaptă, privindu-mă cu un zîmbet imperceptibil. Mă-ntreb ce face acum fantoma lui William Slutter ?

— Chiar voiam să te-ntreb, mai e sub clopot ?

— Da, m-am mai uitat nițel la ea aseară ; închisoarea de sticlă ne-o păzește cu credință.

— Nu vrei să-i redai libertatea, doctore ?

Îmi făcu semn să tac, ducîndu-și un deget la buze. În fața noastră, o plasatoare oferea înghețată și pachete de ciocolată. Soneria anunță că pauza se sfîrșise. Ne-am cufundat din nou în lumea lui Shakespeare.

Vă veți mira, desigur, văzînd că vorbesc atît de amănunțit despre reprezentația lui *Hamlet* în mijlocul unei povestiri al cărei subiect este atît de dife-

rit ; am însă două motive destul de puternice. Mai întîi, în seara aceea am cunoscut-o pe Miss Philipps, care, așa cum veți vedea, va juca un rol important în enigma pe care doresc să vi-o dezvălui. De asemenea, nu știu de ce, atmosfera din *Hamlet* rămîne pentru mine legată de amintirea doctorului James. A fost singurul prilej cînd am putut să-mi dau seama de profunzimea sentimentelor ascunse, deznădăjduite ce sălășluiau sub masca tragică și impasibilă. În scena comedianților, cînd Hamlet consideră că e rușinos ca un actor să izbucnească în hohote de plîns și să pălească pentru o emoție simulată cînd, de fapt, asemenea pasiuni pe el nu-l tulbură, l-am văzut pe James aplecîndu-se înainte și deschizînd gura ca și cum s-ar fi pregătit să strige versurile. În scena nebuniei Ofeliei, pentru prima și ultima dată i-am zărit o lacrimă lunecîndu-i pe obraz. Trebuie să mărturisesc însă că Edith Philipps era, într-adevăr, emoționantă. Ochii săi priveau larg deschiși spre o lume doar de ea cunoscută. Vorbea și cînta cu un glas monoton, nespus de blînd, oferind flori nevăzute : „Iată un rozmarin ca amintire. Te rog, dragostea mea, adu-ți aminte". M-a făcut și pe mine să mă gîndesc la atîtea lucruri care s-au sfîrșit și care au fost frumoase.

— Știi ce este admirabil în jocul ei ? mi se adresă James în pauză. Reușește să-ți dea impresia (pe care ți-o dau adesea nebunele adevărate) că nebunia este un refugiu aproape conștient... Ofelia nu mai vrea să vadă această lume groaznică, și-a făurit alta, o lume a florilor, a amintirii, și despre această lume va vorbi cu vocea-i blîndă, implacabilă, pînă la sfîrșit... Într-adevăr, nici un teatru nu e mai uman, mai profund uman ca acesta.

După ce scena se umplu de morți, după ce tînărul Fortinbras puse ca Hamlet să fie purtat pe umerii a patru căpitani, după ce publicul aplaudă îndelung, iar orchestra intonă *God save the King*, am ieșit fără să schimbăm o vorbă.

— Cîți morți l-am spus eu, în sfîrșit.

— Ca-n viață — răspunse James. Vrei să ocolim teatrul și s-o căutăm pe Edith la cealaltă intrare? Cu siguranță că e gata, căci are destul timp să se schimbe în ultimul act.

Ce-i drept, am găsit-o așteptîndu-ne la portar. Era tînăra cea mai simplă din lume. Părea fericită de cele cîteva complimente pe care i le-am adresat, ca și cînd nu i-ar fi spus toți criticii din Londra că e o actriță genială. James ne-a condus într-un mic restaurant francez. Acolo, la lumină, am văzut-o mai bine. Era la fel de frumoasă ca și în fotografii, dar de o uimitoare paloare. În timpul mesei a fost tare veselă. Calitatea discuțiilor ei m-a dezamăgit întrucîtva, dar oare nu ești întotdeauna un pic dezamăgit de o actriță pe care ai auzit-o într-o capodoperă? În mod inconștient, îi împrumuți ceva din spiritul lui Shakespeare, al lui Musset. Dorești, aproape că speri să poată fi și în viață Julieta, Desdemona, Camille. Dai însă de o copilă. Era nevoie de mai mult spirit de pătrundere, pe care eu nu-l aveam pe-atunci, pentru a descoperi în ea acel farmec într-adevăr poetic. Azi îmi dau prea bine seama prin ce anume Edith Philipps era încîntător de shakespeariană. Dar James o înțelesese mai demult. Am fost mișcat de tandra lui admirație pentru ea. Ieșind din restaurant, ne-am despărțit căci, înainte de a se reîntoarce la spital, James voia s-o conducă la tatăl ei.

XI

Dacă am reușit să vă dau o idee despre caracterul lui James, ați înțeles, desigur, că, ori de cîte ori ne-am văzut, n-a mai pomenit un cuvînt despre Edith Philipps. Am încercat în mai multe rînduri, luînd de pe șemineu vreo fotografie de a fetei și privind-o cu atenție, să-l „provoc" pe doctor să atace acest subiect; dar n-am reușit niciodată. Am regre-

tat, nu numai din curiozitate, ci pentru că eram convins, și încă mai sînt, că prietenul meu ar fi fost mai puțin nefericit dacă ar fi putut să vorbească despre suferințele-i nedeslușite și triste ce-l copleșeau.

Am încercat de mai multe ori, așa cum i-am promis doctorului Digby, să-l abat de la experiențele sale. I-am atras atenția că Gregory scăpase de sub influența lui, că nu ne mai ajuta decît cu un aer bănuitor și lipsit de bunăvoință, iar pentru bancnotele, din ce în ce mai numeroase, primite din partea lui James, abia catadicsea să mulțumească. Și doctorul observase, ca și mine, aceste simptome neliniștitoare, dar continua să se ducă în amfiteatru. Trebuie să mărturisesc că cercetările lui luaseră o întorsătură foarte ciudată, iar eu, care le dezaprobam, nu mă puteam abține să nu le urmăresc cu pasiune.

Mai întîi, izbindu-se de dificultatea manevrării și conservării clopotelor uriașe de sticlă, James a avut ideea, simplă dar ingenioasă, de a le instala în partea superioară un balon cu un diametru de patru degete ce comunica cu clopotul printr-un tub de sticlă. Examinînd apoi la ultraviolete, am văzut, după cum era și firesc, că fluidul se înălța din clopot spre balon. Acesta devenea aproape în întregime luminos, iar clopotul rămînea întunecat. Nimic mai simplu apoi decît să tai tubul cu ajutorul unui suflai, să-l închizi și să păstrezi într-un spațiu foarte restrîns „materia" sau „energia" ce ne interesa. Sudînd deasupra clopotului un tub nou, prevăzut la cealaltă extremitate cu un balon, te puteai servi de același clopot, pînă cînd, datorită unei manevre greșite, s-ar fi spart.

Aceste baloane mici de sticlă, ușor de transportat, erau păstrate în camera doctorului. Pentru a nu le confunda, lipise pe fiecare din ele o etichetă indicînd numele celui de la care fusese recoltat conținutul din balonaș și data evenimentului, pe care oricine l-ar fi numit moarte și pe care James îl numea metamorfoză. Balonul nr. 1 era al lui William Slutter;

nr. 2 — o bătrînică precupeață de pește, Mrs. Prim ; nr. 3 — un marinar norvegian. În total erau acum șapte, așezate alături pe unul din rafturile goale din camera lui James. Petreceam ore în șir privindu-le. Păreau niște balonașe de săpun ce se solidificau brusc prin cine știe ce miracol. În fiecare pîlpîiau două licăriri alungite în care se îmbinau nuanțe de albastru și verde, unele concave altele convexe, luînd forma balonului. Cred că nu era altceva decît imaginea, reflectată în cele două fețe ale sferei, a ferestrei, a cerului, a copacilor. Dar uneori mi se părea că văd tremurînd și alte forme cu mult mai uluitoare.

— Ia te uită ! îmi spunea James cînd mă găsea în contemplație dinaintea rafturilor. Îmi privești „sufletele".

— Dacă ai ști cît doresc, doctore, să le redai libertatea.

— Mai tîrziu — îmi răspundea el — mai tîrziu... cînd voi cunoaște tot ceea ce pot afla de la ele.

Din cînd în cînd controla, cu ajutorul razelor, dacă nu cumva „sufletele" sau, mai degrabă, „spectrele fluidice", cum le numea, nu scăpaseră prin pereții transparenți ai temniței lor. Nu observa însă nici o schimbare. De fiecare dată regăsea aceeași strălucire lăptoasă, aceleași mișcări în vîrtejuri ale substanței. O viață de neînțeles, dar reală, se menținea în interiorul baloanelor.

James descoperise că fluidul exercita o acțiune evidentă asupra obiectivelor exterioare. Cînd apropiai de unul din baloane un ecran dintr-o substanță fluorescentă, acesta devenea ușor luminos. Multă vreme am nădăjduit că ar fi cu putință să comunicăm astfel cu spectrele. Luminozitatea ecranelor supuse influenței baloanelor varia necontenit. S-ar fi putut stabili o conversație, pornind de la perioadele scurte sau lungi de lumină. Dar toate străduințile mele de a interpreta aceste semne au rămas

zadarnice. James a încercat să „bombardeze psihonii", prima oară cu raze X, iar a doua oară cu elemente radioactive. Ultimele experienţe, care de altfel n-au dat nici un rezultat, mi-au displăcut. Le consideram şi inutile, şi crude. Cuvîntul „crud" va surprinde poate, dar ce ştiam noi oare despre efectul acestor bombardamente atomice asupra unei substanţe ce putea fi sensibilă ? În această privinţă, am avut nenumărate discuţii cu James. Într-o zi, pornind de la o experienţă mult mai simplă, dar care mi se părea de-a dreptul condamnabilă, ele au reînceput atît de violent, încît am crezut că vor pune capăt prieteniei noastre.

Lipsisem două zile, avînd de făcut cercetări într-o bibliotecă din Oxford. La întoarcere, ducîndu-mă pe la prietenul meu, l-am găsit examinînd două baloane adăugate colecţiei sale în timpul absenţei mele şi purtînd numerele 8 şi 9. Nr. 8 era Agatha Lind, o tînără dansatoare care se sinucisese cu veronal ; nr. 9 era un rus, Dimitri Roskov, mort de cancer. M-am mirat văzînd că, în loc să taie tubul pentru ca baloanele să rămînă perfect sferice, James lăsase tubul legat de balon, mulţumindu-se să-l sudeze doar la cealaltă extremitate.

— Ian te uită, constat că ai adoptat o metodă nouă, James ? l-am întrebat. Nu-mi place. Răpeşti toată frumuseţea baloanelor noastre de săpun.

— Nu ştii ce vreau să fac — mi-a răspuns el. Ai să vezi că am motivele mele. Ba chiar cred c-o să-ţi placă, dumitale care te plîngi necontenit că e barbar să ţii „prizonier" un suflet în singurătate.

— Ce vrei să spui ?

— Foarte simplu... Închipuie-ţi că am să stabilesc o legătură între aceste două tuburi, aşezînd unul din baloane deasupra celuilalt ; oare ce-o să se întîmple?

— Nu ştiu. E posibil ca cele două fluide să se amestece şi să ocupe tot spaţiul.

— Şi eu tot aşa cred... Şi-atunci nu mai ai un suflet singuratic, ci două unite în chipul cel mai strîns, cel mai intim, aşa cum nu s-ar putea concepe o legătură pămîntească... Ce zici ? Nu crezi ?

— Nu ştiu, doctore, dar mi se pare o idee monstruoasă şi nu pot să pricep cum de ţi-a venit... Cum ? Cauţi la întîmplare două fiinţe care nu se cunosc, care, cine ştie, s-ar urî, şi le impui, după cum zici, cea mai intimă legătură cu putinţă, aşa cum nici măcar nu se poate imagina ?... Şi asta fără nici un motiv, din simplă curiozitate... Dar ce tot vorbesc eu, nici măcar din simplă curiozitate, căci ce afli de pe urma acestei încercări ?... Nimic, deoarece, admiţînd că ne aflăm în prezenţa unor fiinţe sensibile şi conştiente, tot nu poţi să intri în legătură cu ele.

James mă privi grav şi chiar întristat :

— Cît de nedrept eşti ! Ştii că nu sînt rău, ba dimpotrivă... Am cunoscut prea mult durerea ca să fiu rău. Că ceilalţi mă blamează pentru experienţele mele, la rigoare, înţeleg, dar dumneata... Ar fi trebuit de mult să-ţi dai seama că nu m-aş fi ocupat de aceste experienţe periculoase dacă n-aş fi sperat că ele pot deschide perspective aproape infinite... Ai cît de cît încredere în mine !... Îţi promit că voi pune capăt tuturor cercetărilor de îndată ce voi găsi ceea ce urmăresc...

— Nu, James, te implor... lasă totul baltă. Renunţă... Am să-ţi spun un lucru pe care n-ar fi trebuit să-l spun... Te-asigur că, dacă nu renunţi dumneata de bună voie la căile acestea periculoase, te vor sili alţii s-o faci...

— Ţi s-a spus ceva ? întrebă el, cu însufleţire. Iată un motiv în plus ca să mă grăbesc... Voi trece imediat la experimentare.

— Eu nu-ţi voi fi complice. La revedere !

Am plecat, dar, o dată ajuns în stradă, am regretat cele spuse.

A doua zi dimineața am primit la hotel un mesaj : *Dragul meu, nu fi încăpățînat. Nici eu nu sînt. Am redat libertatea protejaților tăi. Vino. Ești singurul căruia îi pot vorbi și simt nevoia să vorbesc. De altminteri, arzi de dorința să afli ce s-a mai întîmplat. Al tău, H. B. James.*

Am sărit într-un taxi și i-am strigat șoferului :

— *Saint-Barnabe's Hospital !*

Cînd am sosit, portarul, cu care mă împrietenisem, mi-a spus unde-l puteam găsi pe James, care tocmai fusese chemat într-unul din saloane. Am urcat și i-am zărit de departe chipul frămîntat luminîndu-se în clipa cînd m-a văzut. S-a îndreptat spre mine și m-a luat afectuos de braț.

— Poți fi fericit — mi-a spus el în șoaptă. Am spart cele două baloane... Dar am regretat că n-ai fost de față și am să-ți explic îndată de ce... Așteaptă-mă o clipă.

Dispăru îndărătul paravanului de creton, pus în jurul patului unei femei care urma să fie consultată. Am așteptat. După cîteva clipe a apărut și m-a condus pe terasă.

— Ei, James ? Rezultatele sînt nule ?

— Nule ? Nu, nu chiar... Rezultatele-s foarte ciudate, dar mă întristează...

— Cum așa ? Mă înspăimînți... Ce s-a întîmplat ?

— Nimic grav... Dar amîndoi am crezut că fluidul celor două baloane va ocupa tot spațiul disponibil... Ei bine, nu... Cînd am expus la raze sistemul celor două baloane sudate, unul singur, cel de deasupra, era luminos.

— Ia te uită ! Și cum explici ?

— Nu explic nimic, dragul meu... Eu nu explic niciodată nimic, eu constat doar... Așadar, tot fluidul din cele două baloane s-a adunat în balonul de deasupra... Bine !... Spune-mi acum... ce crezi : că balonul acesta e mai strălucitor ca de obicei, sau nu?

— Mai strălucitor, evident, doar cuprinde...

— Ei bine, dragul meu, nu, şi asta mă întristează. E aproape stins. Care să fie sensul profund al acestui fenomen? Semnul cărei realităţi spirituale sau afective? Nu vom afla poate niciodată, nici dumneata, nici eu. Dar în faţa acestei lumini terne şi aproape cenuşii, a curenţilor slabi şi estompaţi, m-am gîndit la scrupulele tale. Şi le-am găsit mai îndreptăţite decît mi s-au părut la început. Mi-am zis că, chiar dacă n-ar fi decît o probabilitate de una la un milion ca două fiinţe să fie în clipa aceea nefericite din vina mea, şi tot ar fi un motiv îndeajuns de puternic pentru a încerca să le salvez... Îţi închipui prin ce momente ciudate şi penibile am trecut. Îmi repetam într-una : „A muri, a dormi, nimic mai mult", vorbele prietenului nostru Hamlet. Îmi spuneam că, după viaţa asta atît de aspră, e totuşi groaznic să refuzi oamenilor somnul şi repaosul... În cele din urmă am luat un ciocan, am spart tubul şi am răsturnat balonul.

— Şi s-a golit?

— Fireşte.

— Bravo, doctore. Sînt încîntat... şi aş fi şi mai şi dacă mi-ai promite că te opreşti aici... În punctul la care ai ajuns cu cercetările, şi dată fiind precizia cu care le conduci, nu mai văd decît două căi : sau trebuie să le faci cunoscute şi să le repeţi în faţa savanţilor, sau trebuie să renunţi la ele pentru ca să nu-ţi pierzi inutil slujba şi prietenii... Pe mine, oricum, o să mă pierzi. Perioada mea de studii ia sfîrşit; nu pot să stau toată viaţa în Anglia. Voi pleca peste cincisprezece zile şi, te-asigur, voi pleca mult mai liniştit dacă-mi juri...

— Nu fi sentimental, *old man*[1]... În Franţa, după cincisprezece zile, mă vei uita cu desăvîrşire. Dar ai dreptate cînd spui că n-are nici un rost să continui să repet experienţe identice, că oricum, nu vreau cu nici un preţ să le fac cunoscute... N-o să mai încerc... Sau, cel puţin, n-am să mai încerc decît o

[1] *Bătrîne* (în limba engleză, în text). (n.t.).

singură dată... dacă împrejurările îmi vor fi favorabile. Dacă eșuez, toată strădania mea nu va fi fost decît un vis lugubru.

— Și-i vei reda libertatea lui William Slutter?

— Dumneata i-o vei reda astă-seară.

Și, într-adevăr, eu am spart în seara aceea balonul nr. 1. Înainte de a mă hotărî s-o fac, l-am ținut multă vreme în mînă. Oare, spărgîndu-l, nu voi pune capăt celei de a doua existențe, atît de scurte, a lui William Slutter? N-aveam cum să aflu; să las natura să-și urmeze cursul obișnuit, mi se părea calea cea mai puțin primejdioasă. Am dat drumul balonului într-un mojar de fontă și am avut impresia că zgomotul de sticlă spartă se împletea cu o vibrație nespus de îndepărtată, nespus de ușoară și totuși perceptibilă.

* * *

Cînd l-am întîlnit pe doctorul Digby, am putut să-l asigur că James a renunțat la cercetările care speriaseră autoritățile spitalului. Digby aflase însă de la informatorul lui, care, neîndoielnic, nu era altul decît Gregory.

— Sînt bucuros de cele ce-mi spui, căci n-am mai fi putut să-l salvăm multă vreme.

Nu i-am mărturisit însă că James, cînd a făcut promisiunea, și-a rezervat o anume circumstanță. Totuși eram aproape sigur că prietenul meu, în clipa cînd rostea acele cuvinte, se gîndea la un lucru precis, ba chiar credeam că-l cunosc îndeajuns de bine pentru a intui care era acel lucru. Văzusem că eșecul experienței prin care încercase să unească strîns două suflete sau (cum ar fi spus el) două spectre fluidice îi pricinuise o cruntă dezamăgire și că această dezamăgire însemna mult mai mult decît eșecul unui savant a cărui ipoteză se dovedise falsă. La James, dominant era, ceea ce remarcasem de multă vreme, simțul acut și dureros a ceea ce re-

prezintă pentru ființele umane iremediabila despărțire a morții. Mi-a vorbit adesea, cu acele cuvinte pe care dorești atît de mult să le rostești și pe care nu le vei mai spune decît unui cadavru orb și surd. De bună seamă, posibilitatea unei legături mai durabile a două ființe îl atrăgea, îl emoționa în cel mai înalt grad.

În locul unei forțe vitale mai mari pe care dorise și crezuse că o găsește realizînd această legătură în lumea stranie a „spectrelor", constatase, dimpotrivă, stingerea celor două ființe unite. Totuși dorința lui nu se stinsese. Își spunea, desigur, că eșecul se explică prin aceea că cele două ființe erau făcute să se respingă, nu să se unească. Se mai gîndea că, dacă ar putea combina, atom cu atom, două ființe profund atașate, ar apărea o stare superioară. Am mai spus că, sub înfățișarea lui sarcastică, era un sentimental și credea nemărginit de mult în prietenie, în iubire. Și eram sigur că experiența unică de care îmi vorbise avea să fie încercarea de a uni și după moarte, dacă întîmplarea i le-ar trimite vreodată în ultimele lor clipe, două ființe care în viață au fost perfect unite.

De bună seamă, credeți că avea prea puține șanse. Eu însă eram mai puțin sigur. Nu poți cunoaște bine viața unui mare oraș, cu tot ce are el dureros și frumos, atîta vreme cît n-ai fost implicat în ea ca medicul sau polițistul. De două luni văzusem la Saint-Barnabe atîtea cazuri extraordinare, încît orice mi se părea posibil. Dar șederea mea în Anglia se apropia de sfîrșit și știam că nu voi fi martorul acestei ultime experiențe a doctorului James, chiar dacă el ar face-o vreodată. În cele cincisprezece zile care-mi mai rămăseseră nu l-am mai văzut decît o singură dată. Munceam mult. Întîlnisem un prieten francez care era secretar la Ambasadă și cu care am petrecut cîteva seri. Nu m-am dus la Saint-Barnabe decît în ajunul plecării. Telefonîndu-i lui James ca

să-l întreb dacă pot să-l întîlnesc, îmi lăsase vorbă la portar să vin pe la nouă seara în camera lui.

* * *

Cînd am intrat, nu era în odaie. Am luat o carte și m-am așezat în fotoliu. Apoi, cum James întîrzia, am dat la o parte draperia care ascundea „spectrele". Nădăjduiam să le fi dat drumul și îmi propuneam, în caz contrar, să-i cer îngăduința de a proceda chiar eu la această punere în libertate înainte de a mă reîntoarce în Franța.

„Baloanele de săpun" se aflau la locul obișnuit și, spre marea mea surprindere, am văzut la celălalt capăt al etajerei un nou balon purtînd pe etichetă cifrele 10—11, fără nici un nume. Am înțeles imediat că James reluase experiența de fuzionare care mă umpluse de revoltă, ceea ce m-a supărat nespus. 10—11... Nici un nume...

Cine puteau fi cei doi nenorociți ? M-a cuprins o neliniște nedeslușită, pe care cu greu mi-aș fi putut-o lămuri. De ce oare James nu mai venea ? Îmi dăduse întîlnire la o oră precisă. Nu avea obiceiul să întîrzie atîta.

Am sucit și răsucit pe toate fețele balonul misterios, pe care-l luasem pe genunchi, cînd două mîini mi se așezară pe umeri.

— „Vai, sărmane Yorik" — se auzi vocea veselă a lui James.

M-am întors și am fost surprins de schimbarea constatată pe chipul doctorului. N-am văzut niciodată o ființă omenească schimbîndu-se într-atît în cîteva zile. Chipul său, de obicei crispat, avea acum un aer senin și calm. Surîsul nu mai era sarcastic, ci blajin.

— Ce s-a întîmplat, James ?

— Mie ?... Nimic... De ce ?

— Pari atît de fericit.

— Se vede ? Sînt, într-adevăr, şi am să-ţi arăt de ce. Vrei să pui pe şemineu balonul pe care-l ţii în mînă şi-l examinezi atît de încruntat ?... Perfect. Acum ajută-mă să-mi scot aparatul din colţul ăsta. Mulţumesc... Ceva mai la stînga... Vrei să stingi lumina ?

Am întors comutatorul şi, fără să vreau, am scos un ţipăt. Pe şemineu strălucea în culori de vis o sferă luminoasă. N-o puteai compara decît cu strălucirea lunii pline pe un cer senin de vară, în Grecia sau în Orient. În miezul acestei perle scînteietoare se roteau curenţi şi mai aprinşi, într-o nebuloasă de diamant lichid, incandescent.

— Ce minunăţie ! Dar prin ce miracol, doctore ?

M-a mai lăsat o vreme să contemplu acest admirabil spectacol, apoi, după ce a aprins lumina, a început să-mi povestească :

De două săptămîni, într-un music-hall din apropierea spitalului, doi acrobaţi, Hanley Brothers, aveau în fiecare seară un număr de voltije la trapez. James nu-i văzuse, dar Digby, care fusese la spectacol, i-l descrisese şi mi-a vorbit apoi şi mie. Îl considera un număr de o rară frumuseţe şi graţie. Ned şi Fred Hanley erau doi tineri, într-adevăr fraţi, foarte frumoşi şi a căror asemănare era un adevărat miracol. Înainte de numărul lor, în fundul scenei se trăgeau draperii de catifea neagră pe care se detaşau, în timpul piruetelor ameţitoare, două trupuri pale, luminate de reflectoare.

Succesul celor doi Hanley fusese atît de răsunător, încît direcţia le ceruse prelungirea contractului cu o săptămînă. Ce se întîmplase în prima seară a acestei săptămîni ? Nimeni nu ştia exact, iar poliţia făcea cercetări. În orice caz, una din sîrmele care legau trapezul cedase. Cei doi fraţi căzuseră de la o mare înălţime şi, în stare foarte gravă, fuseseră aduşi la spital, unde, peste noapte, muriseră la cîteva minute unul după celălalt.

— Auzindu-i atunci pe camarazii lor vorbind despre extraordinara legătură dintre cei doi tineri, despre munca lor, despre afecțiunea puternică și reciprocă — mi-a spus James — n-am rezistat ispitei de a face, în condiții atît de favorabile, ultima experiență de care ți-am vorbit. Fii liniștit, Gregory lipsea și am fost ajutat de un laborant care n-a înțeles nimic... M-am întors în odaia mea pe la trei noaptea. Am unit cele două spectre și am putut să contemplu minunatul spectacol pe care l-ai admirat și dumneata... Mă sfătuiești acum să sparg balonul?

— Nu, dragul meu, habar n-am ce se întîmplă acolo, dar nu pot să cred că atîta frumusețe nu-i un semn de fericire.

Cum timpul trecea, am fost nevoit, în ciuda dorinței mele de a mai rămîne, să-i explic că, de fapt, venisem să-mi iau rămas bun.

— Ai dreptate... — spuse James. Atunci, adio... Nu știu dacă te voi mai revedea. Cînd viața desparte, desparte definitiv. Dar am să-ți fiu recunoscător pentru aceste luni în care mi-ai fost prieten credincios și discret. Atît de credincios și de discret, încît am să-ți cer un serviciu... Nu imediat... Poate niciodată... dar poate într-o zi o să am nevoie de ajutorul dumitale. Nu știu unde o să mă aflu, dar îți voi trimite o telegramă și te voi ruga, oricare vor fi atunci obligațiile dumitale, să vii pe drumul cel mai scurt să mă întîlnești... Mă cunoști îndeajuns ca să-ți dai seama că, dacă îți cer un lucru atît de extraordinar, înseamnă că am motive serioase. Îți promit că nu voi face apel decît o singură dată, dar pentru această unică dată îți cer să-ți întărești făgăduiala prin jurămînt !

— Ți-o jur — i-am răspuns, emoționat de atîta gravitate.

— Dumnezeu să te binecuvînteze ! răspunse.

M-a însoțit pînă la poartă. Era o seară frumoasă de vară, dar luna, printre stele, era mai puțin strălucitoare decît dubla lumină vie de pe șemineu.

XIII

Cînd James îmi spusese că-l voi uita, protestasem. Şi totuşi nu se înşelase. În anii care au urmat, lucrările mele m-au absorbit cu desăvîrşire şi nu mi-au mai dat prilejul să mă întorc în Anglia. Mă gîndeam uneori la săptămînile acelea bizare, dar nu ca la o amintire reală, ci mai degrabă ca la o poveste fantastică. James mi-a trimis prima scrisoare la începutul anului 1926, spunîndu-mi că şi-a ţinut promisiunea şi a renunţat la cercetări, apoi am primit a doua scrisoare, în octombrie 1927, prin care mă anunţa că Miss Philipps îşi pierduse tatăl şi că urmează ca el s-o ia în căsătorie. Vestea nu m-a surprins. Le-am trimis o mică atenţie şi, în scrisoarea de mulţumire, Edith Philipps sau, mai exact, Edith James, îmi scria că trebuie să se odihnească cîteva luni în Sudul Franţei, că soţul ei îşi va lua un concediu pentru a o însoţi şi că vor trece prin Paris amîndoi, săptămîna următoare. Din păcate, mă aflam la ţară cînd a sosit scrisoarea. Aşadar, nu mi-am văzut prietenii cînd au trecut prin Paris.

În decembrie am primit o ilustrată de la James. Locuia împreună cu soţia lui la Cap Martin. Mă întreba dacă nu vreau să le fac o vizită, în cazul cînd aş avea de gînd să călătoresc în iarna aceea sau dacă, dimpotrivă, o telegramă de-a lui mă va găsi tot la Paris. I-am răspuns că, dacă nu intervine vreun eveniment neprevăzut, aş dori să rămîn acasă şi să lucrez.

Pe la mijlocul lunii ianuarie 1928, un prieten scriitor, fiind bolnav, mi-a cerut să ţin în locul lui o conferinţă la Copenhaga. Am acceptat să fac acest serviciu şi cred că amintirea Hildei James, a cărei poveste nu o uitasem, n-a fost străină de dorinţa mea de a cunoaşte Danemarca. Voiajul nu trebuia să dureze decît trei zile.

Am sosit la Copenhaga într-o dimineaţă. Conferinţa era fixată pentru aceeaşi seară. În clipa cînd

am coborît din tren, una din persoanele care mă aşteptau mi-a înmînat o telegramă. Am deschis-o şi am citit : *Vino — James, Florida, Cap-Martin.* Am încremenit. Nu-mi trecuse nici o clipă prin minte să-l previn pe James de o absenţă atît de scurtă. Or, el contase pe cuvîntul meu. Eram hotărît să mi-l respect, dar împrejurările aveau să mă silească să temporizez mai mult decît aş fi dorit. Spre marea surpriză şi necaz al organizatorilor conferinţei, i-am anunţat că cel mai bun prieten al meu este pe moarte, că trebuie să plec şi că doresc să ştiu la ce oră am primul tren. Nu aveam tren decît a doua zi dimineaţa.

Ziua s-a scurs cercetînd împreună cu portarul hotelului orarele. Admiţînd că totul ar fi mers bine şi că în lungul meu itinerar nici un tren n-ar fi avut întîrziere, nu puteam fi lîngă James decît în a treia zi. Or, însăşi telegrama lui, reexpediată din Paris, fusese trimisă de douăzeci şi patru de ore. Doctorul mă va socoti nemaipomenit de neglijent. M-am informat asupra posibilităţii de a face călătoria cu avionul, dar vremea era urîtă, iar serviciul de iarnă nesigur. Nu-mi mai rămînea decît să trimit la rîndul meu o telegramă lui James pentru a-i explica întîrzierea şi să-i anunţ sosirea, ceea ce am şi făcut. Fiind foarte emoţionat, la conferinţa din aceeaşi seară am vorbit mai bine ca de obicei ; nu m-am mai culcat şi am părăsit Copenhaga în zori.

În timpul orelor lungi petrecute în trenurile daneze, germane, franceze, în feribot, la vamă, am încercat zadarnic să prevăd ce voi găsi la capătul călătoriei. Mă stăpîneau presentimente funebre, dar întemeiate. Singura legătură într-adevăr intimă dintre mine şi James şi care m-ar fi făcut să fiu de neînlocuit pentru el se datora faptului că fusesem martorul experienţelor lui macabre. Dacă avea urgentă nevoie de mine, nu putea fi vorba decît ca să-l asist la o experienţă de acelaşi fel, şi nu mi-era greu să ghicesc care putea fi acea experienţă, de

vreme ce ținea să mă cheme. Soseam oare la timp? Nu riscam și eu, și James să avem neplăceri cu autoritățile locale? Mi-am amintit cu bucurie că domnul Raibaldi, prefectul din Alpii Maritimi, era un prieten de-al tatii. Ne putea fi de folos. Trenul cobora printre măslinii și riurile așternute cu lespezi de piatră tocite de ape. După Marsilia, albastrul intens al mării și pînzele albe mi se păreau de o tristețe îngrozitoare. Cînd nu credeam să mai ajung, sub un soare torid, pe la două după-amiază, trenul se opri în gara Roquebrune-Cap-Martin.

James nu venise la gară, dar nu m-am mirat căci era imposibil să știe cu ce tren aveam să sosesc. M-am suit într-o mașină care m-a dus la vila lui. Era o clădire mică, înconjurată de palmieri, cu o grădină plină de flori. Nu pot să uit amețitoarea mireasmă de heliotrop pe cînd sunam la poartă. Un servitor îmbrăcat în negru se ivi în pragul casei. „Dar îl cunosc, mi-am spus, în timp ce străbătea grădina pentru a veni să-mi deschidă; unde naiba l-am mai văzut? În clipa cînd ajunse în fața mea, l-am identificat. Era Biggs, un soldat englez, ordonanța doctorului din timpul războiului și care ne servise pe amîndoi vreme de cîteva luni.

— Bună ziua, Biggs. Ești din nou în serviciul doctorului?

— Bună ziua, domnule. Da, soția mea și cu mine am locuit aici împreună cu domnul doctor și cu Mrs. James. Îmi pare rău că trebuie să vă aduc la cunoștință, *sir*, dar doctorul a murit. N-ați primit a doua telegramă trimisă de mine?

— Nu... Mort?... James? Cînd? Am primit vești de la el acum patru zile.

— Era mort atunci... Dar poftim, intrați.

Mi-a luat valiza și a dus-o în casă, apoi m-a invitat să iau loc în fotoliul din grădină și mi-a povestit următoarele:

— Știți, domnule, doamna James a fost mereu tare bolnavă. Fusese operată cu puțină vreme înaintea morții tatălui el... Cînd s-a căsătorit cu doctorul,

toată lumea şi-a dat seama că va muri curînd, iar doctorul mai mult ca oricine... Domnule, am spus întotdeauna că domnul doctor era un sfînt şi că s-a însurat cu Mrs. Philipps doar ca s-o îngrijească mai bine. Cînd mi-a propus să intru în serviciul lor şi să vin în Franţa, i-am spus nevesti-mi : „Nu e un loc sigur, dar trebuie să primesc". Şi n-am regretat... Nimeni pe lume n-a fost mai bun ca doctorul şi ca soţia lui. Se iubeau mult... Niciodată n-am văzut oameni care să fie mai fericiţi cu atît de puţin. Ziua, cînd era frumos, stăteau amîndoi pe plajă. Seara, doctorul citea cu glas tare... În primele două luni, Mrs. James s-a simţit destul de bine. Apoi, pe la mijlocul lui decembrie, a devenit din ce în ce mai palidă şi mai tăcută... Ne dădeam seama că e sfîrşitul. Din fericire, domnul doctor a făcut-o să spere pînă în ultima zi că o va vindeca. Îi spunea că va aplica un tratament nou pe care-l inventase... Pentru asta, pregătea într-una din camere tot felul de maşini ciudate : un clopot mare de sticlă pe care-l puteai ridica şi coborî apăsînd pe o mică pîrghie, baloane şi un aparat acoperit cu o pînză neagră. Domnul doctor numea camera asta laboratorul lui. Nici eu, nici nevastă-mea nu intram acolo... De altfel, nici el nu l-a folosit decît... Dar uit să vă spun ceea ce-i mai important... Acum cinci zile Mrs. James a avut o sincopă, pierzîndu-şi cunoştinţa. Nevastă-mea şi domnul doctor o vegheau. Pe la unu noaptea, dînsul i-a spus nevesti-mi să se ducă la culcare şi o s-o cheme dacă va fi nevoie. N-a chemat-o însă, iar a doua zi dimineaţa pe la opt, cînd nevastă-mea s-a dus din nou în dormitorul doamnei James, a rămas încremenită văzînd patul gol, iar doctorul nicăieri. Pe masă era un plic mare cu numele meu. Nevastă-mea, înspăimîntată, mi l-a adus în grabă şi am citit scrisoarea sărmanului domn doctor. Iat-o, domnule.

Biggs scoase din buzunar două scrisori şi-mi întinse una din ele. Am citit : *Biggs, fă întocmai ceea ce-ţi cer, oricît de ciudat ţi s-ar părea... Mrs. James*

a murit azi-dimineață și nu doresc să-i supraviețuiesc. Trupurile noastre sînt în camera pe care o numeam laborator. Nu intra și nu atinge nimic. Trimite telegrama din plic ; este pentru ofițerul francez care a fost cu noi la Ypres. Va veni imediat și va aranja totul. Nu te ocupa deci de nimic. Trimite doar telegrama și așteaptă. Totul va merge bine. Adio.

— Și-atunci, Biggs ?

— Stați puțin, domnule. Mai era o scrisoare adresată dumneavoastră și pe care trebuia să vi-o înmînez la sosire.

Ghiceam în vocea lui accente de dojană. Scrisoarea pe care mi-a întins-o era închisă. Am rupt plicul și am citit :

Îți dau bătaie de cap, sărmanul meu prieten, și, cine știe, necazuri serioase, dar am cuvîntul dumitale și știu că vei face ceea ce-ți cer. Biggs îți va explica ce s-a întîmplat și ceea ce eu prevăzusem de mult. Vei înțelege (ai și înțeles desigur) de ce, pe cînd erai la Londra, continuam cu atîta înfrigurare acele cercetări care ți se păreau atît de nesăbuite. Vei găsi în casa în care intri un laborator asemănător cu cel unde am lucrat împreună la Saint-Barnabe. Sub clopotul de sticlă din mijloc vei vedea două trupuri, al soției mele și al meu. Ți-amintești cum se desprinde balonul aflat în partea de sus a clopotului. Umblă cu grijă. Așază apoi balonul, pe care-l vei suda, în fața aparatului negru pe care-l cunoști. Nădăjduiesc că vei zări ceva din mine și din Edith. Nu mai e nevoie să spun ce mai aștept de la dumneata. Dacă, așa cum sper și cred, spectrele noastre vor fi unite ca spectrele celor doi frați de care negreșit îți amintești, aș vrea să le păstrezi, iar dacă va fi cu putință, să fie păstrate mai departe de copiii voștri și de copiii copiilor voștri. Nu pot să sper, firește, că un obiect atît de fragil va dura multă vreme. Dar m-am bucurat prea puțin, sub forma mea pămîntească, de dragostea sărmanei Edith. Dacă, datorită dumitale, în lumea ce nu ne este cunoscută, voi găsi

cîțiva ani de fericire, cred că vei fi făcut o faptă bună...

Aici m-am întrerupt din citit și i-am spus cu ardoare lui Biggs :

— Dumnezeule ! Am ajuns prea tîrziu... Unde sînt acum doctorul și soția lui ?

— La cimitir, domnule... După ce am expediat telegrama, am așteptat două zile... Apoi, văzînd că nu veniți, ne-a fost frică nevesti-mi și mie. Ce-am fi putut răspunde, dacă am fi fost întrebați de ce n-am îngropat morții ?... Ne aflăm într-o țară străină... Nu știu decît cîteva cuvinte franțuzești... M-am dus la primărie și am arătat scrisoarea domnului doctor. Cea destinată mie, nu dumneavoastră. A venit apoi un doctor, care a spart clopotul...

— L-a spart !... Totul e pierdut, Biggs. Dar de ce l-a spart cînd era foarte ușor să-l ridice, după cum mi-ai spus tu ?

— Nu știu, domnule... N-am înțeles ce-a zis... Cred că în clipa cînd a intrat și a văzut cele două trupuri sub un clopot de sticlă, s-a gîndit la o moarte prin asfixiere. Mai tîrziu, după ce s-a făcut autopsia, mi-a spus că doctorul s-a otrăvit... Cel puțin așa cred, domnule... Vă repet că n-am înțeles prea bine... Dar ce vroia domnul doctor ?... Chiar dacă ați fi venit mai devreme... ce-ați mai fi putut face, de vreme ce era mort ?

L-am întrerupt și l-am rugat să mă conducă în laborator. Vroiam să cred că printr-o minune balonul din partea de sus a clopotului rămăsese intact. Dar, vai, camera era plină de cioburi. Balonul și clopotul zăceau bucățele. Cei care găsiseră corpurile neînsuflețite voiseră, desigur, să acționeze repede. Nu le puteai reproșa nimic ; cum ar fi putut bănui că distrug un lucru atît de straniu ?

— Mai e și caseta aceasta mică, domnule — a adăugat Biggs. Domnul doctor a lăsat un bilet, spunîndu-mi că trebuie să vi-o dau. De aceea am ascuns-o în camera mea cînd au venit oamenii de la primărie.

— O casetă, Biggs ? Ce conține ?

— Nu știu, domnule.

Am deschis-o. Învelit într-o hîrtie de împachetat se afla un balon de sticlă semănînd cu cele de la Saint-Barnabe. Plin de speranță, am ridicat balonul. Atunci am văzut că avea o etichetă pe care o cunoșteam bine : 10—11 Ned și Fred Hanley.

„Sărmanul meu James, mi-am zis în gînd, ai reușit să asiguri altora supraviețuirea pe care ți-ai dorit-o atît de mult !"

M-am dus la cimitir să pun flori pe mormîntul Edithei și al lui Howard-Bruce James, iar în aceeași seară m-am întors la Paris, ținînd pe genunchi caseta lăsată de James. M-am atașat de acest obiect, cu un fel de teamă superstițioasă, cu atît mai mult cu cît aveam și o vagă remușcare. Nu știam, desigur, ce era forma de existență pe care James și-o dorise pentru el și pentru cea pe care o iubea, dar făgăduisem să-i asigur această formă ; și iată că, fără voia mea, dar datorită mie, era acum lipsit de roadele cercetărilor lui. Mă tot frămîntam ce ar fi trebuit să fac. Să-l fi prevenit pe James de plecarea mea la Copenhaga ? N-am avut cînd și, de altfel, chiar dacă am cam bănuit ce dorea de la mine, n-am priceput acest lucru pe de-a-ntregul. Nu mi-am închipuit niciodată că el vrea să moară o dată cu soția sa. Să fiu oare singurul vinovat pentru această neînțelegere ? Oare el, care știa ce planuri are, n-ar fi putut să prevadă mai metodic, într-o împrejurare unică, toate obstacolele posibile ? N-ar fi putut să-i dea lui Biggs indicații precise, în cazul cînd n-aș fi sosit la timp ? Dar, desigur, se gîndise că Biggs nu va înțelege nimic din recomandațiile lui sau că va executa greșit o manevră delicată. În sfîrșit, sosind la Paris, copleșit de oboseală și tristețe, mi-am spus că aceste gînduri cu privire la trecut sînt de prisos.

Mi-am interzis multă vreme să mă mai gîndesc la experiențele de la Saint-Barnabe și la tragicul lor deznodămînt. Dar de cîteva luni mă simt bolnav și aproape de moarte. Am socotit că e de datoria mea

să las relatarea faptelor de necrezut, însă adevărate, la care, întîmplător, am fost martor. Este singurul meu mijloc de a păstra, cu precauțiile pe care le-am luat întotdeauna, balonul conținînd spectrele unite ale lui Ned și Fred Hanley. Aseară, poate pentru ultima dată, am vrut să-i privesc prin fascicolul invizibil al aparatului lăsat moștenire de doctor. Strălucirea lor e aceeași ca în ziua cînd, în camera lui James, mi-a smuls un strigăt de admirație. Surprinzătoarea durată a unor fenomene atît de frumoase mă fac să sufăr și mai mult că nu i-am unit în același fel pe Edith James și pe soțul ei.

Balonul de sticlă se găsește în micul dulap ascuns de o draperie albastră, în spatele unui grilaj, în dreapta biroului meu.

CĂLĂTORIE ÎN ARTICOLIA

Contesei André de Fels

I

Nu voi vorbi acum decît despre obiceiurile locuitorilor din Articolia şi despre peripeţiile mele pe acele meleaguri ; întîmplările dinaintea sosirii noastre pe insulă le voi istorisi în marea mea operă, *Pacificul*, ce nu va fi gata decît peste doi sau trei ani. Dar pentru ca cititorul să înţeleagă acest fragment, trebuie să descriu, fie şi pe scurt, cum a fost pusă la cale această călătorie.

Tatăl meu, Jean Chambrelan, era un mic armator ; eu mi-am petrecut mai toată copilăria împreună cu el la Fécamp şi Etretat. Cea mai mare bucurie era să ies cu pescarii în larg, pe bătrînele vase pîntecoase, numite prin partea locului *caloges*. Aşa mi s-a deşteptat, de la o vîrstă fragedă, instinctul de marinar. Numesc marinar pe cel ce cutreieră largul cu corabia şi adulmecă valul şi vîntul. Pentru mine, marinarul modern, cel de pe torpilor sau de pe vasul cu aburi, e doar un mecanic îndrăzneţ care conduce pe mare o maşină de curse.

Prietenii mei pescarii îl respectau mult pe „micuţul domn din Fécamp", încît am deprins în mijlocul lor periculosul obicei de a fi răsfăţat. Iar cînd părinţii m-au trimis într-un liceu la Paris, unde eram luat peste picior pentru accentul meu normand, am devenit pe dată mizantrop. Eram şcolarul singuratic ce dădea ocol curţii, cu mîinile în buzunar, fără prieteni. Aveam nevoie de simpatie, dar timiditatea mea n-o prea inspira.

Din fericire, războiul m-a cules chiar de pe pragul liceului. El mă cufundă din nou într-o viaţă ce se

potrivea firii mele ciudate. Primejdia, mizeria, murdăria din adăposturi, frigul şi ploaia nu mă înspăimîntau ; nu mă temeam decît de contactul direct cu fiinţele omeneşti. Am ajuns curînd ofiţer, iar disciplina a strîns în jurul meu cadrele de care aveam nevoie. O scurtă aventură a dat ultimul bobîrnac timidităţii mele ; fiind rănit, m-am îndrăgostit în timpul şederii mele în spital de o infirmieră frumuşică, cu care am vrut să mă căsătoresc ; ea m-a refuzat. De atunci, în zilele de permisie, ocoleam societatea femeilor.

Armistiţiul şi pacea au fost pentru mine, ca pentru mulţi tineri, evenimente triste. Spre ce să mă îndrept ? Nu eram pregătit pentru nici o meserie. Îmi pierdusem tatăl în timpul războiului ; vapoarele lui fuseseră vîndute ; nu mă simţeam atras decît de mare sau de cariera de soldat. Am încercat să rămîn în armată, dar viaţa de cazarmă nu seamănă cu cea de campanie. Sălbăticia mea friza neurastenia. Tot ceea ce stîrnea hazul colegilor mei mie mi se părea fără noimă şi plicticos. În 1922 am demisionat. Mama, care murise de puţină vreme, îmi lăsase ceva avere. Mă gîndeam să plec în colonii.

Tocmai atunci un tînăr francez Gerbault [1], străbătuse Atlanticul, singur la bordul unui cuter de vreo unsprezece metri, şi îşi publicase jurnalul de bord. A fost pentru mine o iluminare. Navigator solitar, iată pentru ce eram făcut ! Dar mă atrăgea mai mult Pacificul decît Atlanticul. Cititor pasionat al lui Stevenson, Schwob şi Conrad, am năzuit întotdeauna să văd acele insule cu nume încîntătoare : Butaritari, Apemama, Nonuti. Cuvîntul *atol* mă vrăjea ; îmi închipuiam o cunună cristalină înconjurînd o lagună sinilie. Pe cît mă feream de femeia europeană, de cochetăria şi capriciile ei, pe atît eram atras de ceea ce socoteam că este femeia primitivă, mic animal

[1] Alain Gerbault (1893—1941) — navigator francez, care, în 1923, singur la bordul unui cuter, a traversat Atlanticul, iar din 1924 pînă în 1929 a făcut înconjurul lumii. (n.t.)

credincios, tăcut și senzual. Hotărirea mea a fost luată pe loc.

La sfîrșitul cărții, Gerbault dădea celor dornici să-l imite cîteva sfaturi practice. Indica îndeosebi un anumit tip de iaht, o listă de accesorii și provizii. Mi-am făcut socotelile și am fost nevoit să recunosc cu tristețe că riscam să nu-mi ajungă banii. Notarul meu, cu care am examinat situația, m-a sfătuit să consult cîteva ziare mai importante, vreun editor, și să-mi procur fonduri publicînd povestea călătoriei mele. Sfatul era bun ; am reușit să semnez două contracte destul de avantajoase, am obținut avansul și mi-am comandat mica navă. Era o ambarcațiune de vreo zece tone, cu punte de bord liber, iar greementul cu velă triunghiulară.

Cum era și firesc, ziarul cu care tratasem dorea să dea amploare expediției mele, anunțîndu-și dinainte cititorii și cerîndu-mi un articol despre proiectele mele. Am descris itinerariul și, timp de-o săptămînă, am primit, prin intermediul ziarului, cele mai surprinzătoare scrisori. Majoritatea corespondenților mei doreau să mă însoțească. Am înțeles atunci că starea mea de spirit, acea oroare de viața socială, acea dorință de evadare sînt lucruri mai obișnuite azi decît își închipuie cineva. Mulți ofițeri din marina rusă, ajunși șoferi de taxiuri, portari la Paris, îmi cereau să plece cu mine ca marinari. Naturaliști, operatori de cinema, bucătari de restaurante își ofereau serviciile. În special, femei mă implorau să le iau cu mine. „Am fost atît de nenorocită. Voi fi sclava dumneavoastră. Voi cîrpi pînzele, vă voi pregăti masa. Mă veți trata ca pe o slujnică. Trebuie să părăsesc Franța, trebuie neapărat..." — spunea o cititoare. „V-am văzut fotografia în ziar — scria o candidată — aveți o înfățișare tristă, însă blajină și ochi frumoși." Toată această corespondență mă amuza, dar eram hotărît să plec singur.

Scrisoarea Annei a sosit printre ultimele. Chiar înainte de a o deschide, mi-am dat seama că nu semăna cu nici una din cele primite pînă atunci. Mi-a

plăcut sobrietatea hîrtiei, scrisul hotărît, liniile energice. „Nu știu, domnule, dacă sînteți demn de această scrisoare ; o voi afla din tonul răspunsului, dacă îmi veți răspunde, ceea ce este puțin probabil. Am citit de curînd articolul dumneavoastră ; veți porni peste puțină vreme într-o călătorie la care eu nu pot decît să visez. Am îndrăgit întotdeauna marea, mai mult ca orice ; cînd sînt pe uscat, mă gîndesc la mirosul de smoală, la vîntul aspru, la talazurile sărate biciuindu-mi veșmintele. Insulele din Pacific... Citind cele ce-ați scris, credeam că-mi ascult propriile gînduri. Într-un cuvînt : sînt văduvă, foarte tînără, destul de bogată și absolut liberă. Mi-ar plăcea să vă însoțesc. Vă rog să înțelegeți imediat și fără gînduri ascunse că nu vă ofer decît o tovarășă de bord, nicidecum una de pat. Cred că e posibil. Sînt convinsă că vă voi fi de folos ; nu cunosc calitățile dumneavoastră de marinar ; toți prietenii mei, printre care se găsesc cîțiva englezi pretențioși și sinceri, le-au recunoscut pe ale mele. Dumneavoastră, dumneavoastră sau un altul, îmi sînteți necesar deoarece la mijloc sînt manevrele grele pe care o femeie nu le poate executa. În privința banilor, vom împărți strict pe din două cheltuielile de călătorie, pentru cumpărarea vasului și pentru echiparea lui. Să nu vă temeți de eventuale neplăceri : sînt singură pe lume și nimeni nu vă va cere socoteală pentru faptele mele. De ce mă adresez dumneavoastră, și nu unuia dintre prietenii mei marinari ? Pentru că vă propuneți să întreprindeți un lucru rar ; apoi, numele acelor poeți citați de dumneavoastră îmi dovedesc că avem gusturi comune. Adresa mea : Île-Saint-Louis, nr. 39, quai Bourbon. Nr. de telefon : Gobelin, 31—35. Dacă doriți să-mi faceți o vizită, anunțați-mă ; vă voi aștepta în ziua și la ora care vă convin, cu excepția zilelor de marți și sîmbătă dimineața cînd merg la Museum, unde asist la cursuri."

De ce i-am răspuns ? Era contrar hotărîrii mele. Scrisoarea îmi plăcea. Stilul avea ceva franc, bărbătesc, liniștitor. Numele, Anne de Sauves, era frumos.

„De ce să n-o văd ?“ mi-am zis şi începusem chiar să caut pretexte pentru a-mi schimba planurile. Lua asupra ei jumătate din cheltuieli, ceea ce însemna o garanţie pentru a duce călătoria la bun sfîrşit, fără dificultăţi financiare, ba chiar de a o mai prelungi. Ţinînd seama de dimensiunile vasului, partea locuibilă era încăpătoare. Se puteau uşor amenaja două cuşete despărţite printr-un perete. Cînd m-am dus la doamna de Sauves, eram aproape dispus să cedez. Cînd am văzut-o, m-am hotărît pe loc. Nu puteai spune că este o frumuseţe desăvîrşită, dar chipul avea frăncheţea plăcută şi caldă a scrisului său. Vocea ei era o încîntare ; astăzi, după patru ani, firescul ei mi se pare fără pereche. Nu m-am simţit niciodată stingherit alături de ea, ba, mai mult chiar, însăşi ideea de a mă simţi stingherit mi se părea absurdă. Vorbea despre orice direct, fără ocolişuri, fără şovăire. De altminteri, conversaţia noastră era cea dintre doi marinari. După primele cinci minute am şi început să facem planurile pentru vele şi lista de provizii. Anne era de părere să nu luăm decît două pînze, un velastru mare şi un foc, fără bompres, dar nava mea se şi afla în lucru şi, de altfel, manevrarea în doi era uşoară.

S-a mirat mult cînd i-am spus că am comandat vasul în Franţa. Cel mai nimerit port de plecare într-o croazieră în Pacific era San Francisco. De ce să nu-l construim acolo după planurile noastre ? Avea mulţi prieteni în America şi putea să-i roage să supravegheze lucrul. Propunerea mi s-a părut rezonabilă şi i-am promis că voi încerca să anulez, prin bună înţelegere, contractul înaintat la Saint-Nazaire. Începusem chiar să spun : „nava noastră“.

I-am cerut cîteva amănunte asupra vieţii ei : fusese crescută în Vandeea, într-o familie severă, care o măritase la optsprezece ani, fără s-o consulte, cu un vecin bătrîn şi foarte bogat. Îşi pierduse în război părinţii şi soţul. Nu fusese fericită nici în copilărie, nici în căsnicie.

— Nu vreau să prezint lucrurile în tragic ; n-am fost niciodată nenorocită ; am simțul umorului, care mă ajută să sesizez, în cele mai cumplite clipe, ridicolul tristeții mele.

Îi plăcea să ducă lucrurile la bun sfîrșit. Totul îți lăsa impresia unui bun gust desăvîrșit. Casa era mobilată cu cîteva piese admirabile. Nu avea tablouri, nici un bibelou, dar multe cărți. Am remarcat cîteva tratate de navigație, de înot, de medicină. Mașina aștepta afară ; m-a dus pînă în centrul Parisului. Conducea repede, fără zgomot, degajat.

II

Călătoria noastră de la San Francisco la Honolulu, am spus-o, va fi istorisită într-o altă lucrare. E de ajuns să notăm că traversarea s-a încheiat cu bine. Corăbioara noastră, *Allen*, se comporta admirabil în larg. La început ne-am crezut obligați să facem de cart pe rînd, dar ne-am dat curînd seama că, navigînd cu capă, cu cîrma legată la bord, în timpul nopții, nu ne abăteam aproape de loc de la ruta stabilită. Am avut de înfruntat trei furtuni, una chiar foarte puternică, în timpul căreia Anne și-a dovedit curajul.

Așa cum prevăzusem chiar de la prima noastră întîlnire, era tovarășa de drum ideală. Organizatoare excelentă, ea a cumpărat la San Francisco toate proviziile de bord, iar în timpul traversării a pregătit bucate ușoare și sănătoase. Nu știa ce înseamnă proasta dispoziție. Chiar și la primejdie își păstra cumpătul. Îi spuneam „Luminația voastră". De comun acord, am adoptat unul față de celălalt o atitudine simplă și camaraderească. Nu dorea să fie nici curtată, nici ocrotită ; știu că e banal să spun că am trăit ca doi frați, dar aceasta e formula care exprimă cel mai exact raporturile noastre. Trebuie să adaug însă, ca să fiu sincer, că sentimentul meu era ceva mai complex : adesea credeam că între-

zăroso şi tandreţe, şi dorinţă, dar numaidecît mă grăbeam să m-apuc de lucru şi să mă gîndesc la altceva.

După Hawai aveam de gînd să merg în Tahiti, dar, făcînd un ocol ca să vizitez în fugă insulele Marchize şi Tuamotu, Honolulu m-a dezamăgit ; un Monte-Carlo american. Mi se părea că inelele albe de corali strălucind deasupra mării ne vor oferi, în sfîrşit, o privelişte nouă. Cam la vreo douăzeci de zile de la plecarea noastră din Honolulu am constatat că ne aflam la 161° 2' longitudine vestică şi 5° 3' latitudine nordică. Ne apropiam, aşadar, de insulele Fanning, stîncoase şi sterpe, dar unde atlasul lui Findlay indica un post englezesc pentru întreţinerea cablurilor ; nădăjduiam să reînnoim acolo proviziile de apă dulce.

Spre seară am ajuns într-o zonă de un calm absolut, dar cu oceanul fremătînd. Mici valuri rău vestitoare, cu creste spumegînde, se izbeau de etrava lui *Allen* într-un ritm iute şi neregulat. Se stîrni apoi o adiere care se înteţi, şi nori mari, violeţi se grămădiră foarte jos, la orizont. Curînd vîntul se dezlănţui, aplecînd corabia pe o coastă. Era o căldură înăbuşitoare. Mai întîlnisem furtuni, dar acum înţelegeam că nu fuseseră decît o simplă joacă de copii pe lîngă această vijelie. Cerul devenise o cavalcadă de nori negri, goniţi de vînt. Valuri uriaşe se spărgeau pe bord, de fiece dată puntea aflîndu-se sub apă. Cuterul, culcat, plonja în mare. Coborînd velele şi legînd bara cîrmei, ne-am mai liniştit oarecum, dar a trebuit să ne agăţăm de catarg ca să nu fim luaţi de apă. Dreaptă în bătaia vîntului, cu părul răvăşit, cu sprîncenele nemişcate, cu un aer fericit, Anne era încîntătoare : o zeiţă a mării. Cum valurile creşteau mereu şi cum era limpede că nu puteam face nimic, spre miezul nopţii Anne îmi spuse :

— Hai să ne odihnim puţin.

Deşi capotele spiraiului fuseseră fixate în partea de jos, totul era plin de apă. Dar noi ne simţeam atît

de istoviți, încît, după ce am pompat cît ne-au mai ținut puterile, am adormit amîndoi.

La vreo cîteva ceasuri, un zgomot straniu, cîteva bătăi violente în coca vasului mă treziră. Era zi ? Noapte ? Nu se vedea nimic. *Allen* stătea înclinat ca un acoperiș în pantă. Nu te puteai ține drept. Cățărindu-mă, m-am suit pe punte, Norii erau atît de jos și atît de groși, încît, deși se făcuse ziuă, nu vedeai la treizeci de metri. Valurile erau înspăimîntător de mari. Bompresul zăcea rupt ; el se lovea de bordul vasului. De ce n-o ascultasem pe Anne, care mă sfătuise să renunț la el ? Panoul cu parîme pentru pînze fusese smuls. *Allen* nu mai era decît o biată epavă. Am strigat-o pe Anne ; aveam nevoie de ajutorul ei pentru a desprinde ciotul de bompres ce risca să sfarme coca vasului.

— Cred că sîntem pierduți — i-am spus.

Ea trase adînc în piept aerul sărat și zîmbi.

După o oră de lucru — cînd era cît pe ce să fiu de mai multe ori luat de apă — reușeam să desprind bompresul. Scăpasem cel puțin de un pericol. O ploaie caldă, orbitoare ne izbea în față. Am coborît din nou în cabină. Veșmintele noastre fuseseră cu desăvîrșire sfîșiate în cursul acestei cumplite manevre, dar cînd Anne a vrut să se schimbe, a găsit toate cuferele inundate. Lucru și mai grav : instrumentele erau răsturnate, cronometrul meu de negăsit, iar ceasul Annei spart. Findlay și hărțile — un terci de hîrtie. Chiar dacă scăpam de furtună, nu mai puteam naviga decît după calcule aproximative. De altminteri, cum să navighezi ? Pînzele erau ferfeniță și n-aveam catarge. Din fericire, copleșiți de atîtea gînduri negre, am fost furați încă o dată de somn.

III

Cînd am deschis ochii, o ciudată impresie de liniște și pace m-a uimit. *Allen* se legăna lin. Aburii ușori ai dimineții pătrundeau prin hublou. Pe punte, unde

am sărit degrabă, mă aştepta un spectacol uluitor. În faţa noastră, pe un cer galben-şofran, răsărea soarele. Vîntul se liniştise ; nori mici aurii sau violeţi se subţiau în panglici paralele în văzduhul cald. Galbenul strălucitor al cerului se oglindea în apa ce clipocea molcom în jurul nostru.

— Anne !

Ea apăru îndată ; am observat că nu era acoperită decît cu o pătură.

— Sîntem salvaţi ? m-a întrebat.

— Nu-i încă sigur.

— Ce frumos e ! Unde ne aflăm ?

I-am amintit că nu mai aveam cum să ne dăm seama. Dumnezeu ştie la ce distanţă de ruta noastră ne tîrîse ciclonul.

— Ce-i cu pînzele ?

I le-am arătat ; îmi propuse să încercăm să improvizăm o pînză dintr-o pătură. Nu ne îndoiam că uscatul era prin apropiere, căci în jurul vasului roiau păsări. M-am aşezat alături de ea, la soare, şi ne-am pus pe treabă. Ciudat e că, deşi eram poate condamnaţi, nu păream nici trişti, nici înspăimîntaţi. Dimpotrivă, şi unul, şi celălalt încercam un sentiment de linişte şi bucurie.

Spre amiază am coborît, vrînd să găsesc o hartă. Cînd m-am întors cu mîinile goale, am auzit-o spunînd : „Pămînt !" şi-mi arătă în depărtare o linie întunecată şi scurtă. Era o insulă dominată de o înălţime. Dar ne aflam foarte departe. Cocoţat în vîrful catargului, am fluturat îndelung nişte petice. Din fericire, curentul ne mîna spre uscat ; în curînd am deslușit un promontoriu, apoi o pădure şi — aşa mi se părea — acoperişurile strălucitoare ale unui oraş.

— Dar ce curios, Anne... E un port, văd un fel de faleză... Unde am putea fi ? Nu sînt insulele Fanning. Acolo nu-s munţi şi nu văd ce mare oraş...

După vreun ceas, o şalupă se îndrepta spre noi ; cînd se apropie, am observat cu uimire că la bordul ei se aflau marinari albi. Nu ştiu de ce ne aşteptam la o pirogă, la indigeni. Anne se înfăşură în pătură.

Cu un umăr dezgolit, era chiar foarte frumoasă. În faţa şalupei stătea un caporal cu galoane care ne strigă în englezeşte :

— Cine sînteţi ?

— Francezi care traversează Pacificul ; furtuna de astă-noapte ne-a cam avariat corabia. Putem s-o reparăm aici ?

Părul încurcat şi răspunse :

— Nu hotărăsc eu... Comisia... Trebuie să intraţi în port.

I-am aruncat un odgon şi i-am cerut să ne remorcheze. Ne propuse să trecem pe celălalt vas, dar eu nu doream să-l părăsesc pe-al meu, iar Anne, goală sub pătură, nu vroia să rămînă singură cu acei străini. El prinse odgonul şi ne conduse spre port. Anne şi cu mine ne întrebam cărui guvern îi aparţineau aceşti străini ; nu purtau nici bereta marinarilor englezi, nici a celor americani.

— Australieni ?

— Nu, nu cred.

La pupa şalupei flutura un pavilion ciudat : alb, cu nouă chipuri de femei.

Portul era mic, dar cochet, digul, vopsit în alb şi albastru ca şi şalupa, purta în vîrful unui catarg pavilionul alb cu nouă chipuri. Anne puse mîna pe cîrmă pentru a acosta, în timp ce eu încercam să bag într-un sac cîteva obiecte pentru a le lua pe uscat. Am debarcat. Aşteptînd întrunirea comisiei, salvatorul nostru ne-a condus la un hangar şi ne-a întrebat ce am dori. Anne a dorit o rochie, eu pantaloni, aşa că unul dintre bărbaţi a plecat în goană spre oraş. Am întrebat dacă există un consul francez.

— Nu — îmi răspunse caporalul — nu există nici un consul. Insula este proprietate privată.

— Proprietate privată ? A cui ?

— A articolilor.

— Şi cine sînt aceşti articoli ?

Începu să vorbească din nou despre comisie. Noi nu pricepeam nimic.

— Dumneata eşti un articol ? îl întrebă Anne.

— Oh, nu ! spuse cu un fel de modestie, ca şi cînd întrebarea ar fi fost prea măgulitoare. Oh, nu, eu sînt beat.

— Ciudată poveste ! Şi indigenii ?

— Aici nu sînt indigeni.

— Dar cum se numeşte insula ?

— Odinioară se numea Maiana, iar acum Articolia.

Cum marinarul tocmai se întorsese cu pachetul, caporalul ni-l înmînă, salută politicos şi se retrase discret.

Anne lepădă pătura şi îşi puse rochia ; era dintr-o stofă albastră, uşoară, strînsă pe talie cu un şnur ; în pachet mai era un colier mare din chihlimbar.

— Ia te uită ! îmi spuse ea. Ce atenţie... E fermecător acest popor necunoscut.

Am încercat să ne amintim de numele Maiana, Articolia, dar se pare că nici unul din noi nu auzise vreodată de ele.

IV

Pe micul bungalov din lemn vopsit era gravat : TEMPORARY IMMIGRATION. Mă aşteptam să găsesc un birou de vamă duhnind a mahorcă şi înţesat de anunţuri ; încăperea în care am fost introduşi era o încîntătoare cameră de lucru. În jurul unei mese lustruite din lemn de culoare deschisă, se aflau cîteva fotolii englezeşti, îmbrăcate în cretoane vesele. Se servea ceaiul, un ceai aristocratic, cu tot felul de prăjituri şi prăjiturele, cu un *plum-cake* uriaş, cu felii subţiri de pîine cu unt. Pe pereţi, rafturi ticsite de cărţi. Trei din fotolii erau ocupate de judecătorii noştri, care s-au ridicat în picioare cînd am intrat. Cel din stînga avea aerul unui mujic de treabă, cu barba încîlcită, dar cu privirea blîndă şi adîncă ; cel din mijloc, foarte înalt, chel, fără barbă, cu o înfăţişare de japonez, inteligent şi puţin dur ;

cel din dreapta, mult mai tînăr decît ceilalţi doi, părea aerian, gata să-şi ia zborul ; părul ondulat şi vaporos era bălai, ochii albaştri cenuşii. Evident, bărbatul din mijloc prezida ; spre uimirea noastră vorbea franţuzeşte cu o voce plăcută, cîntată întrucîtva, cu preţiozităţi ciudate :

— Vi-i prezint — ne spuse el — pe confraţii mei : Routchko (era mărunţelul cel zburlit) şi Snake (adolescentul frumos). Eu mă numesc Germain Martin, iar faptul de a mă fi născut în Franţa îmi oferă onoarea de a prezida ancheta dumneavoastră. Totuşi e bine să vă informez că limba literară a acestei insule este engleza... Vă rog să aveţi amabilitatea de a ne spune numele dumneavoastră.

— Mă numesc — am spus eu — Pierre Chambrelan, iar tovarăşa mea de drum este doamna de Sauves. Nu ştiu dacă aţi primit ziarele franţuzeşti care au relatat proiectul nostru de a traversa Pacificul. De trei zile, vasul ne este grav avariat de furtună. Am dori să obţinem aici numai permisiunea de a-l repara şi de a ne continua apoi călătoria. În ceea ce priveşte cheltuielile de reparaţie, am la bord ceva bani ; dacă nu ajung, doamna de Sauves are cont la Westminster Bank şi cred că printr-o telegramă...

— Stimate domn — mă întrerupse Germain Martin, plictisit — lăsaţi, vă rog, poveştile astea băneşti. E un subiect prea des folosit... Beoţii noştri vor fi fericiţi să vă repare vasul. Singura problemă care se pune pentru noi, Comisia de Imigrare temporară, este de a şti dacă puteţi primi autorizaţia de a face un popas în Articolia şi dacă nu cumva va fi cazul să vă reţinem cîteva luni.

— Cîteva luni ? am întrebat cu spaimă. Dar...

— Vă rog — mi-o reteză Martin, cu un fel de cochetărie autoritară — aşteptaţi... Veţi vedea că totul se va aranja... Doamnă, luaţi loc... O ceaşcă de ceai doriţi ?

Anne, care murea de foame, acceptă bucuroasă Snake o servi şi, după ce ne-am aşezat cu toţii confortabil, Martin continuă :

— Aşadar, dumneavoastră doi traversaţi Pacificul, singuri, în mica ambarcaţiune pe care am zărit-o acum cîteva clipe... Ne puteţi preciza mobilul acestei surprinzătoare expediţii ?

— Detestăm viaţa socială şi iubim marea, iată singurele noastre motive. Doamna de Sauves şi cu mine resimţim aceeaşi dorinţă de a fugi un timp de civilizaţie. Eram amîndoi marinari buni ; ne-am asociat pentru această croazieră.

Martin se întoarse pe rînd spre cei doi acoliţi ; ochii-i străluceau.

— Foarte interesant ! spuse el, subliniind îndelung cuvîntul *foarte*.

Cu ochii săi frumoşi, Routchko mă privi lung.

— Stimate domn Chambrelan — mi se adresă el cu simpatie — doamna a fost iubita dumneavoastră *înainte* de plecare sau a devenit *după aceea ?*

Înfuriată, Anne puse ceaşca pe masă.

— Ce întrebare ! se oţărî ea. Nu sînt iubita lui. Sîntem camarazi de sport ; nimic mai mult... Şi ce vă priveşte ?

Martin rîse ; avea un rîs uluitor, copilăresc şi diabolic în acelaşi timp.

— Dragă prietene — îi spuse el lui Routchko — ai puţină răbdare... Dar tonul e fermecător, nu-i aşa, Snake ?

— Da — răspunse Snake, visător — ...şi autentic.

— Dragi străini — adăugă Martin — trebuie să-l scuzaţi pe prietenul nostru Routchko ; el crede că toată lumea împărtăşeşte predilecţia sa pentru confesiunea publică. Dar, îmi cer iertare, întrebarea lui se numără printre acelea pe care îndatoririle noastre de membri ai Comisiei de Imigrare ne obligă să vi le punem. Vorbiţi fără teamă ; vă aflaţi într-o ţară eliberată de orice morală convenţională... Dacă sînteţi amanţi, vom lua notă, dar nicidecum nu vă

vom blama. Dimpotrivă — adăugă el, cu o nouă intonație ciudată.

— Vă vorbesc fără teamă — am răspuns eu atunci. Dar cele spuse de doamna de Sauves sînt purul adevăr. Nu sîntem decît tovarăși de bord.

— Cum ? întrebă Routchko. Ați trăit alături, pe acest vas, departe de orice control social, și dorința n-a fost mai puternică decît orgoliul vostru ?... Este un caz admirabil — adăugă el cu jumătate glas, întorcîndu-se spre Martin.

— *Foarte* interesant ! spuse Martin. Cred, dragi colegi, că un interogatoriu mai lung n-ar face decît să dăuneze posibilităților psihologice ale subiectului... Propun din oficiu trimiterea lor în Psyharium.

— De acord — răspunse Routchko, aruncîndu-ne o privire caldă.

— Și dumneata, Snake ? întrebă Martin.

Dar Snake, de la un timp, își tot însemna ceva într-un carnet, privind-o din cînd în cînd pe Anne. Oftă.

— Da, la Psyharium, firește — încuviință el.

— Deci, dragi oaspeți, căci de acum înainte sînteți oaspeții noștri — încheie Martin — în timp ce nava dumneavoastră va fi reparată pe îndelete, dumneavoastră veți fi găzduiți la Central Psyharium. Duceți-vă cu toată încrederea, veți fi tratați cu amabilitate ; veți găsi un confort sobru, dar satisfăcător. Ne vom revedea. Ah, era să uit, dragii mei colegi... O cameră ? Două camere ?

— Cum adică ? întrebă Anne. Două camere, firește. Dar ce-i cu oamenii aceștia ? adăugă ea, întorcîndu-se spre mine. Și ce-i cu acest Psyharium al lor ? Doar n-or să ne instaleze într-un ospiciu de nebuni ? Oare nu-i nimic de făcut ? Haide Pierre, vorbește !

— Domnilor... — am început eu.

Dar m-am simțit copleșit de acea îngrozitoare timiditate de care, de două luni încoace, singurătatea în doi mă vindecase.

Routchko îmi făcu semn cu mîna să tac, îmi zîmbi cu o blîndețe pe care o ghiceam nesfîrșit de dispreţuitoare, apoi, pe deasupra capetelor noastre, ca şi cum Anne şi cu mine n-am fi existat, i se adresă lui Martin, blajin dar ferm :

— Două camere. Aţi văzut violenţa reacţiei ?... Bieţii oameni, cu ce fanatism cred în real ! Prietene, vrei să chemi un beot ?

Martin apăsă pe o sonerie şi apăru un individ în uniformă.

— Vei conduce pe aceşti doi străini la Psyharium ; eu îi voi da personal instrucţiuni doamnei Alexander — spuse Martin.

Omul salută, apoi se aplecă spre Martin şi şopti cîteva cuvinte la urechea lui.

— Da, într-adevăr — răspunse Martin. Îl uitam pe specialist. Introduceţi-l.

Anne mă apucă de mînă :

— Pierre, te rog, fă ceva... Aştia ne cred nebuni. Au vorbit adineauri de specialist. Într-o clipă or să ne închidă. Pierre, ştii că sînt calmă, că pot fi curajoasă, dar acum mi-e frică...

Snake o privi şi-i făcu un semn lui Martin.

— Formidabil ! exclamă Martin. Îi e frică ! N-am mai văzut aşa ceva de treizeci de ani. Şi încheie ca şi cînd ar fi fost la teatru : *Mare* talent.

Se deschise o uşă şi intră un bărbat cu o barbă mare, îmbrăcat într-o bluză mînjită cu tot felul de vopsele.

— Salut, Augustus — spuse Martin. Îi trimit pe aceşti doi prieteni la Psyharium şi am nevoie de viza dumitale.

Bărbatul ne privi pe Anne şi pe mine, închizînd un ochi.

- Ea — zise el — e fără îndoială fermecătoare... o piele strălucitoare... poate prea „gen englezesc" pentru gustul meu, dar nu-i vorba de gustul meu. El ?... Mai puţin reuşit, mult mai puţin... dar, curios, o linie frumoasă (cu degetul mare îmi pipăi obrajii, bărbia). Da, merge, îi iau pe amîndoi.

Martin ne rugă să ne sculăm.

— Domnule — îi spuse Anne lui Routchko — păreți foarte cumsecade. Îmi promiteți că nu ni se va face nici un rău ?

— Vă promit — îi răspunse Routchko, luînd-o de mînă — vă promit că vă vom salva de voi înșivă.

V

Ghidul nostru mergea repede. Încercam acea ciudată senzație de instabilitate pe care ți-o dă uscatul după ce ai petrecut mai multe săptămîni la bordul unui vas. Orașul era bizar. Elegant și plin de flori ca unele orașe noi din Maroc, dar cu linii căutate, foarte rar întîlnite, care oboseau spiritul și ochiul În trecere, citeam cu uimire numele unor străzi : Flaubert Street — Rossetti Park — Proust Avenue — Eupalinos Gardens — Babbitt Square — Baring Terrace — Forster Street.

— Ce cultivat e acest popor ! exclamă Anne. Parcă te-ai plimba printr-o bibliotecă.

Am încercat să-l descoasem pe însoțitorul nostru ; vorbea englezește, dar era limpede că nu dorea să ne lămurească nimic.

— Domnii nu mi-au dat dispoziții. O să vă explice Mrs. Alexander ; ea are obiceiul ăsta — ne răspunse el la toate întrebările noastre.

De altminteri, după cîteva clipe, ne arătă, în spatele unei piețe, o clădire ce semăna cu un mare hotel și spuse :

— Central Psyharium.

Era viitoarea noastră reședință, înconjurată de o grădină plantată cu pîlcuri de palmieri și cu straturi mari de flori violacee.

— Anne, ce-i cu acest Ritz din Pacific ?

— Sînt case de sănătate frumoase. Speră ca-n felul acesta să calmeze bolnavii.

În interior, Central Psyharium semăna în același timp și cu un spital, și cu un muzeu. Totul era eti-

chetat. Pretutindeni vedeai orare, planuri, săgeți. *Subiecți liberi — Subiecți reținuți — Romancieri: Ore de vizită... Pictori și sculptori: Ore de vizită...* La un cuvînt al persoanei care ne însoțise, portarul sună de trei ori la o sonerie cu un timbru deosebit de muzical și spuse :

— Mrs. Alexander va coborî.

Mrs. Alexander, o femeie ce fusese cîndva frumoasă, era un ciudat amestec de tahitiană și englezoaică. Ea ne deveni simpatică pe loc ; deși avea manierele sobre și aproape deferente ale unei *housekeeper* superioare, puteai ghici un fel de nerăbdare amuzată care-i însuflețea vorbele.

— Fișele dumneavoastră mi s-au comunicat prin telefon — spuse ea — și de data aceasta, domnii au fost precișii, așa încît totul este pregătit. Vreți să vedeți camerele ?

— Am dori mai ales să înțelegem — răspunse Anne.

— Veți înțelege — zise Mrs. Alexander, zîmbind — dar mai întîi trebuie să vedeți camerele.

Un lift ne urcă la etajul al treilea. Mrs. Alexander o luă pe un coridor lung, deschise o ușă și... am rămas încîntați. Nu mai văzusem o cameră atît de plăcută. Tonurile calde (cenușiu și violet)), linia clasică a mobilierului, pereții zugrăviți discret se potriveau atît de mult cu gustul Annei — pe care învățasem să-l cunosc — încît nu m-am putut abține să nu i-o spun.

— Mr. Snake în persoană a ales camera — ne spuse gazda.

Se duse să deschidă fereastra ; de pe balconul spațios, apărat de o jaluzea, descopereai un lac albastru-verzui, străjuit de siluetele lungi și subțiri ale cocotierilor înclinați. În depărtare se profila piscul din Maiana — o masă compactă de un negru-sîngeriu pe fondul violet intens al cerului.

— E prea frumos ! exclamă Anne, încîntată. Dar cine-i cel care ne oferă toate astea ? Ce ni se cere în schimb ? Sîntem liberi ?

— Absolut liberi, doamnă, cu singura condiție ca în orele de vizită să fiți la dispoziția acestor domni. De altminteri Maiana e o insulă. Unde v-ați putea duce ?

— Dar cine sînt „acești domni" ? am întrebat eu. De cînd am pus piciorul pe pămîntul dumneavoastră, nimeni nu ne dă nici o lămurire. S-ar zice că le face plăcere să ne lase să trăim în mister. Ni s-a spus de cîteva ori că dumneavoastră, doamnă, ne veți lămuri. Vă implorăm să vorbiți.

— Bucuros — consimți ea. Dar nu vreți să faceți mai întîi o baie, să vă schimbați ? Camera dumneavoastră, domnule, este cea din dreapta. Sălile de baie sînt alături.

— Nu, nu — o întrerupse Anne — vrem să știm... Cine sînt articolii ? Ce este Maiana ? Ce e acest Psyharium ? Ce se va întîmpla cu noi ? Eu nu pot să trăiesc în incertitudine.

— Atunci ascultați — începu Mrs. Alexander, închizînd fereastra și poftindu-ne în fotolii. Și, mai ales, fiți liniștiți fiindcă nu vă pîndește nici un pericol... Dimpotrivă... veți petrece aici cîteva săptămîni după care vă veți continua călătoria. Nimic mai mult... Bun... Așadar... vă amintiți de romancierul englez Anthony Scott, celebru pe la 1840—1860, care a făcut o avere uriașă cu o carte proastă, *The Dark Sex*, și a dispărut apoi din lumea literară ?

— Cunosc numele autorului și titlul cărții — spuse Anne — dar n-am citit nici *The Dark Sex* și nici alt roman al lui Scott.

— Cu atît mai bine pentru dumneavoastră — răspunse Mrs. Alexander. Dar știați că Scott a cumpărat în 1861, de la guvernul olandez, în proprietate exclusivă, cu drepturi absolute, insula Maiana ?

— Stați — am intervenit eu — mi se pare c-am citit cîndva povestea aceasta ; el și-a adus cîțiva confrați pentru a-i ține tovărășie, nu-i așa ?

— Întocmai. A oferit gratuit teren oricărui artist, scriitor, pictor sau sculptor care se angaja să nu mai părăsească insula și să se supună legilor lui. Pa-

truzeci și trei de coloniști l-au urmat, alcătuind prima generație de articoli. Cu ei au venit un număr cam de trei ori mai mare de servitori — bărbați și femei ; din aceștia s-a născut cealaltă clasă, cea pe care ați auzit-o numită *beotă* — prescurtarea cuvîntului „beoțian" pe care-l folosea Scott pentru a-i desemna. În sfîrșit, pe insulă se mai afla o populație indigenă, nu prea numeroasă, dar foarte frumoasă ; prin căsătorie, indigenii s-au amestecat într-atîta cu beoții, încît azi, după șaptezeci de ani, n-au mai rămas indigeni puri. Toți locuitorii insulei sînt fie articoli, fie beoți, și numără azi în jur de zece mii, dintre care șase sute de articoli.

— Dar care e diferența dintre articoli și beoți ? Numai originea ?

— Nu, desigur. Aici, nașterea nu contează ; felul muncii determină casta... Articolii nu îndeplinesc nici o altă funcție decît cea artistică. Scriu, pictează, compun muzică ; nu se pot îndeletnici cu nici un fel de comerț, nici chiar cu al cărților ; în caz contrar, sînt dați în judecată. Un articol nu trebuie să aibă bani.

— Și cum trăiește ?

— Datorită beoților. Trebuie să vă spun că mulți beoți au averi mari. Insula este foarte bogată în resurse naturale, posedă plantații de cauciuc, mine. Nu cheltuiește pentru înarmare deoarece independența ei este garantată de toate puterile. Cine vrea să muncească aici face curînd avere. Și singura plăcere a beoților bogați, îndeosebi a soțiilor și a fiicelor, este să-i hrănească pe articoli. În fiecare seară, între cinci și șapte, puteți vedea acasă la plantatorii beoți mese pline cu prăjituri, dulciuri de tot felul, băuturi și fripturi, la care articolii se așază timp de cîteva minute. Fetele beoților sînt prezente pentru a-i servi, culegînd în schimb cele cîteva fraze pe care articolii li le adresează, atunci cînd acești domni sînt în stare să vorbească.

Amîndoi am avut impresia că tonul, în aparență foarte respectuos, al doamnei Alexander, are o imperceptibilă nuanță de sarcasm, dar eram atît de uimiți și de interesați de tot ce ne spunea, încît nu ne gîndeam la altceva decît să-i punem mereu noi și noi întrebări.

— Putem să asistăm și noi la mesele articolilor? am întrebat eu.

— Veți fi desigur invitați — ne-a răspuns ea. După ce acești domni vor începe să vorbească despre dumneavoastră, veți deveni foarte populari în insulă. Subiectele din Psyharium sînt întotdeauna căutate de beoți.

— Și acest Psyharium? întrebă Anne. Trebuie să ne explicați ce-i cu el.

— E simplu — răspunse Mrs. Alexander. La început, articolii veniți din Europa sau America și care făcuseră parte din tot felul de societăți complexe aveau mii de subiecte de tratat; le era de ajuns să scormonească în propriile amintiri pentru a găsi substanța cărților lor. A doua generație a dispus de o zestre mai sărăcăcioasă. Avea, desigur, ceea ce aici se numesc „temele maiane": Viața beoților. Iubirea femeilor beote cu articolii... Sau a unei femei articole cu un beot... dar și acestea s-au epuizat repede. Atunci articolii au început să scrie unul despre altul, mulți s-au simțit ofensați și stingheriți. De altminteri, încetaseră de mult să mai aibă sentimente reale și nu mai găseau nimic demn de observat nici la ei, nici la confrații lor. Unii descriau acele sentimente de gradul al doilea, care pot fi generate de operele de artă... De pildă, dacă ați fi articoli, după o călătorie ca cea pe care ați întreprins-o, ați publica nu numai *Jurnalul de Bord*, dar și *Jurnalul Jurnalului de Bord*, iar însoțitoarea dumneavoastră ar publica *Jurnalul Jurnalului Jurnalului de Bord al soțului meu*. Este un filon nesecat. Marele succes literar din acest an în Maiana a fost o confesiune de șaisprezece mii nouă sute de pagini, scrisă de Routchko, sub titlul *De ce **nu pot să scriu**...*

Dar, mă rog, nu oricine are talentul lui Routchko; pentru articolii ce duceau lipsă de personaje, un bogat proprietar beot, mort acum vreo zece ani, a creat acest Psyharium, care este în fond o grădină de suflete. Psyharium are corespondenţi în America şi Europa, care îi trimit cazuri interesante... Uneori ni se întîmplă să găsim şi printre beoţi. Alteori, o întîmplare fericită ne aduce oaspeţi ca dumneavoastră... Aceşti domni încearcă, pe cît e posibil, să adune exemplare din cele mai importante sentimente existente în vechile societăţi romaneşti.

— Şi ce înţelegeţi prin „societăţi romaneşti", doamnă ?

— Cele în care oamenii obişnuiţi nu sînt romancieri — răspunse Mrs. Alexander, cu un aer inocent.

Am schimbat o privire cu Anne.

— Dar dumneavoastră, stimată doamnă — întrebă Anne — ce sînteţi ? Articolă sau beotă ?

— Oh, eu — răspunse Mrs. Alexander — născută beotă, am fost douăzeci de ani soţia unui articol... Îi cunosc bine.

VI

Dacă Anne şi cu mine n-am fi încercat un uşor regret, gîndindu-ne la admirabilul nostru record întrerupt, am fi fost, cel puţin la începutul şederii noastre, fericiţi în Maiana. Natura era frumoasă, clima excelentă, eram trataţi cu amabilitate. Mrs. Alexander, cu care ne-am împrietenit, ne-a pus la dispoziţie un pavilion construit pe malul lacului în care ne puteam scălda îndată ce coboram de pe terasă. Negrăită plăcere pentru Anne, care nu se simţea fericită decît în apă. Era nemaipomenit să înoţi în apa caldă a lacului, pe fundul căruia se zăreau peşti în culori vii, cu forme stranii ; de asemenea, încîntător lucru să te plimbi pe cîmp, însoţit de un *boy* pe care, atunci cînd ne era sete, îl puneam să

se cațăre în vîrful unui cocotier, de unde el scutura o ploaie de nuci uriașe, pline cu un lapte delicios.

Dar ne îndeletniceam mai ales cu studierea obiceiurilor locuitorilor. Nu mai conteneam descriindu-ne unul altuia semnele de venerație aproape comice ale beoților față de articoli. Unii dintre ei împingeau fetișismul pînă acolo, încît colecționau cea mai neînsemnată hîrtiuță atinsă de pana lor sacră. Un beot foarte bogat ne arătase cu mîndrie un condei prăpădit care aparținuse lui Routchko și pe care-l cumpărase pe un preț bun de la un negustor de curiozități din Maiana. Pentru el, era un fel de relicvă, și dacă ar fi să caracterizez pe scurt atitudinea celor din Maiana față de artă și artiști, acestea ar fi cuvintele : religie, preot. Cei mai buni articoli sînt adevărați sfinți care trăiesc în împărății fictive născocite de fantezia lor și care nu-și doresc nimic altceva pe lume decît să zămislească opere desăvîrșite. Ambiția lor este să imite viața marilor articoli legendari, venerați la Maiana, ca Flaubert, al cărui bust există în casele multor beoți ; ca Shelley, căruia i-au înălțat un templu, unde o statuie de marmură îl înfățișează gol ; ca Marcel Proust, din a cărui operă se citesc la Teatru cîteva pagini în fiecare an, de ziua nașterii lui. Printre articolii în viață, cel mai respectat este Alberti, care și-a petrecut toată viața pregătindu-se să scrie un poem de treizeci de versuri, a cărui inspirație i-a venit la optsprezece ani și pe care a izbutit să-l termine la șaptezeci și doi.

Ceea ce completează ritualul vieții artistice din Maiana sînt îndatoririle. O dată pe săptămînă are loc o comedie la Teatru sau un concert la Auditorium Gigant ; spectacolele sînt gratuite și au un caracter de sărbătoare publică ; primele rînduri de fotolii sînt rezervate articolilor ; toți beoții sînt obligați să fie prezenți. Nu există sancțiuni penale, dar cele sociale sînt suficiente. Un beot dovedit că nu iubește nici muzica, nici literele devine un fel de paria. Articolii refuză să mai stea la masa lui ; ceilalți beoți îl

detestă, soția sa și, mai tîrziu, copiii lui sfîrșesc prin a-l convinge să simuleze cel puțin respectul pe care, de fapt, nu-l are pentru artă.

Misterele artei sînt respectate aici întocmai cum sînt cele religioase în alte țări. Cel mai ilustru dramaturg în Maiana este Pedro Sanzoni, ale cărui piese sînt frumoase, dar atît de ermetice, încît cea mai mare parte dintre beoți nu le înțeleg. Dar cu atît mai mult îl prețuiesc pe Sanzoni.

În timpul șederii noastre la Maiana am fost astfel martorii unui episod care ni s-a părut de-a dreptul simbolic pentru atitudinea beoților. Actrița favorită a lui Sanzoni, Noémi, era atît de plină de patos, încît atunci cînd avea de interpretat un rol, cădea într-un fel de transă. Pentru a se transpune mai ușor în această stare psihică, necesară talentului său, îi cerea cameristei să scrie pe ușa cabinei nu numele ei adevărat, Noémi, ci numele personajului pe care urma să-l joace. La o premieră, camerista a uitat să schimbe numele, iar Noémi a apărut pe scenă îmbrăcată și machiată pentru un rol care nu exista în piesa aceea.

Cînd partenerii i-au auzit replicile lipsite de sens, au încercat să-i atragă atenția, dîndu-i a înțelege că se înșela. Dar Noémi părea că nu-i vede. Îngrozit, Pedro Sanzoni se pregătea să sară pe scenă și să întrerupă spectacolul cînd, privind spre public, văzu că nimic nu-i tulbura seninătatea. A așteptat să se lase cortina, în mijlocul aclamațiilor beoților, care-și spuneau că niciodată Sanzoni nu scrisese ceva mai plin de îndrăzneală.

Cenzura din Articolia a interzis să se publice relatarea acestui episod în *Gazetă*; piesa a fost tipărită așa cum fusese jucată, substituindu-se rolului inițial cel incoerent, iar Sanzoni i-a dat un titlu nou: *Personaj venit dintr-o altă lume*. Piesa a devenit o operă clasică maianiană. Anne și cu mine am aflat adevărul de la doamna Alexander. Ca să fim sinceri, trebuie să adaug că nouă ne-a plăcut piesa.

Tot Mrs. Alexander ne-a arătat cum, de vreo cîțiva ani, o modă periculoasă îi îndeamnă pe unii beoți tineri cu spirit de frondă să nege importanța articolilor, să-i considere drept paraziți și să dorească să elibereze insula de ei sau, cel puțin, să-i lipsească de privilegii și să-i oblige să lucreze cu propriile lor mîini. Acești tineri și-au găsit și un doctrinar în persoana lui Sam Fogg, un articol degenerat care-și învață discipolii că viața e mai importantă decît arta. Tinerii aceștia sînt numiți biofili. În general, lumea îi disprețuiește și-i consideră imorali ; doctrina lor se răspîndește încet, deoarece, mai întotdeauna, căsătoria îi aduce pe drumul drept pe cei ce au luat-o razna.

Se întîmplă adesea, după cum e și firesc, să se nască printre beoți un adevărat articol. Există în Psyharium un serviciu special, un fel de seminar, pentru a pune sub observație asemenea cazuri. Avantajele practice ale articolilor sînt atît de evidente, încît n-ar fi exclus să se încerce simularea vocației. Și, desigur, ar fi exagerat să afirmăm că Maiana este cu desăvîrșire scutită de acest pericol, dar directorii seminarului își iau toate măsurile. Cînd e vorba de meseria lor, articolii sînt de o cinste demnă de toată admirația. Le-aș reproșa, poate, prea multă indulgență față de unii falși artiști, care găsesc că e comod să fie hrăniți de beoți. Dar viața adevăratului articol este foarte grea ; perioada de creație e dureroasă ca o naștere ; clipele de răgaz dintre două opere sînt pentru ei momente de neliniște, de căutări. Aproape toți au o sănătate șubredă, iar ospitalitatea copleșitoare a beoților le obosește stomacul. În realitate, cred că majoritatea articolilor n-ar putea suporta viața fără devotamentul femeilor beote. De fapt, foarte rar un articol își alege ca tovarășă o articolă. Experiența demonstrează că astfel de căsătorii nu sînt mai niciodată izbutite. Dar legea din Maiana acordă articolului drept de preferință asupra oricărei beote, el declarînd, sub jurămînt, că are nevoie de respectiva femeie pentru opera sa. Legile prevăd pentru

uneori cazuri alianțe temporare între articoli și beoți, alianțe ce nu anulează căsătoria beotă încheiată anterior, dar suspendă provizoriu efectele în privința paternității prezumate. E o soluție foarte ingenioasă care anulează anumite josnicii de adulter clandestin și pe care n-ar fi rău să o introducem și la noi. În ceea ce privește soțul beot, el consideră o astfel de alegere ca pe o cinste deosebită și știe că numele său va figura în *Viețile articolilor*, publicate pe cheltuiala statului la moartea fiecărui articol, iar el, pierzînd fidelitatea conjugală, dobîndește în schimb prestigiul social. Și ca să spun totul, i-am auzit pe unii articoli plîngîndu-se de privilegiile ce le sînt acordate ; ei pretind că toată valoarea literară a dragostei vine din dificultățile pe care le întîmpini. Trebuie să mărturisesc că singurele romane bune pe care le-am citit în Maiana au fost scrise de foști beoți, ceea ce pare să confirme această teorie.

Mi se pare însă că marea slăbiciune a articolilor rezidă în faptul că au pierdut contactul cu viața. Într-o societate obișnuită, un artist trebuie să lupte, măcar în tinerețe ; din acea perioadă el păstrează amintiri, iubiri, uri, într-un cuvînt, sentimente vii. La Maiana, viața nu oferă articolilor obstacole. De unde și o incredibilă ignoranță. Cititorii mei nu mă vor crede dacă le voi reproduce unele întrebări ce ne-au fost puse, Annei și mie, de către cei mai inteligenți articoli. „În noua mea carte trebuie să descriu, îmi spunea unul dintre ei, o regiune muntoasă de frontieră, străbătută de contrabandiști ; dar cum se trece un munte ? Există drumuri ? Poteci ?“ Un altul mă tot întreba despre ambarcațiuni ; nu putea să priceapă cum funcționează cîrma, vîslele, pînzele. Toate problemele economice le sînt străine, deoarece beoții le rezolvă în locul lor. Doar bătrînul Alberti a văzut multe lucruri în lunga perioadă pe care și-a petrecut-o fără să scrie, iar cultura sa multilaterală și vie îl face omul cel mai interesant ce mi-a fost dat să întîlnesc. Dar în ochii celor mai rigizi articoli, Alberti trece drept eretic.

Pentru un articol, unica realitate este opera la care lucrează ; restul, ceea ce noi numim real, constituie pentru el un fel de hambar, de heleşteu, unde se duce să-şi caute cele necesare pentru hrana spirituală. Rezultatul e că, deşi conversaţia cu articolii mi-a făcut adesea mare plăcere, n-aş putea spune că prietenia lor este întotdeauna pe deplin satisfăcătoare. Am veşnic impresia că privesc dincolo de mine la nişte fiinţe fictive. În cursul unei conversaţii, decolează brusc şi îi regăseşti la vreo sută de paşi deasupra ta, planînd. Viaţa lor sentimentală se modelează după viaţa operelor. Cînd un articol îşi părăseşte iubita, poţi fi sigur că are nevoie de o scenă de despărţire. Dacă îşi înşală soţia, înseamnă că-i trebuie o scenă de gelozie. Am rămas adesea uluit, auzindu-i pe aceşti bătrîni cu tîmple albe şi ochi nevinovaţi, spunîndu-mi : „Am nevoie de o tînără, de un incest, de-o crimă".

Acesta este şi motivul pentru care aproape toţi articolii au o viaţă atît de complicată ; mulţi dintre ei sînt făcuţi să fie credincioşi, caşti, dar pentru activitatea lor au nevoie de o excitaţie pe care o dorinţă vie o comunică creierului. Într-o zi, Martin mi-a explicat cu cinism că singura atmosferă favorabilă creatorului este momentul cînd ia naştere iubirea. „Trăieşti atunci — mi-a spus el — o scurtă clipă de iluzie şi de forţă cînd lucrul cel mai complicat ţi se pare simplu." De aceea el considera că un articol trebuie să privească orice femeie ca pe o iubită posibilă, deoarece varietatea dorinţelor, şi nu satisfacerea lor alimentează talentul. „Căsătoria — mi-a mai spus — sau orice altă legătură permanentă cu o femeie înseamnă moartea unui mare artist... O ştiu prea bine."

Dar dacă viaţa sentimentală este complexă la Maiana, viaţa politică e simplă. Articolii refuză să se ocupe de ea şi astfel administraţia insulei este încredinţată unei comisii a beoţilor. Articolii îşi exercită doar controlul asupra spectacolelor, publicaţiilor şi imigrărilor. Unicul jurnal de pe insulă, *Gazeta Arti-*

colilor, publică numai amănunte privind operele în curs de elaborare şi ştiri referitoare la sănătatea morală şi fizică a celor mai însemnaţi articoli. Aşa am citit, de exemplu, în ziua sosirii noastre la Psyharium, un amplu articol privitor la *Astmul lui Routchko*. În săptămîna următoare, *Gazeta* a început o serie de articole mult gustate despre visele articolilor.

Unele probleme de poliţie urbană şi, îndeosebi, regulamentele care au ca obiect respectarea liniştii îi interesează pe articoli. În cartierul unde locuiesc conducătorii Articoliei, toate străzile sînt unse cu o substanţă cauciucată ce amortizează zgomotul maşinilor. Este interzis claxonatul şi, exceptînd orele de masă, nu-ţi este îngăduit să vorbeşti altfel pe stradă decît în şoaptă. Anne, deşi are o voce caldă, blîndă, a-a trezit cu un proces-verbal dresat de un agent al brigăzii literare pentru faptul că a exclamat : „Uite casa lui Alberti".

Din fericire, acest zgomot extraordinar l-a atras la fereastră chiar pe Alberti în persoană, care a rezolvat incidentul. Folosirea telefonului este interzisă la Malaua, de la 9 dimineaţa pînă la 12. Pentru unii articoli mai nervoşi, guvernul a dispus construirea unui Turn al Tăcerii, ale cărui încăperi avînd pereţii căptuşiţi cu plută plutesc într-o baie de ulei. În jurul acestui turn, circulaţia este interzisă pe o rază de 400 metri, acces avînd doar anumiţi servitori şi în anumite ore. Femeile beote care se mărită cu articoli fac, înaintea căsătoriei, un stagiu la Şcoala Tăcerii, unde sînt supuse unui antrenament progresiv.

Anne era de părere că mulţi dintre articoli ar fi trebuit să treacă pe la această şcoală, căci, dacă moravurile de pe insulă ne interesau şi nu găseam decît cuvinte de laudă pentru tratamentul de care ne bucuram la Psyharium, aveam în schimb destul de suferit de pe urma vizitelor zilnice de la care nu ne puteam sustrage.

VII

Routchko mă îndrăgise. Mă întrebase care e numele tatii şi nu-mi spunea decît Piotr Ivanovici ; venea în fiecare dimineaţă să petrecem cîteva ceasuri împreună. Şi eu îl îndrăgisem. E imposibil să-şi închipuie cineva două firi mai diferite ; pe cît eram eu de rece, de incapabil să-mi dezvălui sentimentele adînci, pe atît el nu izbutea să şi le stăvilească. Îşi deschidea sufletul primului venit. Avea un fel de-a fi pe care nu-l puteam imita, dar pe care-l respectam şi-mi trezea interesul. Era cel mai pur dintre articolii pe care i-am întîlnit ; în afară de opera lui şi a prietenilor lui, nimic nu conta pentru el. E drept că atunci cînd l-am cunoscut, se stingea treptat de o boală de plămîni şi era conştient de aceasta ; dar Germain Martin, care-l ştia din tinereţe, mi-a spus că aşa fu-

Marele regret al lui Routchko era că nu scriu. În sese întotdeauna.

ochii lui, o viaţă consacrată acţiunii, şi nu artei, însemna o viaţă ratată ; deşi nu-i mai rămăseseră de trăit decît vreo cîteva luni, se considera mai bogat decît mine, cel tînăr şi puternic, preocupat însă pe de-a-ntregul de planuri, care pentru el erau simple deşertăciuni, un fel de moarte vie. Cred că ajunsese să-şi spună că singurul mijloc de a mă „trezi" era să-mi vorbească de Anne şi să mă silească să reflectez asupra raporturilor mele cu ea. L-am văzut înfuriindu-se pînă la dispreţ, el, omul atît de blînd altminteri, cînd i-am spus că, pe măsură ce se prelungea călătoria, sentimentele mele faţă de Anne deveneau tot mai simple, mai frăteşti ; prezenţa acestui echilibru fizic şi moral îl scotea din sărite pe bietul meu prieten. Iar eu, care ştiam cît luptasem ca să-l dobîndesc, îl consideram o virtute şi mă mîndream. El, fiind incapabil să-l aibă, îl dispreţuia.

— Nu, nu — zicea — apucîndu-mă de mînă şi privindu-mă în ochi — nu, Piotr Ivanovici, nu spui adevărul. Te minţi pe tine însuţi, ocoleşti propriul tău

Eu profund... Știu foarte bine că seninătatea cu care te împodobești este afectată și că ești în stare de o viață interioară.

Întotdeauna cînd pleca, încercam un sentiment de rușine, de neputință ; dar nu reușeam să aflu dacă acest sentiment se datora mediocrității propriei mele vieți sau confesiunilor morbide ale lui Routchko.

Uneori, părăsindu-mă, se ducea s-o vadă pe Anne și îi mărturisea ce crede despre mine.

— Ceea ce e îngrozitor în cazul lui Piotr Ivanovici — îi spunea el — e că orgoliul îmbracă la el forma onoarei, cu care se împăunează și care-i înăbușe sentimentele adevărate... Vezi, Anna Mihailovna, oamenii se tem de închisoare, de gratii, de paznici, dar nu văd că se închid într-o temniță a cuvintelor de o sută de ori mai strîmtă. Într-o celulă, tot mai poți fi tu însuți ; merg mai departe : într-o celulă e ușor să fii tu însuți, dar un suflet peste care a fost pusă platoșa onoarei, a moralei sau aceea și mai strîmtă a uzanțelor și a conformismului, e un suflet mort. De aceea Pierre devine un om închis, trufaș, ajunge să pară insensibil, el atît de bogat în simțăminte, de fapt. E groaznic. Apoi, apucînd-o pe Anne de mînă, adăuga : Anna Mihailovna, te rog, ajută-mă să-l scap !

— De ce anume ? întrebă Anne.

— Trebuie să-l punem față în față cu acel Eu adevărat pe care el îl ucide încetul cu încetul. În prezent, el se reneagă, se închide în sine. Joacă nu știu ce rol abstract.

Această veșnică analiză pe care Routchko o practica neîncetat la adresa semenilor săi, ca și asupra lui însuși, era atît de molipsitoare, încît Anne începu să mă cerceteze atent. Ea, odinioară atît de simplă, nu mai accepta acum nici o frază de-a mea ca fiind expresia gîndului meu. Încerca să-mi demonstreze că am afirmat un lucru numai pentru că m-am gîndit la cu totul altceva. Viața devenea de nesuportat. Ajunsesem să mă uit în oglindă și să mă întreb : „E

adevărat că nu sînt eu însumi ?“ Şi începeam s-o cred.

După patru săptămîni de şedere la Maiana, urmînd exemplul articolilor, m-am apucat să ţin un jurnal al gîndurilor mele. Am acum jurnalul sub ochi ; e un caiet îngălbenit de apa mării ; extrag unele însemnări, mărturie a stării de neliniştc în care mă aflam atunci.

2 iulie. Sînt foarte deprimat. Mă întreb dacă Routchko nu cumva are dreptate, dacă nu-mi irosesc viaţa jucînd un rol străin. De ce mă agit în felul ăsta ? De ce am făcut această călătorie ? De ce să mă întorc în Franţa ? Nu-mi place nici gloria, nici zgomotul. Oare nu pentru a fugi de mine însumi, cum spune Routchko ?

3 iulie. O nouă convorbire cu Routchko. Are dreptate, fug de mine. Dar de cine vreau să scap ? Şi dacă aş lăsa la o parte toată această agitaţie de suprafaţă, care e Eul pe care-l voi găsi ? Oare nu voi da de vid, de neant, de tăcere ? Sînt eu oare altceva decît frazele, gesturile mele ?

4 iulie. Am vîslit toată ziua pe lac, spre seară m-am cocoţat pe pisc. Mă simt mai bine. Să acţionezi, să mergi, să-ţi simţi corpul viguros şi obosit.

5 iulie. Eu, eu, eu... Dar cine sînt eu ? Sînt aceşti palmieri, această mare, acest promontoriu îndepărtat, această hîrtie pe care scriu ? Dacă le înlătur, ce mai rămîne ? Mi se întîmplă acum să mă-nfior cînd mă gîndesc la furtună. Aş fi putut să mor, să mor înainte de-a fi trăit.

6 iulie. Apologia pro vita mea [1]. N-am trăit, nu trăiesc, nu voi trăi niciodată.

[1] Pledoarie pentru viaţa mea (în limba latină în text). (n.n.)

7 iulie. Sînt profund nenorocit.

8 iulie. Fără să vreau, ştiind că sînt un naiv, un pedant, încep un poem în proză, imitîndu-l pe Snake.

Vasul se ridică pe panta valului / ca trenul pe coasta muntelui / Şi cade cu trosnet de lemn ce se sparge / în văgăuna prea strîmtă dintre creste / Şi mă gîndesc : „Ah, Doamne, dacă vreodată / Dacă aş fi sigur că vom fi înghiţiţi de mare, / i-aş cere, înainte de moarte, să-mi dea / o sărutare care să aibă gust de apă sărată / Apoi voi muri cu inima împăcată. / Că, oricum, trebuie să mori într-o zi...

Ei bine, simt că înnebunesc. Maiana îmi face rău. Pierre Chambrelan, *pull yourself together* [1] !

9 iulie. Nu m-am putut împotrivi dorinţei bolnăvicioase de a-i arăta lui Routchko începutul poemului meu şi de a-i cere părerea. N-a părut prea entuziasmat şi, ceea ce e mai grav, acest fapt m-a rănit oarecum. Voi deveni articol ? În schimb, s-a interesat mult prea mult de ceea ce el numeşte „latura revelatoare a poemului". Ascultînd, articolii vor să surprindă în operele celorlalţi un roman pe care-l compun ei înşişi.

10 iulie. Routchko mi-a adus (să fie o critică indirectă ? un model ?) un poem de Snake : *Dorinţă.* Am reţinut patru versuri :

Şi mi-a fost foame de tine cum nici unei fiinţe vreodată nu i-a fost / Şi gîtlejul mi-era uscat, ochii strălucitori / Buzele tale întredeschise erau cerul însorit / Amintirea mirosmei tale, o *agonie...*

E bun, desigur, dar mi se pare că l-aş fi putut scrie şi eu. L-am întrebat dacă Snake a compus mai demult versurile.

— Nu — mi-a răspuns. Săptămîna trecută.

După plecarea lui Routchko, m-am plimbat îndelung pe malul lacului. Ah, m-am săturat de soare,

[1] Vino-ţi în fire (în limba engleză în text). (n.t.).

de peşti aurii, de cocotieri ! Ce repede te saturi de cele mai frumoase privelişti ale naturii. Imobilitate totală sau mişcare neîntreruptă ? Buda sau Morand ? Iată singurele forme ale fericirii.

Copiind citeva fragmente din acest biet jurnal, mi-am amintit de starea melancolică de atunci. Cu toată frumuseţea neobişnuită a meleagurilor, cu toată clima lor blîndă şi farmecul locuitorilor, eram într-adevăr nefericit la Maiana, cu atît mai mult cu cît Germain Martin încerca o plăcere ciudată să mă tortureze. Mă vizita la două zile şi avea impresia că a reuşit să mă facă gelos pe Snake. Nici el nu admitea că nu sînt îndrăgostit de Anne.

— Snake, tînărul meu prieten, mă cam nelinişteşte — îmi spunea el, cu vocea-i domoală şi uşor stridentă — o vede des pe agreabila dumitale vecină şi ieri seară mi-a vorbit de ea într-un mod care nu prea mi-a plăcut. De altminteri, munceşte mai puţin şi prost ; ultimele două poeme pe care mi le-a arătat sînt de un lirism senzual, brutal, cu totul nedemne de un mare poet maianian cum e Snake.

— Mi-ai spus adesea, domnule Martin, că Snake este o fiinţă imaterială. Simte, desigur, o inocentă plăcere cînd îi dă tîrcoale Annei. Nu-i nici o primejdie nici pentru el, nici pentru Anne... Snake este în primul rînd spirit şi-apoi om.

— Da-a — răspunse Martin — da-a, însă cuvîntul *imaterial*, cînd este vorba de o fiinţă omenească, nu trebuie luat vreodată într-un sens prea literal. Îmi amintesc de discuţiile pe care le-am avut mai demult împreună, eu şi Snake, cu privire la iubirea senzuală, cînd el a dovedit o cunoaştere a subiectului care m-a uluit la un om atît de tînăr... Dacă dumneata eşti liniştit, mă rog, totul e în ordine. Numai pentru dumneata îmi făceam griji, căci, în ceea ce-l priveşte pe Snake, dacă ar dori-o pe prietena dumitale de drum, legea malaniană i-o dă. În materie de căsătorie, în Articolia femeia străină este asimilată unei beote.

— Cum ? l-am întrebat. Nu înțeleg. Doar nu i-o veți da pe Anne dacă ea nu dorește ? Astea-s obiceiuri sălbatice. De altminteri, Anne...

Încet și autoritar, Martin ridică mîna dreaptă :

— Prietene !... Doar nu-ți închipui că vom permite unei muritoare să împiedice, prin refuzul ei prelungit, crearea unei capodopere. Desigur, o perioadă de așteptare este necesară ; nimic nu favorizează mai bine nașterea unor emoții puternice ; dar nu vom îngădui ca dorința să se transforme în obsesie.

Nu-mi amintesc exact ce i-am răspuns, dar trebuie să fi fost o rugăminte plină de patimă și destul de incoerentă. M-a privit în tăcere, apoi a început să rîdă în chipul cel mai diabolic.

— Foarte interesant... — a spus.

VIII

Soarele era superb, marea violetă, florile din parcul Psyharium-ului, admirabile, dar Maiana îmi devenise odioasă. Simțeam cum mă înnămolesc în mlaștinile analizei, cum încep să semăn cu cei mai răi articoli, cum viața mea devine o neobosită meditație asupra propriei mele persoane, ceea ce mă otrăvea treptat. Nici Anne nu mai avea fața aceea strălucitoare din timpul călătoriei, era într-o veșnică agitație și pălea văzînd cu ochii. Trebuia să fugim de-acolo. Aproape în fiece dimineață coboram în port să văd dacă se lucrează la ambarcația noastră. Un tîmplar beot înlocuia tacticos scîndurile, fixa bompresul, dar cînd îl întrebam dacă va isprăvi curînd, părea stînjenit și-mi răspundea că „domnii" nu i-au dat poruncă.

Bietul meu Routchko respira tare greu ; de îndată ce se întindea să doarmă, se sufoca. Doctorii spuneau că va mai trăi opt sau cel mult zece zile. Întreaga insulă urmărea cu respect agonia lui și era, într-ade-

văr, un spectacol eroic. Routchko își petrecea ultimele ceasuri dictînd (nu mai putea să scrie) impresii asupra bolii. Lucrarea se intitula *Moartea lui Routchko*. Am auzit mai multe fragmente cu prilejul vizitelor pe care i le-am făcut ; nu cred că cunosc ceva mai frumos. Fiecare undă de suferință era descrisă cu o prezență de spirit, cu o siguranță a formei surprinzătoare. De cînd am ascultat această relatare, pentru mine moartea nu mai este străina care a fost pînă atunci ; în imaginația mea, ea mi-este la fel de familiară ca dragostea sau furtuna.

Cum prietenul nostru vroia să-și adune toate puterile în această ultimă lucrare, stătea cu ochii închiși, urmărind doar mișcările interioare ale trupului său ce se dezagrega. Era, într-adevăr, tulburător să te strecori în vîrful degetelor în camera aceea, unde cei mai de vază articoli stăteau în picioare, tăcuți, în jurul muribundului cu ochii de pe acum închiși, în timp ce tinere beote îi urmăreau vocea din ce în ce mai slabă. Am înțeles atunci cîtă măreție era — cu toate slăbiciunile lor — în atitudinea articolelor.

Dar nu era singura tragedie a acestei existențe de coșmar. În timp ce Routchko se stingea, fermecătorul Snake își pierdea treptat mințile. Cel puțin în sensul pe care-l dau articolii acestui cuvînt și care mie mi se părea atît de straniu, încît mă simt destul de stînjenit încercînd să-l fac pe cititor să priceapă. Cititorul trebuie să-și aducă aminte că, în stare normală, un articol consideră lumea înconjurătoare un vis, iar lumea Artei o realitate. Dacă se produce o răsturnare de valori, dacă articolul bolnav începe să considere viața ca fiind reală și importantă pînă într-atît, încît să neglijeze arta, medicii din Articolia afirmă că e nebun. Pot oare să mă fac înțeles spunînd că nebunia maianiană este inversul unei halucinații ?

Tocmai lucrul acesta se întîmpla cu Snake. De vreo cîteva zile, Martin îmi tot spunea neliniștit că Snake a renunțat să lucreze ; n-am dat mare atenție vorbelor lui, crezîndu-le mai degrabă scorneli ca să mă

facă să reacționez. Dar într-o dimineață l-am văzut pe Martin sincer tulburat și foarte posomorît.

— Bietul nostru Snake — îmi spuse el — va fi examinat mîine de specialiștii noștri psihiatri și tare mă tem să nu-l silească la un repaus de cîteva luni într-un ospiciu. Păcat! Era una din cele mai nobile minți din insulă și un mare poet... Vezi dumneata, noi, articolii, ne înșelăm considerînd vizitele străinilor un divertisment. Ce-i drept, ele ne îmbogățesc cu cîteva tipuri, dar un mare artist își plăsmuiește tipurile fără modele, iar primejdiile sînt infinit mai mari decît avantajele... Ce să-i faci... Mă bătu pe umăr și rosti cu o gravitate pe care nu i-o remarcasem pînă atunci: Vezi dumneata, Chambrelan, dacă voi mai prezida vreodată o Comisie de Imigrare, nu voi mai îngădui nici unei femei să pună piciorul pe insulă. Treacă-meargă cu beoții noștri, ființe cumsecade și docile, care nu-și vîră nasul în viața omului... Dar o europeană! O americană!... Să expui mecanismul delicat, prețios, care e spiritul unui articol, cochetăriei, capriciilor unei asemenea ființe!... Nu, atîta timp cît voi mai avea vreo influență printre articoli, nu voi mai îngădui o asemenea experiență. În ceea ce vă privește, dragă prietene, pe dumneata și pe însoțitoarea dumitale, iubită sau soră, numește-o cum poftești, plecați cît mai repede... cînd doriți.

— Vorbiți serios?... Putem pleca?

— Azi-dimineață am dat ordin Administrației de Stat din Maiana ca vasul să fie gata cît mai curînd... Va dura cel mult o săptămînă!

Trebuie să mărturisesc că, deși tristă cauza acestui eveniment (nebunia sărmanului și încîntătorului Snake), m-am simțit cuprins de o bucurie fără margini. Dar mi-am dat seama că ar fi de prost gust să mi-o manifest prea pe față.

— Vorbiți-mi de Snake — i-am cerut. Ce i s-a întîmplat? O criză?

— Da — răspunse Martin. Iată : nu ți-am ascuns faptul că, de la o vreme, Snake mi se părea foarte îndrăgostit de prietena dumitale. N-am dat prea multă importanță acestui fapt pînă alaltăieri, cînd, văzîndu-l că puțin îi pasă de opera sa și constatînd că abia-abia răspunde cînd îi vorbești de poem, m-am oferit să-l ajut să i se atribuie această persoană pentru trei sau șase luni, de către Comisia uniunilor articolilor, al cărui vicepreședinte sînt... Îți imaginezi surpriza mea cînd am văzut că mă refuză categoric.

— A refuzat ? am întrebat, bucuros.

— A refuzat — continuă Martin, cu indignare — spunîndu-mi că Anne te iubește, că ea i-a declarat-o și că el nu vrea să fie a lui decît dacă ea ar dori-o ! În fața unei asemenea halucinații, era de datoria mea să chem un medic. Din nenorocire, diagnosticul nu comportă nici cea mai mică îndoială : credință profundă în realitatea vieții, psihoză periculoasă de gradul întîi. Iar azi, fără doar și poate, va apărea și mai bolnav în ochii experților, căci de aseară delirează într-una, susținînd că un poem este o simplă împerechere de cuvinte, că orice artist este un mistificator, că o oră de iubire adevărată face mai mult decît toate cărțile din lume... ce mai... nebunie curată !

Trebuie să-mi mărturisesc aici lașitatea. Pentru mine era limpede ca lumina zilei că Snake nu fusese niciodată mai puțin nebun ca acuma, dar la ce ar fi servit să le-o spun ? Inteligența articolilor nu funcționează ca a noastră. În sensul în care un articol ca Martin folosește cuvîntul „nebunie", Snake era nebun.

Dacă-mi deschid jurnalul din Maiana la acea dată, ultima, de fapt, cînd i-am mai încredințat gîndurile mele, nu găsesc nici un cuvînt privitor la cazul lui Snake, ci doar atît : „Anne te iubește, ea i-a declarat-o".

Vasul nostru, proaspăt vopsit, fusese înzestrat cu pînze mari, gălbui, care, împreună cu albastrul strălucitor al mării, alcătuiau un plăcut contrast. La uşa sanatoriului, Mrs. Alexander o sărută pe Anne.

— Vă cer iertare — ne-a spus ea — că, fără voia mea, v-am ţinut prizonieri atîta vreme.

— Dumneavoastră, Mrs. Alexander ! a exclamat Anne. Dar datorită dumneavoastră şederea noastră aici a fost încîntătoare.

— Nu prea încîntătoare, sper — a adăugat ea, cu un zîmbet misterios şi trist. Dacă vreodată vă veţi gîndi la Maiana, aş vrea să vă înfioraţi puţin : Maiana să vă facă să iubiţi ceea ce nu este Maiana.

— Ştiţi că v-am promis — i-a răspuns Anne.

Făceau, desigur, aluzii la discuţiile pe care le-avuseseră asupra acestui subiect şi în care eu nu fusesem amestecat. M-am îndepărtat cîţiva paşi, ele s-au sărutat din nou, apoi Anne m-a ajuns din urmă, fugind.

Germain Martin a venit pînă în port pentru a-şi lua rămas bun. Eram sincer trişti că-l părăsim. Dacă se jucase puţin cu sentimentele noastre, inteligenţa şi farmecul său ne făceau să-l iertăm. Vai ! Scurta noastră vizită a fost de ajuns pentru a lega şi dezlega prieteniile. Din cei trei judecători care ne primiseră pe aceeaşi plajă, numai unul asista la plecarea noastră. Anne avea ochi roşii, poate şi eu. Martin, prea bun articol pentru a nutri asemenea gînduri (psihoză de gradul întîi !), văzîndu-ne emoţionaţi, îşi scoase carnetul şi notă ceva.

Cîţiva marinari beoţi aşezară la bord lăzi cu provizii ; locuitorii din Maiana se arătaseră nespus de generoşi, aşa că luam cu noi mai multe merinde şi apă decît aveam nevoie în scurtul nostru drum pînă la Tahiti. Martin se ocupa de cele mai mici amănunte ; ţinea ca această scenă de despărţire să fie compusă ca un capitol din cărţile lui. În clipa în care ne-am despărţit, ne-a spus :

— Adio, dar să-mi scrieți cum s-a sfîrșit povestea...

Ne-am îndepărtat încet, apoi pînzele au început să se umfle ; am depășit promontoriul la capătul căruia se afla, printre stîncile roșii, mormîntul sărmanului Routchko. Pe cealaltă coastă, în mijlocul palmierilor, acea casă albă, cu balcoane împodobite cu flori, era ospiciul unde Snake evoca negreșit chipul prea real al Annei.

Soarele apunea pe un cer galben-cafeniu. Marea era ușor vălurită ca un lac trezit de-o piatră. Nori mici violeți se destrămară și pieriră. Deasupra noastră pîlpîiră primele stele. Stînd amîndoi pe punte, am vorbit mult despre articoli. Îndepărtîndu-ne încet de ei pe marea aceea liniștită, articolii ne lăsau o plăcută și stranie impresie de măreție.

— Într-adevăr, ei s-au eliberat de materie și, de fapt, spre aceasta tinde efortul omenirii; celelalte popoare încearcă să învingă lucrurile prin magie, prin religie, prin știință ; articolii au ales o cale mai scurtă. Ne-au luat-o înainte.

— Ai dreptate — răspunse Anne. Mă întreb însă : s-au eliberat într-adevăr sau doresc să creadă că sînt liberi ? Și, pe urmă, sînt oare fericiți ?

— Depinde... Cred că Routchko era fericit.

— Da, Routchko era fericit pentru că el credea. Și totuși, jurnalul său... Am impresia că un om într-adevăr fericit n-ar simți nevoia să trăiască de două ori. Să admitem că Routchko a fost un om nefericit care a știut să scape de nefericirea lui.

— Și oare nu în asta stă fericirea ?

— Nu — zise ea, clătinînd din cap cu un fel de încredere și bucurie — nu, eu cred că există o fericire pozitivă. Căzu o clipă pe gînduri, apoi adăugă : Și Snake, crezi oare că Snake era fericit ?

— Pînă în clipa cînd te-a întîlnit, foarte fericit... Ți-amintești aerul de zeu tînăr pe care-l avea în ziua sosirii noastre ? Dar dumneata l-ai readus pe pămînt. Îi va trebui mult ca să-și vină în fire. Apoi

își va lua din nou zborul. Snake va fi salvat... Martin, e mai puțin sigur...

— Îmi place mult Martin — spuse Anne.

— Și mie, dar nu știu exact de ce.

Ea trase adînc în piept aerul cald și-și umezi buzele.

— Ah! Gustul acesta de sare! exclamă Anne. Apoi reveni la articoli: Și-n viitor? Ce vor deveni oare? Ce va fi Maiana peste douăzeci de ani?

— Cine știe?! Poate că toți beoții devenind articoli, nu va mai avea cine să lucreze pămîntul, să facă de mîncare, să muncească. Și poate că insula va muri de foame fără să-și dea seama.

— Sau poate, dimpotrivă — spuse Anne — beoții se vor revolta, socotind c-au fost înșelați de o prea lungă iluzie și vor nimici complet civilizația din Articolia.

— Totul e posibil, scumpa mea Anne... totul e posibil.

Anne îmi luă brațul și și-l așeză singură pe umeri. Răsărind, luna trezise norii argintii. Pe carcasa lui *Allen*, valuri mărunte clipoceau cu un zgomot plăcut. Parfumul Annei, atît de cunoscut, atît de suav, se contopea cu miresmele nopții marine. Mă gîndeam la poemul sărmanului Snake: *„Buzele tale întredeschise erau cerul însorit"*, și, aplecîndu-mă încet deasupra acestor buze, aș fi fost nespus de fericit dacă n-aș fi avut strania senzație că, pitit în tăcerea nopții, un articol uriaș ne urmărește.

CUPRINS

André Maurois 5

Mașina de citit gînduri 11

Enigma doctorului James 125

Călătorie în Articolia 159

Lector : ALEXANDRINA TIMPĂU
Tehnoredactor : MARIANA PUȘCAȘU

Apărut 1973. Comanda nr. 122 Tiraj 55 800 broșate. Coli de tipar 7,5.

Tiparul executat sub comanda nr. 30 536 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii". Piața Scînteii nr. 1, București,
Republica Socialistă România

Fantastic Club

Lei 6,50

ÎN ACEEAȘI COLECȚIE

au apărut:

Vladimir Colin:
CAPCANELE TIMPULUI

Ion Hobana, Gianfranco de Turris:
FANTASCIENZA

Mary W. Shelley:
FRANKENSTEIN

G. Anania, R. Bărbulescu:
PARALELA-ENIGMĂ

Gerard-Klein:
PLANETA CU ȘAPTE MĂȘTI

Edgar Rice Burroughs:
TĂRÎMUL UITAT DE TIMP

sub tipar:

Leonida Neamțu
BLONDUL ÎMPOTRIVA UMBREI SALE